

გიორგი გოგსაძე

მოსახლეობის გეოგრაფია
(სახელმძღვანელო)

გამომცემლობა "საარი"
თბილისი
2008

გიორგი გოგსაძე

მოსახლეობის გეოგრაფია (სახელმძღვანელო)

სახელმძღვანელოში განხილულია მოსახლეობის გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები – მოსახლეობის დინამიკა, სტრუქტურა, ხარისხი, მიგრაციები, განსახლება და ტერიტორიული განლაგება. ნაშრომში გამოყენებულია მსოფლიოს რეგიონებისა და ქვეყნების მოსახლეობის დინამიკის, სტრუქტურის, გადაადგილების და განლაგების ამსახველი უახლესი სტატისტიკური მონაცემები.

წიგნი განკუთვნილია უმაღლესი სასწავლებლების ბაკალავრიატის გეოგრაფიული და მომიჯნავე სპეციალობების სტუდენტებისათვის და მოსახლეობის გეოგრაფიის საკითხებით დაინტერესებული მკითხველისათვის.

სამეცნიერო რედაქტორი

ზურაბ დავითაშვილი
პოლიტიკის მეცნიერებათა დოქტორი

რეცენზენტები

იოსებ სალუქვაძე
გეოგრაფიულ მეცნიერებათა კანდიდატი

გიორგი მელაძე
ეკონომიკურ მეცნიერებათა კანდიდატი

საავტორო უფლებები © 2008 გიორგი გოგსაძე

პირველი გამოცემა 2008

გამომცემლობა “საარი”

წიგნი ეძღვნება ჩემს მასწავლებელს ვაჟა გუჯაბიძეს, შესანიშნავ ქართველ მეცნიერს და პედაგოგს, რომელთანაც ჩემი თანამშრომლობა დღემდე გრძელდება.

მადლობას ვუძღვნი ამერიკის შეერთებული შტატების საელჩოს საქართველოში ამ სახელმძღვანელოს გამოცემის და მისი კარტოგრაფიული მასალის მომზადების დაფინანსებისათვის.

ავტორი

I would like to extend my acknowledgements to the Embassy of the United States of America in Georgia for financing the development of cartographic materials and publication of the given textbook.

The author

შ ი ნ ა ა რ ს ი

წინასიტყვაობა

1. მოსახლეობის გეოგრაფიის ზოგად-თეორიული საკითხები

- 1.1 მოსახლეობის გეოგრაფიის ცნება, კვლევის საგანი, თემატური მიმართულებები, კვლევის მეთოდები
- 1.2 მოსახლეობის გეოგრაფიის ჩამოყალიბების ისტორია
- 1.3 მოსახლეობის გეოგრაფიის კავშირი გეოგრაფიულ და სხვა მეცნიერებებთან

2. მოსახლეობის რაოდენობის დინამიკა და ბუნებრივი მოძრაობა

- 2.1 ძირითადი ცნებები
- 2.2 მსოფლიოს მოსახლეობის რაოდენობის დინამიკის ისტორიული მიმოხილვა და თანამედროვე ტენდენციები
- 2.3 ბუნებრივ მოძრაობაზე მოქმედი ფაქტორები
- 2.4 ბუნებრივი მოძრაობის რეგიონული ასპექტები
- 2.5 დემოგრაფიული პოლიტიკა
- 2.6 მოსახლეობის დინამიკის პროგნოზირება

3. მოსახლეობის სტრუქტურისა და ხარისხის რეგიონული თავისებურებები

- 3.1 მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურა
- 3.2 მოსახლეობის ხარისხის სოციალურ-დემოგრაფიული მახასიათებლები
- 3.3 მოსახლეობის დასაქმების სტრუქტურა
- 3.4 მოსახლეობის რასობრივი შემადგენლობა
- 3.5 ლინგვისტური გეოგრაფია და მსოფლიოს მოსახლეობის ენობრივი შემადგენლობა
- 3.6 რელიგიები და მსოფლიოს მოსახლეობის რელიგიური შემადგენლობა

4. მიგრაციები, განსახლება, ურბანიზაცია და მსოფლიოს მოსახლეობის ტერიტორიული განლაგება

- 4.1 მოსახლეობის მიგრაცია, როგორც საზოგადოებრივ-გეოგრაფიული მოვლენა. მიგრაციის სახეები. შიდა მიგრაციები
- 4.2 საერთაშორისო მიგრაციების ისტორიული მიმოხილვა
- 4.3 თანამედროვე საერთაშორისო მიგრაციები; იძულებითი ხასიათის საერთაშორისო მიგრაციები; ტრეფიკინგი
- 4.4 შრომითი მიგრაციები
- 4.5 განსახლება
- 4.6 ურბანიზაცია
- 4.7 მსოფლიოს მოსახლეობის ტერიტორიული განლაგება

გამოყენებული ლიტერატურა

დანართი

წინასიტყვაობა

მოსახლეობის გეოგრაფია ერთ-ერთი ყველაზე აქტუალური სფეროა არა მარტო საზოგადოებრივ გეოგრაფიულ დისციპლინებს შორის, არამედ მთელ გეოგრაფიულ მეცნიერებათა სისტემაში და ზოგადად საზოგადოებრივ მეცნიერებებში. ეს აქტუალობა გამოწვეულია მოსახლეობის პრობლემების გლობალური ხასიათით და მათი განსაკუთრებული სიმწვავეთ. დემოგრაფიული პრობლემები გლობალურ პრობლემებს შორის გამოირჩევა, როგორც განსაკუთრებით ძნელად გადასაჭრელი პრობლემები და მათი წარმატებით გადაწყვეტა მთელი კაცობრიობის დიდ ძალისხმევას მოითხოვს. აქედან გამომდინარე მოსახლეობის ღრმა და მრავალმხრივი შესწავლა ძალზე საჭირო და აუცილებელი ამოცანაა, როგორც მომავალი გეოგრაფებისთვის, ისე სოციალურ-პოლიტიკური და ჰუმანიტარული მიმართულების მთელი რიგი მიმართულების სტუდენტებისთვის.

მოსახლეობის გეოგრაფიის საუნივერსიტეტო კურსის სწავლებას საქართველოს უმაღლეს სასწავლებლებში ხანგრძლივი და მდიდარი ტრადიცია გააჩნია, მაგრამ დიდი ხნის მანძილზე სერიოზულ სიძნელედ რჩებოდა ქართულ ენაზე სახელმძღვანელოს არარსებობა. 1983 წელს გამოვიდა პროფ. ვახტანგ ჯაოშვილის "მოსახლეობის გეოგრაფია", რომელიც ამ დარგში ერთ-ერთ საუკეთესო სახელმძღვანელოდ იქნა აღიარებული მთელი საბჭოთა კავშირის მასშტაბით. ამ წიგნით ქართველ გეოგრაფთა არა ერთი თაობა აღიზარდა და მას თავის მნიშვნელობა დღემდე არ დაუკარგავს. მაგრამ, ბუნებრივია, დღევანდელ მოთხოვნებს იგი ვეღარ აკმაყოფილებს და მოსახლეობის გეოგრაფიის ახალი სახელმძღვანელოს შექმნა და გამოცემა დიდი ხანია დღის წესრიგში დადგა.

პროფ. გიორგი გოგსაძის "მოსახლეობის გეოგრაფია" სწორედ ის საუნივერსიტეტო სახელმძღვანელოა, რომელმაც არსებული ხარვეზი უნდა შეავსოს და გეოგრაფიული მეცნიერების თანამედროვე მიღწევებისა და უახლესი ფაქტობრივი მასალის საფუძველზე სტუდენტს ღრმა და მრავალმხრივი ცოდნა მისცეს მოსახლეობის გეოგრაფიის ყველა საკვანძო და პრობლემურ საკითხზე.

სახელმძღვანელოს პირველი თავი მოსახლეობის გეოგრაფიის თეორიულ საკითხებს ეხება. მოკლედ, მაგრამ ამომწურავად არის განხილული მოსახლეობის გეოგრაფიის ცნება, კვლევის საგანი და მეთოდები, თემატური მიმართულებები, ისტორია და კავშირი სხვა გეოგრაფიულ და საზოგადოებრივ მეცნიერებებთან. აღნიშნული საკითხები განსაკუთრებით აქტუალურია, რადგან მოსახლეობის გეოგრაფიისადმი მიძღვნილი სახელმძღვანელოები თუ მონოგრაფიები ხშირად მხოლოდ ფაქტობრივი მასალის აღწერილობით შემოიფარგლება და თეორიულ ანალიზს ნაკლები ყურადღება ექცევა. წინამდებარე სახელმძღვანელო ამ ცალმხრივობისგან დაზღვეულია, რაც მის უდავოდ დადებით ღირსებად უნდა ჩაითვალოს.

თანამედროვე მსოფლიოს ერთ-ერთი უმთავრესი გლობალური პრობლემა მოსახლეობის ზრდა და დედამიწის გადამეტსახლების საფრთხეა. ეს საკითხები განხილულია სახელმძღვანელოს მეორე თავში, რომელიც მოსახლეობის დინამიკასა და ბუნებრივ მოძრაობას ეხება. ამ თავში განხილულია მსოფლიო მოსახლეობის რაოდენობის დინამიკის ისტორიული მიმოხილვა და თანამედროვე მდგომარეობა, ბუნებრივ მოძრაობაზე მოქმედი ფაქტორები, ბუნებრივი მოძრაობის გეოგრაფიული თავისებურებანი და მომავლის პროგნოზი. განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა დემოგრაფიულ პოლიტიკას და იმ განსხვავებებს, რომელიც სხვადასხვა რეგიონისა და განსხვავებული დემოგრაფიული ქცევის ქვეყნებისთვის არის დამახასიათებელი.

მოსახლეობის გეოგრაფიის ერთ-ერთი საინტერესო და მნიშვნელოვანი ნაწილი – მოსახლეობის სტრუქტურის გეოგრაფიული ასპექტები განხილულია სახელმძღვანელოს

მესამე თავში. კერძოდ, მკითხველი ეცნობა მსოფლიო მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივ, ეთნიკურ და რელიგიურ შემადგენლობას და იმ განსხვავებების მიზეზებს, რაც დამახასიათებელია სხვადასხვა ქვეყნებისა და რეგიონებისთვის. ცალკეა განხილული შრომითი რესურსებისა და დასაქმების სტრუქტურის პრობლემები. ძალზე მნიშვნელოვანია, რომ ამ თავში ავტორს განხილული აქვს ჩვენი მეცნიერებისთვის შედარებით ახალი საკითხი – ცხოვრების ხარისხი. ნაშრომში საინტერესოდ არის წარმოდგენილი ცხოვრების ხარისხის ძირითადი სოციალურ-დემოგრაფიული მახასიათებლების გეოგრაფიული ანალიზი.

არანაკლები მნიშვნელობითა და სერიოზულობით გამოირჩევა მოსახლეობის მიგრაციის პრობლემები. ეს ფენომენი განსაკუთრებით აქტუალური გახდა გლობალიზაციის ერაში, როცა მიგრაციამ მასიური ხასიათი მიიღო და მთელი რიგი საფრთხეები შექმნა, როგორც ემიგრაციის, ისე იმიგრაციის ქვეყნებისათვის. სახელმძღვანელოში ცალკე თავი ეძღვნება მიგრაციის გეოგრაფიას, სადაც განხილულია მიგრაციების ისტორიული ძირითადი ეტაპები, შიდა და საგარეო მიგრაციების სახეები, ტიპები და ფორმები, თანამედროვე მიგრაციების თავისებურებები და მომავლის სავარაუდო პროგნოზი.

სახელმძღვანელოს ბოლო ნაწილი ეხება მოსახლეობის განსახლებას, ანუ დემოგრაფიული პრობლემების ყველაზე უფრო "გეოგრაფიულ" მხარეს. უახლესი მონაცემების საფუძველზე განხილულია მოსახლეობის ტერიტორიული განლაგებისა და სიმჭიდროვის საკვანძო საკითხები, განსახლების ტიპები, ქალაქების გეოგრაფიისა და ურბანიზაციის აქტუალური პრობლემები, სასოფლო განსახლების გეოგრაფიული თავისებურებები და განსახლებისა და გეოგრაფიული გარემოს ურთიერთდამოკიდებულება.

სახელმძღვანელოში დიდი როლდენობითაა მოცემული სტატისტიკური და კარტოგრაფიული მასალა. მისასაღებელია, რომ რუკების შედგენაში აქტიური მონაწილეობა მიიღეს თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სოციალურ-პოლიტიკური მეცნიერებების ფაკულტეტის საზოგადოებრივი გეოგრაფიის მიმართულების სტუდენტებმა.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს, რომ მოსახლეობის გეოგრაფიის თითქმის ყველა პრობლემა თუ აქტუალური საკითხი განხილულია საქართველოსთან კავშირში და საქართველოს მაგალითზე, რაც უდავოდ ზრდის აღნიშნული კურსის პრაქტიკულ და გამოყენებით მნიშვნელობას.

მიმაჩნია, რომ გიორგი გოგსაძის "მოსახლეობის გეოგრაფია" უაღრესად საჭირო და მნიშვნელოვანი სახელმძღვანელოა საქართველოს უმაღლესი სკოლების სტუდენტებისთვის. იმავდროულად იგი დიდ დახმარებას გაუწევს პრაქტიკოს სპეციალისტებს და საერთოდ, მოსახლეობის პრობლემებით დაინტერესებულ მკითხველთა ფართო წრეს.

ზურაბ დავითაშვილი

პოლიტიკის მეცნიერებათა დოქტორი, გეოგრაფიულ მეცნიერებათა კანდიდატი, თსუ სოციალურ-პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის სრული პროფესორი

1. მოსახლეობის გეოგრაფიის ზოგად-თეორიული საკითხები

1.1 მოსახლეობის გეოგრაფიის ცნება, კვლევის საგანი, თემატური მიმართულებები, მეთოდები

მოსახლეობის გეოგრაფიის ამოსავალ ცნებად უნდა ჩაითვალოს თვით მოსახლეობა. მოსახლეობა¹ გეოგრაფიული მეცნიერების პოზიციიდან არის მოცემულ ტერიტორიაზე მუდმივად მცხოვრები ან სახეზე მყოფი ადამიანების ერთობლიობა.

ტერიტორიაში იგულისხმება მთელი მსოფლიო, კონტინენტი, მსოფლიოს მსხვილი რეგიონი, ქვეყანა, ქვეყნის მხარე ან რაიონი, ქალაქი, სოფელი. ამა თუ იმ სახელმწიფოს ტერიტორიაზე მუდმივად მცხოვრები ადამიანები შეიძლება იყვნენ ამ სახელმწიფოს მოქალაქეები და იმიგრანტები (მოცემულ ქვეყანაში მუდმივად მცხოვრები სხვა სახელმწიფოს მოქალაქეები), ხოლო სახეზე მყოფი მოსახლეობა შედგება იმ ადამიანებისგან, რომლებიც მოცემულ მომენტში ამ სახელმწიფოს ტერიტორიაზე იმყოფებიან (ე.ი. მოქალაქეები და დროებით ჩამოსული პირები: მიგრანტები, ლტოლვილები და ტურისტები²).

მოსახლეობა მთლიანობაში ან ცალკეული ჯგუფების სახით წარმოადგენს მოსახლეობის გეოგრაფიის კვლევის საგანს (ობიექტს). მოსახლეობის ცალკეულ ჯგუფში უნდა ვიგულისხმოდ ადამიანთა ჯგუფი, რომელიც გაერთიანებულია ტერიტორიული, დემოგრაფიული, ეთნიკური, რელიგიური, პროფესიული ან რაიმე სხვა სოციალურ-კულტურული ნიშნით. აქედან გამომდინარე მოსახლეობის გეოგრაფიის კვლევის ობიექტს შეიძლება წარმოადგენდეს:

- ტერიტორიული ნიშნით გაერთიანებულ ადამიანთა ჯგუფი – რომელიმე სოფლის, ქალაქის, რეგიონის, ქვეყნის ან კონტინენტის მოსახლეობა;
- პროფესიული ნიშნით გაერთიანებულ ადამიანთა ჯგუფი – მასწავლებლები, ექიმები, მადაროელები, ფერმერები, სტუდენტები, სახელმწიფო მოხელეები;
- ეთნიკური ნიშნით გაერთიანებულ ადამიანთა ჯგუფი – ეთნიკური ქართველები, ნორვეგიელები, ბრაზილიელები, ჩინელები, თურქები;
- რელიგიური ნიშნით გაერთიანებულ ადამიანთა ჯგუფი – ქრისტიანები, მუსლიმები, ბუდისტები;
- დემოგრაფიული ნიშნით გაერთიანებულ ადამიანთა ჯგუფი – ქალები და კაცები ან შრომის და საპენსიო ასაკის ადამიანები;
- სოციალური ნიშნით გაერთიანებულ ადამიანთა ჯგუფი – დიასახლისები, უმუშევრები, ინვალიდები და ა.შ.

მოსახლეობის გეოგრაფია არ შეისწავლის ადამიანთა ისეთ გაერთიანებებს, რომელთა შორის არ არსებობს ტერიტორიული, ეკონომიკური, კულტურული ან სოციალური კავშირები.

მოსახლეობის გეოგრაფია ჩამოყალიბდა და დიდი ხნის განმავლობაში ვითარდებოდა, როგორც ზოგადი გეოგრაფიის ქვედარგი. მე-19 საუკუნიდან მოყოლებული, როდესაც მოხდა საზოგადოებრივი (ეკონომიკური, სოციალური და პოლიტიკური) გეოგრაფიის,

¹ საბჭოთა პერიოდში აღმოცენდა ტერმინი “ხალხთმოსახლეობა”, რომელიც დღემდე გამოიყენება. 1960-70-იან წლებში მთელი რიგი საბჭოთა მეცნიერ-დემოგრაფებისა შეეცადა ერთმანეთისაგან გაემიჯნა ცნებები “მოსახლეობა” (“Население”) და “ხალხთმოსახლეობა” (“Народонаселение”). მათი მცდელობა უშედეგოდ დამთავრდა. ენათმეცნიერების პოზიციიდან დამტკიცდა, რომ ხალხთმოსახლეობა იგივეა, რაც მოსახლეობა.

² ტურისტები არ წარმოადგენენ მოსახლეობის გეოგრაფიის კვლევის უშუალო საგანს, რადგან მათი შესწავლა შედის ტურიზმის გეოგრაფიის კომპეტენციაში.

როგორც დამოუკიდებელი მეცნიერების ფორმირება, მოსახლეობის გეოგრაფია წარმოადგენს მის განუყოფელ ნაწილს და ერთ-ერთ ქვედარგს, დისციპლინას. მოსახლეობის გეოგრაფია, ისევე, როგორც მთლიანობაში საზოგადოებრივი გეოგრაფია წარმოადგენს საზოგადოებრივ-გეოგრაფიულ სამეცნიერო დისციპლინას.

მოსახლეობის გეოგრაფია არის სამეცნიერო დისციპლინა მოსახლეობის განსახლების, მოძრაობის და სტრუქტურის გეოგრაფიული (ტერიტორიული, სივრცითი) ასპექტების შესახებ. როგორც განმარტებიდან ჩანს *მოსახლეობის გეოგრაფიის ძირითადი ამოცანაა შეისწავლოს მოსახლეობის განსახლება და მოსახლეობის ორი მნიშვნელოვანი ატრიბუტი – მოძრაობა და სტრუქტურა და გამოავლინოს მათი გეოგრაფიული თავისებურებები და კანონზომიერებები.* მოსახლეობის გეოგრაფია, ასევე შეისწავლის მოსახლეობის სამ სხვა ატრიბუტს: მოსახლეობის ქცევას, მოსახლეობის საქმიანობას და მოსახლეობის ხარისხს. მაგრამ, მათი შესწავლა არ წარმოადგენს მოსახლეობის გეოგრაფიის ძირითად დანიშნულებას. აღნიშნული ატრიბუტების შესწავლით უშუალოდ არიან დაკავებული ეკოლოგიის, მეურნეობის გეოგრაფიის, კულტურის გეოგრაფიის, ბიჰევიორიზმის გეოგრაფიის და პოლიტიკური, კერძოდ ელექტორალური გეოგრაფიის წარმომადგენლები. ამა თუ იმ საკითხის შესწავლისას რთული დასადგენია, თუ სად გადის ზღვარი მოსახლეობის გეოგრაფიასა და სხვა გეოგრაფიულ დისციპლინებს შორის.

მოსახლეობის გეოგრაფიას, როგორც სამეცნიერო დისციპლინას გააჩნია საკუთარი თემატური მიმართულებები. პირობითად, შეიძლება ჩამოყალიბდეს მოსახლეობის გეოგრაფიის კვლევის შემდეგი ძირითადი თემატური მიმართულებები:

1. *მოსახლეობის გეოგრაფიის თეორიული საკითხები.* ეს მიმართულება მოიცავს მოსახლეობის გეოგრაფიის ცნების, კვლევის საგნის, კვლევის მეთოდების და თემატური მიმართულებების განსაზღვრას; მის კავშირს სხვა მეცნიერებებთან და გეოგრაფიულ დისციპლინებთან; მისი, როგორც მეცნიერების დისციპლინის ისტორიული განვითარების დახასიათებას და ანალიზს.
2. *დემოგეოგრაფია* შეისწავლის მოსახლეობის აღწარმოების (მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობა და სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურის ფორმირება) ტერიტორიულ საკითხებს.
3. *მიგრაციების გეოგრაფია* სწავლობს ადამიანების გადაადგილებას სივრცესა და დროში.
4. *განსახლების გეოგრაფია* იკვლევს მოსახლეობის ტერიტორიული ორგანიზაციის, კერძოდ განსახლების სისტემის და მისი შემადგენელი ნაწილების ფორმირების და განვითარების ტერიტორიულ ასპექტებს და მათ ფუნქციონალურ და სტრუქტურულ ასპექტებს.
5. *მოსახლეობის სტრუქტურის გეოგრაფია* შეისწავლის სოციალური ჯგუფების სტრუქტურის გეოგრაფიულ თავისებურებებს და კანონზომიერებებს. მოსახლეობის გეოგრაფიის ამ მიმართულებაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია ეთნოგეოგრაფიას, ლინგვოგეოგრაფიას და კონფესიათა გეოგრაფიას, მოსახლეობის დასაქმების სტრუქტურის გეოგრაფიას.
6. უკანასკნელ პერიოდში იზრდება გეოგრაფთა დაინტერესება *მოსახლეობის ხარისხის შესწავლით.* მოსახლეობის ხარისხის საკითხების გეოგრაფიული კვლევა შედის ზოგადად სოციალური გეოგრაფიის, ასევე მოსახლეობის გეოგრაფიის კომპეტენციაში.

არსებობს მოსაზრება, რომ მოსახლეობის გეოგრაფიის კიდევ ერთი თემატური მიმართულებაა მოსახლეობის კარტოგრაფია. მოსახლეობის გეოგრაფია ფართოდ იყენებს კარტოგრაფირებას, როგორც კვლევის მეთოდს. მოსახლეობის კარტოგრაფიას გააჩნია საკუთარი ამოცანები, მაგრამ ეს ამოცანები წმინდა კარტოგრაფიული და არა საზოგადოებრივ-გეოგრაფიული ხასიათისაა. აქედან გამომდინარე, ჩვენი აზრით მოსახლეობის კარტოგრაფია უნდა მივიჩნიოთ კარტოგრაფიის და არა მოსახლეობის გეოგრაფიის ერთ-ერთ თემატურ მიმართულებად.

მოსახლეობის გეოგრაფიის კვლევის ცალკეული მიმართულებები მჭიდროდ არიან ურთიერთდაკავშირებული და გარკვეულწილად ერთმანეთს ფარავენ. მიგრაციების გეოგრაფიის საკითხების შესწავლას ლოგიკურად მიყვავართ განსახლების გეოგრაფიის ასპექტებამდე და პირიქით. მოსახლეობის დემოგრაფიული ან ეთნიკური სტრუქტურის კვლევა პირდაპირ კავშირშია მიგრაციულ პროცესებთან. მოსახლეობის დასაქმების სტრუქტურის საკითხების შესწავლა შეუძლებელია ბუნებრივი მოძრაობის ასპექტების გათვალისწინების გარეშე და ა.შ.

ქრონოლოგიური³ თვალსაზრისით მოსახლეობის გეოგრაფიის თემატური მიმართულებების შესწავლა მიმდინარეობს სამივე გეოგრაფიულ დონეზე. მაკროგეოგრაფიული დონე მოიცავს მთელ მსოფლიოს, ცალკეულ კონტინენტებს ან ქვეყნის ნაწილებს (ევროპა, აზია, და ა.შ.). მეზოგეოგრაფიული დონე – კონტინენტების მსხვილ რეგიონებს და ცალკეულ ქვეყნებს. მიკროგეოგრაფიული დონე – ქვეყნის ცალკეულ რეგიონებს, რაიონებს, ქალაქებს და სოფლებს. სამივე დონეზე ადგილი აქვს მოსახლეობის გეოგრაფიის როგორც კომპლექსურ, ასევე მისი ცალკეული თემატური საკითხების შესწავლას. მოსახლეობის გეოგრაფიის კომპლექსურ საკითხებში შეიძლება გაერთიანდეს ყველა ან რამდენიმე ძირითადი თემატური საკითხი. კომპლექსური შესწავლის თემა შეიძლება იყოს ზოგადი მაგ., მსოფლიოს (საფრანგეთის, საქართველოს და ა.შ.) მოსახლეობის გეოგრაფია ან უფრო კონკრეტული მაგ., შრომითი იმიგრაცია დასავლეთ ევროპაში და მისი ზეგავლენა საქალაქო განსახლებაზე. ცალკეული თემატური საკითხების შესწავლის დროს ყურადღება ეთმობა რომელიმე ერთ კონკრეტულ საკითხს. მაგ., მსოფლიოს რელიგიების გეოგრაფია ან საქართველოს განსახლების გეოგრაფია ან იტალიის ქალაქების გეოგრაფია.

ქრონოლოგიური⁴ თვალსაზრისით მოსახლეობის გეოგრაფიის თემატური მიმართულებების შესწავლა ხდება ორ დონეზე: სტატიკაში და დინამიკაში. სტატიკური მიდგომა გულისხმობს განსახლების ან ადამიანების კონკრეტული ჯგუფის მოძრაობის, სტრუქტურის და ხარისხის გეოგრაფიული ასპექტების შესწავლას დროის მოცემულ მომენტში, ხოლო თუ იგივე ამოცანა განიხილება დროის სხვადასხვა პერიოდებთან მიმართებაში, მაშინ საქმე გვექნება მოსახლეობის დინამიკასთან.

მოსახლეობის გეოგრაფიის კვლევაში ფართოდ გამოიყენება სხვადასხვა სახის მეთოდები. მათ შორის აღნიშვნის ღირსია *სტატისტიკური მეთოდი*. იმდენად, რამდენადაც ვიკვლევთ მოსახლეობის მოძრაობას, სტრუქტურას და ხარისხს ან განსახლების სისტემას, ცხადია, გვესაჭიროება მათი ამსახველი რაოდენობრივი მაჩვენებლები. ამ მაჩვენებლების განზოგადება ხდება სტატისტიკური მეთოდის გამოყენების საფუძველზე. ხშირ შემთხვევებში მარტოდენ სტატისტიკური მასალა არ იძლევა კვლევის მიერ დასახული ამოცანების გადაწყვეტის შესაძლებლობას და აუცილებელი ხდება არსებული მასალის შემდგომი მათემატიკური დამუშავება და მისთვის გარკვეული სქემატური სახის მიცემა. ამ დროს მეცნიერები მიმართავენ *მათემატიკური მოდელირების მეთოდს*, რაც თანამედროვე გეოგრაფიულ კვლევებს მეტ მეცნიერულ ღირებულებას სძენს.

მეცნიერი თავის კვლევაში ფართოდ იყენებს და ითვალისწინებს მისი კვლევების სამეცნიერო იდეებს, ნააზრევს, მიდგომებს, რაც თავმოყრილია სამეცნიერო ლიტერატურაში. ეს მეთოდი მეცნიერებაში *სალიტერატურო მეთოდის* სახელით არის ცნობილი. როგორც აღვნიშნეთ, მოსახლეობის გეოგრაფიის თემატურ შესწავლაში ფართოდ გამოიყენება მოსახლეობის მოძრაობის, განსახლებისა და სტრუქტურის გეოგრაფიული ასპექტების შესწავლა დინამიკაში. ეს კი იმაზე მიგვითითებს, რომ გეოგრაფები კვლევის ერთ-ერთ მეთოდად იყენებენ *ისტორიულ მეთოდს*. უნდა

³ qorologia momdinareobs berZnuli sityva qorosidan, rac niSnavs adgils. qorologia swavlobs movlenebis, sagnebisa da cocxali arsebebis teritoriuli ganawilebis aspeqtobs.

⁴ qronologia momdinareobs berZnuli sityva qronosidan, rac niSnavs dros. qronologia swavlobs movlenaTa droSi ganviTarebis sakiTxebs.

გავითვალისწინოთ მოსახლეობის გეოგრაფიის ისტორიული ხასიათი. ისტორიზმის გარეშე მოსახლეობის გეოგრაფიის შესწავლა საფუძველს მოკლებული იქნებოდა.

მოსახლეობის საკითხებთან დაკავშირებული კონკრეტული ამოცანების შესასწავლად სამეცნიერო ლიტერატურა და სტატისტიკური მასალები ხშირ შემთხვევებში საკმარისი არ არის. ფაქტობრივი მასალის დეფიციტის აღმოსაფხვრელად მკვლევარ-გეოგრაფებს უხდებათ დამატებითი მასალების მოძიება სოციოლოგიური ანკეტირების ან ინტერვიუების, ე.ი. *სოციოლოგიური მეთოდების* გამოყენების გზით. თუ ეს მეთოდიც არ აღმოჩნდა საკმარისი, მაშინ გეოგრაფი მიმართავს პროცესებზე ან ადამიანების ჯგუფებზე *დაკვირვების მეთოდს*.

თანამედროვე გეოგრაფიული მეცნიერების განუყოფელი ნაწილი გახდა შესასწავლი პროცესის შემდგომი განვითარების პროგნოზირება. ამ მიზნის მისაღწევად მეცნიერები მიმართავენ *პროგნოზირების მეთოდს*.

მოსახლეობის გეოგრაფიული ასპექტების კვლევა გულისხმობს მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონების, ქვეყნების და სხვა დასახლებულ ტერიტორიათა მოსახლეობის მანქენებლების შედარებას. ამ შემთხვევაში გამოიყენება *შედარების მეთოდი*.

გეოგრაფიულ კვლევაში უმნიშვნელოვანესი ყურადღება ეთმობა *მეცნიერული ანალიზის*, უპირველეს ყოვლისა კი *სივრცე-დროითი (დრო-სივრცითი) ანალიზის მეთოდს*. ეს უკანასკნელი წარმოდგენს შესასწავლი მოვლენებისა და პროცესების ტერიტორიული და ისტორიული ანალიზის სინთეზს.

გეოგრაფიული მეცნიერების მძლავრი იარაღია *კარტირების მეთოდი*, რაც საშუალებას გვაძლევს განზოგადებული და გაანალიზებული დიდძალი ინფორმაცია ერთ ფურცელზე გადმოვიტანოთ და მას რუკის ან სხვა სახის კარტოგრაფიული პროდუქტის სახე მივცეთ. ამაში *კარტოგრაფიული მეთოდი* გვეხმარება. უკანასკნელი წლების განმავლობაში ზოგადად საზოგადოებრივ-გეოგრაფიულ, მათ შორის მოსახლეობის გეოგრაფიის კვლევებში ფართოდ გამოიყენება *გეოგრაფიული ინფორმაციული სისტემების (GIS)*. გეოინფორმაციული ტექნოლოგიები საშუალებას გვაძლევს მოვახდინოთ სტატისტიკური ინფორმაციისა და გეოგრაფიულ მონაცემთა ბაზების ეფექტური და ოპერატიული დამუშავება და ვიზუალიზაცია – რუკების, დიაგრამების და სქემების და სხვა გრაფიკული გამოსახულებების შექმნა.

1.2 მოსახლეობის გეოგრაფიის ჩამოყალიბების მოკლე ისტორია

მოსახლეობის შესწავლა ყველა ეპოქაში იყო და რჩება გეოგრაფების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ამოცანად. ჯერ კიდევ ანტიკური ხანის მოგზაური-გეოგრაფების ნაშრომებში ცენტრალური ადგილი ეკავა ქვეყნის ან რომელიმე ტერიტორიის მოსახლეობის დახასიათებას.

მოსახლეობის გეოგრაფიაში პირველი შრომა ჩვენს წელთაღრიცხვამდე დაიწერა. ბერძენმა მოგზაურმა, ისტორიკოსმა და გეოგრაფმა სტრაბონმა შექმნა 17 წიგნისაგან შემდგარი ნაშრომი “გეოგრაფია”. ვარაუდობენ, რომ სტრაბონმა კოლხეთსა და იბერიაშიც იმოგზაურა და მათი დეტალური დახასიათება მოგვცა თავისი ნაშრომის მე-11 წიგნში⁵. სტრაბონის “გეოგრაფია” მიხნეულია საქართველოს ტერიტორიისა და მოსახლეობის აღწერის უძველეს სამეცნიერო ძეგლად, რომელმაც ჩვენს დრომდე მოაღწია. მოგვიანებით, რომელმაც სახელმწიფო მოღვაწემ და მეცნიერმა პუბლიუს კორნელიუს ტაციტუსმა, რომელიც ჩვენი წელთაღრიცხვის I-II საუკუნეებში მოღვაწეობდა, ნაშრომში “გერმანია” აღწერა გერმანული ტომების ისტორია და გეოგრაფია⁶.

ფეოდალურ ხანაში ვაჭრობისა და ზღვაოსნობის სწრაფმა განვითარებამ მოითხოვა უკვე ცნობილი და ახლად აღმოჩენილი ტერიტორიების ახლებური შესწავლა. ამის შედეგად ევროპელი, არაბი და ჩინელი მოგზაურების და მეცნიერების მიერ შეიქმნა მრავალი მნიშვნელოვანი გეოგრაფიული ნაშრომი. მათ შორის განსაკუთრებული ადნიშვნის ღირსია იტალიელი მეცნიერის ლუდოვიკო გვიჩარდინის წიგნი “ნიდერლანდების აღწერა”, რომელიც 1567 წელს გამოიცა. ეს წიგნი სამართლიანად არის მიხნეული პირველ კომპლექსურ საზოგადოებრივ-გეოგრაფიულ ნაშრომად. “ნიდერლანდების აღწერა” ორი ნაწილისგან შედგება. პირველში მოცემულია ნიდერლანდების (იმ დროს ნიდერლანდები მოიცავდა ბელგიის დღევანდელ ტერიტორიასაც) ზოგად-გეოგრაფიული, ხოლო მეორე ნაწილში - ქვეყნის 17-ვე პროვინციის დახასიათება. ამ მონოგრაფიაში განსაკუთრებული ადგილი ეთმობა ნიდერლანდების და მისი ცალკეული მხარეების და ქალაქების მოსახლეობის აღწერას.⁷

1650 წელს ნიდერლანდებში გამოიცა გერმანული წარმომავლობის ახალგაზრდა მეცნიერის ბერნარდ ვარენიუსის წიგნი “ზოგადი გეოგრაფია”. ვარენიუსი იყო პირველი მეცნიერი ვინც გეოგრაფია დაყო ზოგად და რეგიონულ (სპეციალურ) ნაწილებად. იგი მიიხნევდა, რომ რეგიონული გეოგრაფიის შესწავლის მთავარ ამოცანას წარმოადგენს ქვეყანათმცოდნეობა. ქვეყანათმცოდნეობაში ვარენიუსი გამოყოფდა სამ ქვედარგს: “დედამიწისეულს” (ქვეყნის მდებარეობა, საზღვრები, რელიეფი, წიაღისეულის მოპოვება, ფლორა და ფაუნა); “ციურს” (ადგილის გრძედი და განედი, სეზონურობა, კლიმატი, ასტრონომიული დაკვირვებები) და “ადამიანისეულს”. ამ უკანასკნელი მიმართულების ამოცანა იყო შეესწავლა ქვეყნის მოსახლეობის რაოდენობა, შემადგენლობა, შემოსავლები, განათლება, ასევე - ქვეყნის პოლიტიკური მოწყობა და მისი ქალაქები⁸. ვარენიუსის ნაშრომის “ადამიანისეული” ნაწილი მომავალში საფუძვლად დაედო საზოგადოებრივი გეოგრაფიის, როგორც დამოუკიდებელი სამეცნიერო დისციპლინის ჩამოყალიბებას.

ევროპაში მე-17 საუკუნის მეორე ნახევარში, როდესაც აბსოლუტიზმი⁹ თავისი განვითარების უმაღლეს სტადიაზე იმყოფებოდა, გამოჩნდა ახალი ეკონომიკური და

⁵ ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. 9. თბილისი 1985. გვ. 575-576

⁶ იქვე, გვ. 671

⁷ Саушкин Ю.Г. Экономическая география: история, теория, методы, практика. М., 1973, с. 51

⁸ იქვე, გვ. 52-53

⁹ აბსოლუტიზმი წარმოიშვა ევროპაში მე-15 საუკუნის ბოლოს - მე-16 საუკუნის დასაწყისში. აბსოლუტიზმის ხანაში აღმასრულებელი და საკანონმდებლო ხელისუფლების ერთადერთ მატარებელად აღიარებული იყო მონარქი, რომელიც სახელმწიფოს მართავდა ფეოდალური

ფილოსოფიური დოქტრინები. ამ პერიოდში ევროპული სახელმწიფოები ახალი ტერიტორიების ათვისებით იყვნენ დაკავებული. ყოველივე ეს მოითხოვდა მოსახლეობის შესახებ ახალი ფაქტებისა და მასალების მოძიებას. შეიძლება ითქვას, რომ ვარენიუსის ნაშრომმა ახალი სული შთაბერა ევროპაში მოსახლეობის შესწავლას. მე-17 საუკუნის მეორე ნახევარსა და მე-18 საუკუნეში ევროპაში გავრცელდა მოსახლეობის საკითხების კვლევის მიმართულება, რომელიც კამერალური სტატისტიკის სახელით არის ცნობილი. კამერალური სტატისტიკა განსაკუთრებულად განვითარდა გერმანიასა და რუსეთში. კამერალური სტატისტიკა უფრო აღწერილობით ხასიათს ატარებდა ვიდრე ანალიტიკურს, რადგან მისი მთავარი ამოცანა იყო ქვეყნის ან ტერიტორიის და მისი მოსახლეობის შესახებ სტატისტიკური ინფორმაციის მოპოვება, რაც შემდგომში მმართველი ელიტის მიერ გამოიყენებოდა ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური დაგეგმარების საქმეში. მიუხედავად ამისა, კამერალური სტატისტიკის სფეროში შექმნილმა ნაშრომებმა დადებითი როლი შეასრულა ზოგადად გეოგრაფიის და კონკრეტულად მოსახლეობის გეოგრაფიის განვითარებაში.

ევროპაში და ჩრდილოეთ ამერიკაში კაპიტალისტური ურთიერთობების განვითარებამ განსაკუთრებული ბიძგი მისცა საბუნებისმეტყველო და საზოგადოებრივი მეცნიერებების განვითარებას. რაც შეეხება საზოგადოებრივი გეოგრაფიის განვითარებას, უნდა აღინიშნოს, რომ მე-18 საუკუნეში ვარენიუსის მიმდევრებმა განავრცეს მისი იდეები, რის შედეგადაც დაჩქარდა მისი, როგორც დამოუკიდებელი სამეცნიერო დისციპლინის ფორმირების პროცესი. ამავე საუკუნეში ჩამოყალიბდა საზოგადოებრივი გეოგრაფიის ოთხი ძლიერი სკოლა: გერმანული, ფრანგული, ბრიტანული და რუსული.

მე-18 საუკუნეში მოსახლეობის გეოგრაფიის ფრანგული სკოლა წარმოდგენილი იყო კომერციული გეოგრაფიით, რომლის დამფუძნებლად ითვლება ჟან-ჟაკ სავარი – კომერციული ენციკლოპედიის შემქმნელი (1723 წელი)¹⁰. მოგვიანებით 1740 წელს გამოიცა კომერციული გეოგრაფიის პირველი კურსი. ამავე საუკუნის ბოლოს კომერციული გეოგრაფიის ცენტრი გახდა ინგლისი, მას შემდეგ რაც 1776 წელს გამოიცა ცნობილი შოტლანდიელი ეკონომისტის და ფილოსოფოსის ადამ სმიტის ნაშრომი “გამოკვლევა ხალხთა სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების შესახებ”¹¹. გერმანულმა სკოლამ გააგრძელა კამერალური სტატისტიკის იდეების განვითარება. ამ პერიოდის ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენლად ითვლებიან გ. ახენვალდი და ა. ბიუშინგი. მოსახლეობის გეოგრაფიის რუსული სკოლა ძირითად აქცენტს აკეთებდა აღწერილობით გეოგრაფიაზე, რაც იმით იყო განპირობებული, რომ მე-18 საუკუნეში რუსეთის იმპერიაში განსაკუთრებული ინტენსიურობით მიმდინარეობდა ახალი ტერიტორიების ათვისება. ამ დროს შეიქმნა და გამოიცა რამდენიმე გეოგრაფიული ნაშრომი, რომლებშიც მოცემული იყო ციმბირისა და შორეული აღმოსავლეთის ბუნებისა და იქ მცხოვრები ხალხების დახასიათება. თუმცა ამავე პერიოდში რუსეთში განვითარება დაიწყო თეორიულმა გეოგრაფიამ, რაშიც განსაკუთრებული წვლილი მიუძღვით რუს მეცნიერებს მიხეილ ლომონოსოვს და ვასილ ტატიშჩევს. განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია ვასილი ტატიშჩევი - სახელმწიფო მოღვაწე, გეოგრაფი და ისტორიკოსი, რომელსაც მიიჩნევენ რუსული საზოგადოებრივი გეოგრაფიის ფუძემდებლად, რადგან პირველი რუსი მეცნიერი იყო, რომელმაც გეოგრაფიული მეცნიერების დისციპლინად აღიარა პოლიტიკური გეოგრაფია¹² (თანამედროვე გაგებით ეკონომიკური გეოგრაფია – ავტ.). პოლიტიკური გეოგრაფიის ერთ-ერთ უმთავრეს ამოცანად იგი მიიჩნევდა მოსახლეობის და განსახლების საკითხების შესწავლას. ტატიშჩევის, როგორც მეცნიერის ღვაწლი იმაშიც მდკომარეობს, რომ იგი თავის ნაშრომებში განსაკუთრებულ ადგილს უთმობდა სოციალურ-ეკონომიკური პროცესების სივრცე-დროით ანალიზს.

ელიტის დახმარებით. კულტურა, ხელოვნება და მეცნიერება თითქმის მთლიანად მონარქისა და მმართველი ელიტის მიერ იმართებოდა.

¹⁰ Саушкин Ю.Г. Экономическая география: история, теория, методы, практика. М., 1973, с. 58

¹¹ ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. 9. თბილისი 1985. გვ. 441

¹² Татищев В.Н. Избранные труды по географии России. М., 1950, с. 211

მე-18 საუკუნე უაღრესად ნაყოფიერი გამოდგა ქართული მეცნიერებისათვის, კერძოდ გეოგრაფიული მეცნიერებისათვის. 1745 წელს ქართველმა პოლიტიკურმა მოღვაწემ და მეცნიერმა ვახუშტი ბაგრატიონმა (ბატონიშვილმა) შექმნა თხზულება “აღწერა სამეფოსა საქართველოსა”. ეს ნაშრომი იმით არის მნიშვნელოვანი გეოგრაფიებისათვის, რომ იგი წარმოადგენს საქართველოს ტერიტორიის პირველ ფუნდამენტურ გეოგრაფიულ დახასიათებას. ვახუშტი ბაგრატიონმა საქართველო დაყო 5 პოლიტიკურ-ეთნოგრაფიულ ერთეულად და მოგვცა მათი ბუნების, მეურნეობისა და მოსახლეობის მეცნიერული აღწერა. გარდა ამისა, ვახუშტიმ შექმნა საქართველოს და კავკასიის ატლასები, რომლებითაც ევროპელი მეცნიერები დაახლოებით ერთი საუკუნის განმავლობაში ხელმძღვანელობდნენ¹³.

მე-18 საუკუნის ბოლოს ინგლისელმა ეკონომისტმა და მღვდელმა თომას მალთუსმა შეიმუშავა თეორია, რომლის მიხედვითაც მსოფლიოში მოსახლეობის რაოდენობა უფრო სწრაფად იზრდებოდა, ვიდრე მისი საარსებო საშუალებები. მალთუსი თვლიდა, რომ თუ მოსახლეობის ზრდის მაღალი ტემპი შენარჩუნდებოდა, მაშინ მსოფლიოს აუცილებლად მოელოდა საყოველთაო შიმშილი. აქედან გამომდინარე, ის დადებითად აღიქვამდა მოსახლეობის რაოდენობის შემცირებას, რომელსაც იწვევდა ომები, ეპიდემიები, მოუსავლიანობა. მალთუსის თეორია იმ დროს არ გამხდარა განსაკუთრებული მსჯელობის საგანი. ამ თეორიას დიდი რაოდენობით მიმდევარი მე-20 საუკუნის მეორე ნახევარში გამოუჩნდა, როდესაც მსოფლიო შევიდა “დემოგრაფიული აფეთქების” ფაზაში¹⁴.

მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში გეოგრაფიულ მეცნიერებათა განვითარებაში წამყვანი როლი ენიჭებოდა ბუნებრივი მოვლენებისა და პროცესების შესწავლას. ამ მიმართულების ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენლები იყვნენ გერმანელი მეცნიერები ალექსანდრე ფონ ჰუმბოლტი და კარლ რიტერი. მათ მიიხსნევენ გეოგრაფიული (ენვაირომენტალისტური) დეტერმინიზმის წარმომადგენლებად. გეოგრაფიული დეტერმინიზმის თეორია დასაბამს იღებს ანტიკური საბერძნეთიდან. მისი მიმდევრები მიიხსენებდნენ, რომ კაცობრიობის განვითარებაზე გადამწყვეტ ზეგავლენას ახდენს გეოგრაფიული გარემო (ჰავა, ნიადაგი, ზღვა, რელიეფი და სხვა). ამ სკოლის წარმომადგენლები ამტკიცებდნენ, რომ სხვადასხვა გეოგრაფიულ სარტყლებში მცხოვრები ერების ხასიათი ერთმანეთისგან განსხვავდება. დეტერმინისტები ამტკიცებდნენ, რომ ჩრდილოეთის ხალხები მშრომელი და ფიზიკურად ძლიერები იყვნენ, ხოლო სამხრეთელები - ნაკლებად შრომისმოყვარე, მაგრამ უფრო ნიჭიერები. ფრანგი მეცნიერი მონტესკიე უფრო შორს წავიდა და განაცხადა, რომ ჩრდილოეთში მცხოვრები ადამიანები უფრო მაღალი ზნეობით გამოირჩევიან, ვიდრე სამხრეთელები. ამ სკოლის სხვა თვალსაჩინო წარმომადგენლები იყვნენ გერმანელი იოჰან გოტფრიდ ჰერდერი (ტერმინ "ნაციონალიზმის" ავტორი) და ინგლისელი მეცნიერი ჰენრი ტომას ბოკლი. ამ უკანასკნელის ნაშრომში “ინგლისის ცივილიზაციის ისტორია” ჩამოყალიბებული იდეები შემდგომში საფუძვლად დაედო ანთროპოგეოგრაფიის განვითარებას¹⁵.

ანთროპოგეოგრაფია გეოგრაფიაში მე-20 საუკუნის დასაწყისში გაბატონდა. ამ სკოლის დამაარსებლად მიიხსნევენ გერმანელ მეცნიერს ფრიდრიხ რატცელს. ის თავისი მსოფლმხედველობით ევოლუციის დარვინისეული თეორიის მიმდევარი იყო. აქედან გამომდინარე, მსოფლიოს ისტორიის განხილვისას იგი ემხრობოდა იმ იდეას, რომ ხალხების განვითარებაზე გადამწყვეტ როლს თამაშობდა გეოგრაფიული გარემო და ამტკიცებდა, რომ ადამიანების ცხოვრების უმნიშვნელოვანესი ასპექტები: შრომა, ქორწინება, გადაადგილება და სხვა მნიშვნელოვანწილად არის დამოკიდებული იმ კლიმატურ-გეოგრაფიულ გარემოზე, სადაც ისინი ცხოვრობენ. ადამიანის ცხოვრების წესის განმსაზღვრელ მეორე მნიშვნელოვან ფაქტორად რატცელი ასახელებდა კულტურას და თვლიდა, რომ იქ, სადაც უფრო მაღალია საზოგადოებრივი წარმოების

¹³ ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. 4. თბილისი 1979. გვ. 339

¹⁴ Демографический энциклопедический словарь. М., 1985, с.238

¹⁵ Покшишевский В.В. Население и география. М., 1978, сс. 14-16

კულტურა, მით უფრო იზრდება მოსახლეობის რაოდენობა და სიმჭიდროვე. კულტურა, სახს უსვამდა იგი, უფრო თავისუფალს ხდის ადამიანს, ერს. სახელმწიფოს რატცელი განიხილავდა, როგორც მიწიდან ამოზრდილ ცოცხალ ორგანიზმს. სახელმწიფო განასახიერებს მასში მცხოვრები მოსახლეობის სახეს, რაც თავის გამოხატულებას პოვებს სახელმწიფოს პოლიტიკაში. რადგან სახელმწიფო ცოცხალი ორგანიზმია იგი იზრდება და ამისათვის მას სივრცე სჭირდება. სწორედ ამით ხსნის რატცელი ერთი სახელმწიფოს მიერ მეორის დაპყრობას. მისი აზრით ეს ბუნებრივი პროცესია. ფრიდრიხ რატცელმა ჩამოაყალიბა სახელმწიფოს სივრცობრივი განვითარების 7 კანონი. მას მიიჩნევენ არა მარტო ანთროპოგეოგრაფიის, არამედ, ასევე გეოპოლიტიკის ერთ-ერთ მამამთავრადაც. 1920-30-იან წლებში გერმანიის ნაციონალ-სოციალისტური პარტიის (ეს პარტია ცნობილია ასევე “ნაცისტური” ან “ფაშისტური” პარტიის სახელით) იდეოლოგებმა მოახდინეს რატცელის იდეების არასწორი ინტერპრეტაცია იმ მიზნით, რომ დაემტკიცებინათ გერმანული რასის (ისინი ამგვარად გერმანელ ერს მოიხსენიებდნენ) უპირატესობა სხვა ერებთან, რასებთან მიმართებაში.

ანთროპოგეოგრაფიის განვითარების პარალელურად მიმდინარეობდა ეთნოგრაფიის, როგორც დამოუკიდებელი მეცნიერების ჩამოყალიბება. ამას ხელი შეუწყო მორგანის, ბაჰოფენის, ტეილორის, ფრეზერის და ენგელსის ნაშრომებმა. ამ ნაშრომებში მოსახლეობის გეოგრაფიის საკითხების გარდა განხილული იყო სხვადასხვა ხალხების ეთნოგენეზის, ოჯახური ურთიერთობების, რიტუალების და სხვა სოციალურ-კულტურული ინსტიტუტების ფუნქციონირების საკითხები. ეთნოგრაფიის გეოგრაფიიდან გამოყოფამ და შემდგომმა განვითარებამ საფუძველი ჩაუყარა ეთნოგეოგრაფიის, როგორც მოსახლეობის გეოგრაფიის ქვედარგის ფორმირებას.

მე-19 საუკუნის ბოლოს და მე-20 საუკუნის დასაწყისში ანთროპოგეოგრაფიის საპირწონედ ჩამოყალიბდა “ადამიანის გეოგრაფიის” (“La Geographie Humaine”) ფრანგული სკოლა. ამ სკოლის დამფუძნებელი იყო ვიდალ დე ლა ბლანში. ადამიანის გეოგრაფიამ თანდათანობით დიდი პოპულარობა მოიპოვა და მოგვიანებით ის მის საფუძველზე ჩამოყალიბდა საზოგადოებრივი გეოგრაფიის ანგლო-საქსური სკოლა. ამჟამად საზოგადოებრივი გეოგრაფია (Human Geography) დასავლეთ ევროპასა და აშშ-ში გეოგრაფიის წამყვანი დისციპლინაა. გეოგრაფიის ამ მიმართულების კვლევის მთავარი ობიექტი არის საზოგადოება (ხალხი), ხოლო მისი მთავარი ამოცანაა შეისწავლოს, ერთი მხრივ საზოგადოების და მისი ზოგიერთი ატრიბუტის (სტრუქტურის და ბუნებრივი მოძრაობის) განვითარების სივრცობრივი ასპექტები, ხოლო მეორე მხრივ საზოგადოების ურთიერთკავშირი ბუნებასთან და ამ პროცესში ადამიანების ქცევის (საქმიანობის ჩათვლით) თავისებურებები. საზოგადოებრივი გეოგრაფიის კვლევის საბოლოო მიზანია შეაფასოს დედამიწაზე ან მის ცალკეულ ტერიტორიებზე საზოგადოების მიერ გარემოზე ზემოქმედების ხარისხი და ეფექტიანობა.

ანთროპოგეოგრაფიამ და ადამიანის გეოგრაფიამ გადამწყვეტი ზეგავლენა იქონია მოსახლეობის გეოგრაფიის ფორმირებაზე. შეიძლება ითქვას, რომ *მოსახლეობის გეოგრაფია, როგორც სამეცნიერო დისციპლინა მე-20 საუკუნის დასაწყისში ჩამოყალიბდა.*

საბჭოთა კავშირში სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობა მოსახლეობის გეოგრაფიის (ზოგადად ეკონომიკური გეოგრაფიის) სფეროში რთულ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ვითარებაში მიმდინარეობდა. საზოგადოებრივი მეცნიერებების განვითარება აქ მარქსიზმ-ლენინიზმის მოძღვრების მკაცრ ჩარჩოებში უნდა წარმართულიყო. საკმარისია ითქვას, რომ საბჭოთა ეკონომიკურ გეოგრაფიას საფუძვლად დაედო “გოელრო“-ს გეგმა¹⁶, ხოლო ამ მეცნიერების განვითარება ლენინმა ახალგაზრდა მეცნიერ-ბოლშევიკ ნიკოლაი ბარანსკის მიანდო. საბჭოთა პერიოდში პრაქტიკულად შეუძლებელი იყო რომელიმე დასავლური გეოგრაფიული მიმართულების ან ნაშრომის პოზიტიური შეფასება. დადებითად ფასდებოდა მხოლოდ საბჭოთა ან სხვა სოციალისტური

¹⁶ “გოელრო“-ს გეგმა, რომელიც 1921 წელს მიიღეს, წარმოადგენდა ელექტრიფიკაციის საფუძველზე საბჭოთა კავშირის სახალხო მეურნეობის განვითარების სახელმწიფო გეგმას.

ქვეყნების მეცნიერთა ნაშრომები. ამგვარმა მიდგომამ უდიდესი ზიანი მიაყენა საბჭოთა მეცნიერებას, მათ შორის მოსახლეობის გეოგრაფიას. თუმცა, სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ მოსახლეობის გეოგრაფიის აღწერილობით ნაწილში საბჭოთა სპეციალისტები მოწოდების სიმადლეზე იყვნენ. ამასთან, თავს-მოხვეული იდეოლოგიზაცია მათ საშუალებას არ აძლევდა შეემუშაებინათ სრულფასოვანი სამეცნიერო დასკვნები და რეკომენდაციები. ამ პერიოდში მოღვაწეობდა მოსახლეობის გეოგრაფიის არაერთი კარგი სპეციალიტი, მათ შორის ვადიმ პოკმიშევსკი, სერგეი კოვალიოვი, ნიკოლაი მაშბიცი, გიორგი ლაპო, ვენიამინ გოხმანი.

საქართველოში მოსახლეობის გეოგრაფიამ ეკონომიკურ-გეოგრაფიულ დისციპლინებს შორის 1970-იანი წლებიდან დაიმკვიდრა წამყვანი პოზიციები. მოსახლეობის გეოგრაფიის ქართველი სპეციალისტები დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდნენ, როგორც საბჭოთა კავშირში, ასევე მის ფარგლებს გარეთ. განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია ვახტანგ ჯაოშილი, რომელმაც შექმნა რამდენიმე ფუნდამენტური ნაშრომი, მათ შორის “საქართველოს ურბანიზაცია” და “საქართველოს მოსახლეობა”. ნოდარ ნაჭყებია დიდი როლი ითამაშა საქართველოში საზღვარგარეთის ქვეყნების ეკონომიკური გეოგრაფიის მიმართულების ჩამოყალიბებაში, სადაც მოსახლეობის გეოგრაფიის საკითხების შესწავლას მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა. მოსახლეობის გეოგრაფიის ქართული სკოლის განვითარებაში დიდი წვლილი მიუძღვით მოქმედ მეცნიერებს - ვაჟა გუჯაბიძეს, რევაზ გაჩეჩილაძეს, ზურაბ დავითაშვილს, ალექსანდრე რონდელს, ვაჟა ნეიძეს, გიორგი ცაგარელს, იოსებ სალუქვაძეს, მეგი შენგელაიას.

13 მოსახლეობის გეოგრაფიის კავშირი გეოგრაფიულ და სხვა მეცნიერებებთან

მოსახლეობის გეოგრაფია, როგორც სამეცნიერო დისციპლინა ჩამოყალიბდა და ვითარდება გეოგრაფიულ და სხვა მეცნიერებებთან მჭიდრო კავშირში. ნახაზი №1 ასახავს მოსახლეობის გეოგრაფიის კავშირს ამ მეცნიერებებთან. ნახაზზე ეს კავშირი გვიჩვენებს სახით არის წარმოდგენილი. მის ფესვებს ქმნის ფილოსოფია, როგორც ყველა მეცნიერების საფუძველი, ფუნდამენტი. ფილოსოფიის მიერ შემუშავებული ძირეული დებულებებით საზრდოობენ დანარჩენი მეცნიერებები. გვიჩვენებს ღეროა ისტორიზმი. ნებისმიერ მეცნიერებას, ისევე, როგორც პროცესს გააჩნია ისტორია. მეორე მხრივ, ისტორიზმის გარეშე წარმოუდგენელია რომელიმე საზოგადოებრივი მეცნიერების განვითარება. მოცემულ დიაგრამაზე გვიჩვენებს გულია მოსახლეობის გეოგრაფია, ხოლო უშუალოდ მის გარშემო მდებარე ექვსი ფურცელი მისი ძირითადი თემატური მიმართულებებია. გვიჩვენებს დანარჩენი ფურცლები წარმოდგენილია იმ სამეცნიერო დისციპლინებით, რომლებთანაც მოსახლეობის გეოგრაფიას მჭიდრო კავშირი გააჩნია.

მოსახლეობის გეოგრაფიას, როგორც საზოგადოებრივი გეოგრაფიის შემადგენელ ნაწილს უშუალო შეხება, ბუნებრივია ამ უკანასკნელის დანარჩენ დისციპლინებთან გააჩნია. საზოგადოებრივი გეოგრაფიის სფეროში შესასწავლი საკითხები იმდენად ურთიერთდაკავშირებულია, რომ ხშირ შემთხვევაში ძალზე ძნელია იმის დადგენა თუ სად გადის საზღვარი საზოგადოებრივ-გეოგრაფიულ დისციპლინებს შორის. ამის მიუხედავად, შეიძლება დარწმუნებით ითქვას, რომ მოსახლეობის გეოგრაფიას ყველაზე მჭიდრო კავშირი გააჩნია სოციალურ გეოგრაფიასთან. ეს არც არის გასაკვირი, თუ გავითვალისწინებთ, რომ მათი კვლევის მთავარი ობიექტი მოსახლეობაა. საზოგადოებრივი გეოგრაფიის სპეციალისტთა ნაწილი მოსახლეობის გეოგრაფიას სოციალური გეოგრაფიის ნაწილადაც კი განიხილავს.

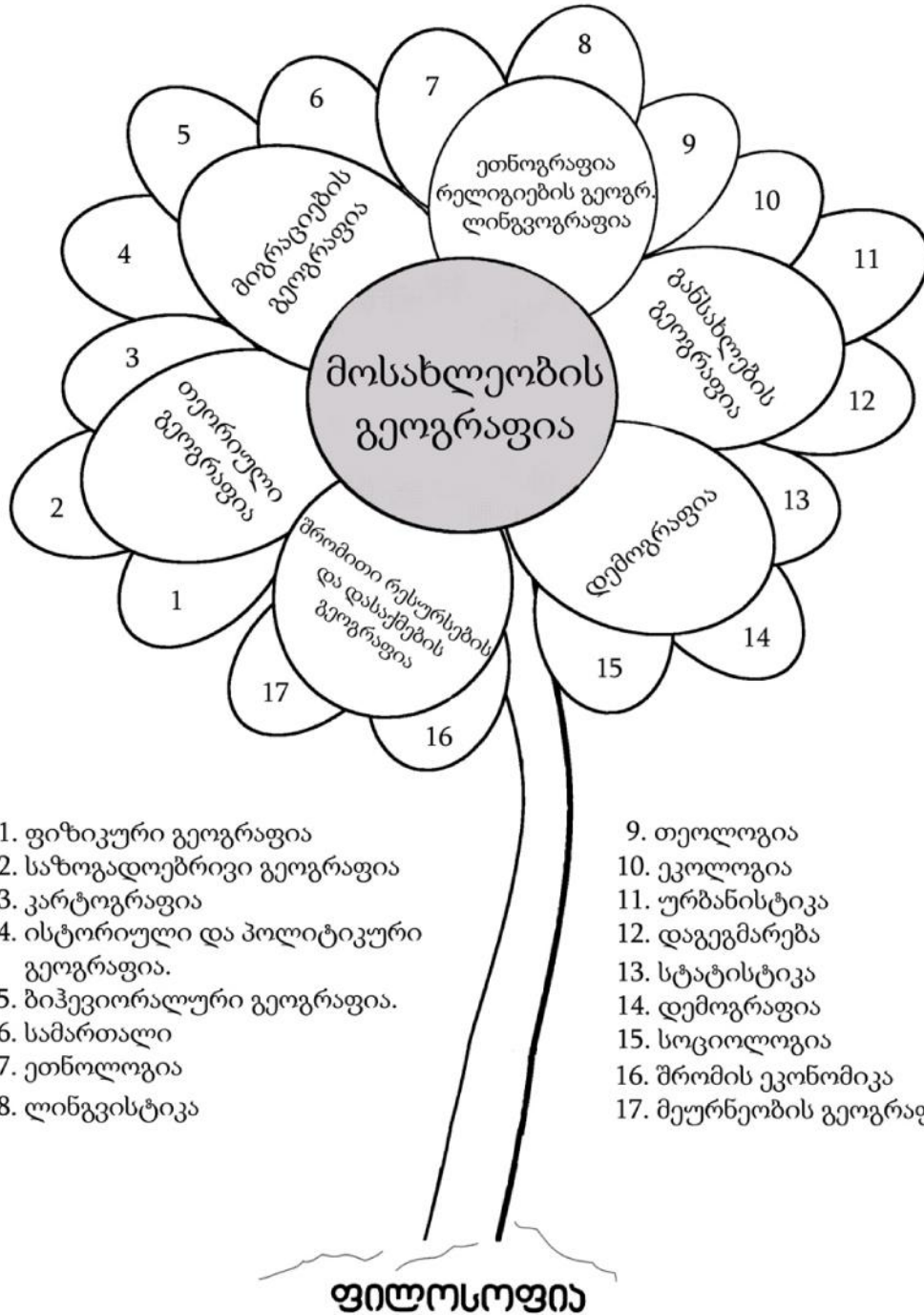
მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნის მოსახლეობის წარმოშობის საკითხების შესწავლისას აღმოვაჩინებთ, რომ მსოფლიოს რეგიონებისა და ქვეყნების მოსახლეობა რთული და მრავალმხრივი ისტორიული პროცესების შედეგად ჩამოყალიბდა. მოსახლეობის ისტორიული განვითარების მნიშვნელოვანი ფაქტების დადგენაში გვეხმარება ისტორიული გეოგრაფია.

მოსახლეობის ტერიტორიული ორგანიზაციის კვლევას მივყავართ იმ დასკვნამდე, რომ განსახლების ამა თუ იმ სისტემის ჩამოყალიბება მნიშვნელოვნად არის დამოკიდებული მოცემული ტერიტორიის მეურნეობის სპეციფიკაზე ან პირიქით, განსახლების სრულყოფილი სისტემის არსებობა ხელს უწყობს ამ სისტემის ფარგლებში წარმოების სხვადასხვა დარგების შექმნასა და განვითარებას. ნათელია, რომ ამგვარი საკითხების შესწავლა ხდება მოსახლეობის გეოგრაფიის და ეკონომიკური (მეურნეობის) გეოგრაფიის ურთიერთკავშირის საფუძველზე.

თანამედროვე მსოფლიოში ხშირია მოსახლეობის მასობრივი მიგრაციები. ამის მიზეზი შეიძლება იყოს ეთნო-პოლიტიკური კონფლიქტები ან ხელისუფლების მიერ ადამიანთა გარკვეული ჯგუფის პოლიტიკური დევნა. მოსახლეობის იძულებითი გადაადგილების გამომწვევი მიზეზების დადგენა შეუძლებელი იქნება, თუ არ შევისწავლით მოცემული ქვეყნის პოლიტიკურ-გეოგრაფიულ ასპექტებს.

მოსახლეობის ზოგიერთი ეთნიკური ან სოციალური ჯგუფისათვის დამახასიათებელი კონკრეტული ხასიათის ქცევა, რაც ზეგავლენას ახდენს განსახლების სისტემის ფორმირების ან ტერიტორიული გადაადგილების პროცესებზე. ამ საკითხების შესწავლისას მოსახლეობის გეოგრაფიის სპეციალისტები იყენებენ ბიჰევიორალური გეოგრაფიის სფეროში ჩატარებული კვლევების შედეგებს.

მოსახლეობის გეოგრაფიის კავშირი გეოგრაფიულ და სხვა მეცნიერებებთან

მოსახლეობის განსახლების ტიპოლოგიის შექმნაში, რაც ითვალისწინებს მსგავსი ტიპის განსახლების რაიონების გამოვლენას, გამოიყენება ეკონომიკური დარაიონების პრინციპები. ეკონომიკური დარაიონება ეკონომიკური გეოგრაფიის შემადგენელი ნაწილია, რომელსაც საფუძველი ჩაეყარა საბჭოთა კავშირში. ეკონომიკური დარაიონება საბჭოთა კავშირის და სხვა სოციალისტური ქვეყნების გარდა ფართოდ გამოიყენებოდა სხვა ქვეყნებში, მათ შორის, საფრანგეთში, ბრაზილიაში, მაროკოში.

უკვე აღინიშნა, რომ მოსახლეობის გეოგრაფიას მჭიდრო კავშირი აქვს მთელ რიგ საზოგადოებრივ მეცნიერებებთან. მათ შორის განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია დემოგრაფია. *დემოგრაფია სწავლობს მოსახლეობის აღწარმოების კანონზომიერებებს. დემოგრაფიული კვლევის მთავარი ამოცანაა გამოავლინოს სტრუქტურული თავისებურებები, რომლებიც დამახასიათებელია მოსახლეობის აღწარმოების პროცესისათვის, იმ დროს როდესაც მოსახლეობის გეოგრაფია ამ პროცესის ტერიტორიული ასპექტების შესწავლაზე ამახვილებს ყურადღებას.*

მოსახლეობის გეოგრაფიის მომიჯნავე მეცნიერებებს შორის მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია სოციოლოგიას. *სოციოლოგია სწავლობს სხვადასხვა ტიპის სოციალურ ერთობათა ჩამოყალიბების, ფუნქციონირების, განვითარებისა და ურთიერთქმედების კანონზომიერებებს. სოციოლოგიური კვლევების, მათ შორის სოციოლოგიური გამოკითხვების შედეგები ფართოდ გამოიყენება მოსახლეობის გეოგრაფიის სპეციალისტების მიერ ცალკეული სოციალური ჯგუფების და მიგრაციების შესწავლის პროცესში. მიგრაციების საკითხების კვლევისას სხვა საკითხებთან ერთად ყურადღება ეთმობა მოსახლეობის ქცევის თავისებურებებს. ამ საკითხებს სოციოლოგიის გარდა სწავლობს ფსიქოლოგია.*

მოსახლეობის გეოგრაფიის საკითხების კვლევის სფეროში ერთ-ერთი წამყვანი ადგილი უკავია ქალაქების გეოგრაფიას, რომელიც თავის მხრივ დაკავშირებულია ქალაქმშენებლობასთან (ურბანისტიკასთან). ეს კავშირი საშუალებას გვაძლევს გამოვავლინოთ ქალაქების დაგეგმარების და ფუნქციონირების მნიშვნელოვანი ტერიტორიული თავისებურებები.

მოსახლეობის დასაქმების გეოგრაფიული ასპექტების შესწავლა მოითხოვს მისი სტრუქტურული ასპექტების ღრმა ცოდნას. ამ მხრივ მნიშვნელოვანია შრომის ეკონომიკის სფეროში შექმნილი შრომების გამოყენება და განზოგადება.

მოსახლეობის ეთნიკური საკითხების კვლევისას დიდ დახმარებას გვიწევს ანთროპოლოგია და ეთნოლოგია (ეს უკანასკნელი მოიცავს ეთნოგრაფიასაც). *ანთროპოლოგია სწავლობს რასების წარმოშობასა და განვითარებას. ეთნოლოგია შეისწავლის ხალხის წარმოშობას, ყოფას და კულტურულ თავისებურებებს.*

მოსახლეობის გადაადგილებასა და განსახლებაზე ცალკეულ შემთხვევებში მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენს პოლიტიკური პროცესები. შესაბამისად, მოსახლეობის გეოგრაფიული კვლევა მჭიდროდ არის დაკავშირებული *პოლიტიკურ მეცნიერებასთან.*

2. მოსახლეობის რაოდენობის დინამიკა და ბუნებრივი მოძრაობა

2.1 ძირითადი ცნებები

მოსახლეობის დინამიკა არის ისტორიულ ჭრილში (დროის მოცემულ პერიოდში) განხილული მოსახლეობის რაოდენობის ცვლილება. მსოფლიოს ან მის ცალკეულ ტერიტორიათა მოსახლეობის რაოდენობა ყალიბდება მოსახლეობის აღწარმოების პროცესში. მოსახლეობის აღწარმოება (კვლავწარმოება) არის თაობათა მუდმივი განახლების პროცესი.

მოსახლეობის აღწარმოებაზე ზეგავლენას ახდენს მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობა და მოსახლეობის მექანიკური მოძრაობა (მიგრაცია). ამასთან, ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ თუ მთელი მსოფლიოს მოსახლეობის აღწარმოება დამოკიდებული არის მხოლოდ მოსახლეობის ბუნებრივ მოძრაობაზე, მისი ცალკეული ტერიტორიების (კონტინენტების, მსხვილი რეგიონების, ქვეყნების, ქალაქების, სოფლების) მოსახლეობის რაოდენობის ცვლილება ხდება მოსახლეობის, როგორც ბუნებრივი, ასევე მექანიკური მოძრაობის საფუძველზე.

მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობა არის ადამიანების დაბადებისა და გარდაცვალების პროცესი. მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობა შედგება ორი კომპონენტისაგან, ესენია შობადობა და სიკვდილიანობა (მოკვდაობა). მათ რაოდენობრივ მაჩვენებლებს ეწოდება შესაბამისად შობადობის კოეფიციენტი და სიკვდილიანობის კოეფიციენტი. სხვაობა ამ ორ კოეფიციენტს შორის არის ბუნებრივი მოძრაობის კოეფიციენტი. სამივე სახის კოეფიციენტი, როგორც წესი გამოისახება პრომილეებში ( ). შობადობის კოეფიციენტით განისაზღვრება ყოველ ათას ადამიანზე დაბადებულ ბავშვთა რაოდენობა, სიკვდილიანობის კოეფიციენტით - ყოველ ათას ადამიანზე გარდაცვლილთა რაოდენობა, ხოლო ბუნებრივი მოძრაობის კოეფიციენტი გვიჩვენებს ყოველ ათას ადამიანზე რამდენი ადამიანით გაიზარდა ან შემცირდა მოსახლეობა. მაგალითად, თუ ყოველ ათას ადამიანზე იბადება 20 ბავშვი და კვდება 12 ადამიანი, ეს ნიშნავს, რომ შობადობის კოეფიციენტი ტოლია 20 -სი, ხოლო სიკვდილიანობის კოეფიციენტი 12 -სი და აქედან გამომდინარე ბუნებრივი მოძრაობის კოეფიციენტი შეადგენს 8 -ს.

მოსახლეობის მექანიკური მოძრაობა ანუ მიგრაცია არის ადამიანების ტერიტორიული გადაადგილება საცხოვრებლად და/ან სამუშაოდ მათი ბინადრობის ადგილიდან სხვა ტერიტორიაზე ან დასახლებულ პუნქტში. ცალკეული ქვეყნების მოსახლეობის აღწარმოებაზე მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენს ქვეყანათა შორის მიგრაციები. მოცემული ქვეყნიდან მოსახლეობის სხვა ქვეყანაში (ქვეყნებში) დიდი ხნით ან სამუდამოდ გადასვლა არის ემიგრაცია, ხოლო თუ ხდება საპირისპირო პროცესი, მაშინ საქმე გვაქვს იმიგრაციასთან. საუკუნეების განმავლობაში საქართველო ითვლებოდა იმიგრაციის ქვეყნად, რადგან აქ ადგილი ჰქონდა უცხოელთა გადმოსახლებას. 1990-იანი წლებიდან დაიწყო საქართველოს მოსახლეობის მასობრივი გადინება სხვა ქვეყნებში, რაც იმას ნიშნავს, რომ საქართველო გახდა ემიგრაციის ქვეყანა.

მოსახლეობის შესწავლაში განსაკუთრებული ადგილი ეთმობა მისი რაოდენობის ცვლილების განსაზღვრას. ეს საშუალებას გვაძლევს დავადგინოთ მოსახლეობის რაოდენობის დინამიკის ტენდენცია. მსოფლიოს ცალკეული რეგიონების, ქვეყნების, დასახლებული პუნქტების მოსახლეობის რაოდენობა შეიძლება იზრდებოდეს ან მცირდებოდეს. იმ შემთხვევაში, თუ მოსახლეობის რაოდენობა უცვლელია შეგვიძლია გამოვიყენოთ ტერმინი “ნულოვანი ზრდა”. მაჩვენებელს, რომელიც ასახავს მოსახლეობის რაოდენობის ცვლილებას დროის გარკვეულ პერიოდში ეწოდება მოსახლეობის რაოდენობის საშუალო წლიური მატების კოეფიციენტი.

მოცემულ პერიოდში მოსახლეობის საშუალო წლიური მატება (მატებაში იგულისხმება, როგორც ზრდა, ასევე კლება) შეიძლება გამოვთვალოთ შემდეგი ფორმულით:¹⁷

$$\Delta S = \frac{Si - So}{S \times N} \times 100\%$$

ამ ფორმულაში:

ΔS (დელტა ესი) არის მოსახლეობის საშუალო წლიური მატების მანვენებელი და გამოისახება %-ში.

So არის მოსახლეობის რაოდენობა მოცემული პერიოდის დასაწყისში.

Si არის მოსახლეობის რაოდენობა მოცემული პერიოდის დასასრულისათვის.

შ არის მოსახლეობის საშუალო რაოდენობა მოცემულ პერიოდში, რაც ტოლია (So+Si) : 2

არის მოცემულ პერიოდში წლების რაოდენობა (ე.ი. სხვაობა პერიოდის ბოლო და საწყის წლებს შორის).

მაგალითად, საქართველოს მოსახლეობა 1989 წელს მოსახლეობის აღწერის მონაცემებით იყო 5400841 ადამიანი, ხოლო 2002 წლის აღწერით - 4371535 ადამიანი.

ამ შემთხვევაში:

So=5400841 (საქართველოს მოსახლეობის რაოდენობა მოცემული პერიოდის დასაწყისში, ე.ი. 1989 წელს)

Si=4371535 (საქართველოს მოსახლეობის რაოდენობა მოცემული პერიოდის დასასრულისათვის, ე.ი. 2002 წელს)

შ=(4371535 + 5400841) : 2 = 4886188 (მოსახლეობის საშუალო რაოდენობა მოცემულ პერიოდში, ე.ი. 2002 და 1989 წლების მოსახლეობის რაოდენობების ჯამი გაყოფილი 2-ზე).

=13 (წლების რაოდენობა მოცემულ პერიოდში, ე.ი. 2002 – 1989 = 13)

თუ მიღებულ მონაცემებს ჩავსვამთ მოცემულ ფორმულაში მივიღებთ:

$$\Delta S = \frac{4\,371\,535 - 5\,400\,841}{4\,886\,188 \times 13} \times 100\% = -1.62043\%$$

მიღებული დამრგვალებული მანვენებელი ტოლია -1.6%-ის (მინუს 1.6%-ის), რაც ნიშნავს, რომ საქართველოს მოსახლეობა 1989-2002 წლების განმავლობაში ყოველწლიურად საშუალოდ იკლებდა 1,6%-ით, ე.ი. დაახლოებით 79 ათასი ადამიანით.

¹⁷ საფუძვლად აღებულია ფორმულა, რომელიც მოცემულია შემდეგ წყაროში: დემოგრაფიის მოკლე ენციკლოპედიური ლექსიკონი. შემდგენელი გია წულაძე. გაერთიანებული ერების მოსახლეობის ფონდი. თბილისი, 2006. გვ. 126

2.2 მსოფლიოს მოსახლეობის რაოდენობის დინამიკის ისტორიული მიმოხილვა და თანამედროვე ტენდენციები

მსოფლიოს მოსახლეობამ გაეროს მონაცემებით მესამე ათასწლეულის დასაწყისისთვის 6 მილიარდ ადამიანს გადააჭარბა¹⁸. ექსპერტები ვარაუდობენ, რომ ოცი საუკუნის წინ მსოფლიოში დაახლოებით 150-დან 250 მილიონამდე ადამიანი ცხოვრობდა. გამოდის, რომ ჩვენს პლანეტაზე მცხოვრებ ადამიანთა რაოდენობა უკანასკნელი 2000 წლის განმავლობაში 24-ჯერ მაინც გაიზარდა. შესაძლოა ვინმემ იფიქროს, რომ მსოფლიოს მოსახლეობის რიცხვი კაცობრიობის მთელი ისტორიის მანძილზე თანაბარზომიერად იზრდებოდა. მაგრამ, ასეთი ვარაუდი შორს იქნება სინამდვილისაგან. მსოფლიოს მოსახლეობის პირველ გაორმაგებას ჩვენი წელთაღრიცხვიდან დაახლოებით 15-16 საუკუნე დასჭირდა. მე-20 საუკუნის მეორე ნახევარში კი პლანეტის მოსახლეობა გაორმაგდა სულ რაღაც ორმოციოდე წელიწადში. მსოფლიოს მოსახლეობამ 1 მილიარდი შეადგინა მე-19 საუკუნის 30 წლებში, ხოლო შემდგომი 100 წლის განმავლობაში ჩვენს პლანეტაზე უკვე 1 მილიარდით მეტი ადამიანი ცხოვრობდა. გამოდის, რომ დედამიწის მოსახლეობა მისი ისტორიის განმავლობაში არათანაბარზომიერად იზრდებოდა (*იხილეთ ცხრილი №1*).

ცხრილი №1

მსოფლიოს მოსახლეობის რაოდენობის ისტორიული დინამიკა¹⁹⁻²⁰

წელი	მოსახლეობის რაოდენობა (მლნ. ადამიანი)	მოსახლეობის წლიური მატების ტემპი (%-ში)
ჩვ. წელთაღრიცხვის I წელი	150-250	
400	205	0,005
800	224	0,005
1200	400	0,005
1600	545	0,2
1700	610	0,2
1800	905	0,5
1900	1 634	0,8
1950	2 527	1,9
2000	6 071	1,5

მსოფლიოს მოსახლეობის დინამიკის ერთიანი პერიოდიზაცია ჯერ არ არსებობს. მეცნიერთა ერთი ნაწილი პერიოდიზაციის მთავარ კრიტერიუმად იყენებს მოსახლეობის აღწარმოების რაოდენობრივ მაჩვენებლებს, ხოლო მეორე ნაწილი პრიორიტეტს ანიჭებს ისტორიულ მიდგომას. საბოლოო ჯამში მნიშვნელობა არა აქვს რის საფუძველზე გამოიყოფა მოსახლეობის დინამიკის პერიოდები. მთავარია გამოვავლინოთ ის სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ფაქტორები, რომლებიც ზეგავლენას

¹⁸ www.unstats.un.org; p.1

¹⁹ Брук С.И. Население мира (этнодемографический справочник). М. 1986, с. 17

²⁰ Алисов Н.В., Хорев Б.С. Экономическая и социальная география мира. М. 2000, с. 92

ახდენდნენ მოსახლეობის რაოდენობის ცვლილებებზე და განაპირობებდნენ მოსახლეობის აღწარმოების კონკრეტული რეჟიმის ფორმირებას ამა თუ იმ ისტორიულ პერიოდში.

მსოფლიოს მოსახლეობის დინამიკაში შეიძლება გამოიყოს 3 ძირითადი პერიოდი. ჩვენს მიერ შემოთავაზებულ პერიოდიზაციას საფუძვლად დაედო მოსახლეობის რაოდენობის საშუალო წლიური ზრდის მაჩვენებლები. ეს მაჩვენებლები სიდიდის მიხედვით შეიძლება იყოს: დაბალი, როდესაც მოსახლეობის რიცხვის წლიური ზრდა არ აღემატება 0,5%-ს, *ზომიერი* - 0,5%-დან 1%-მდე და *მაღალი* - 1%-ზე მეტი.

პირველი პერიოდი გრძელდებოდა კაცობრიობის დასაბამიდან მე-19 საუკუნის შუამდე, რაც მოიცავს სრულად 3 სოციალურ-ეკონომიკურ ფორმაციას: პირველყოფილ თემურს, მონათმფლობელურს და ფეოდალურს და, აგრეთვე კაპიტალიზმის განვითარების საწყის ეტაპს. ამ პერიოდში მსოფლიოს მოსახლეობისათვის დამახასიათებელი იყო ზრდის ნელი ტემპი. მთელი ამ დროის განმავლობაში მოსახლეობის საშუალო წლიური ზრდა 0,5 %-ზე დაბალი იყო, ხოლო გარკვეული პერიოდების განმავლობაში განუწყვეტელი ომების, განუკურნებელი ეპიდემიების ან ბუნებრივი კატაკლიზმების შედეგად მოსახლეობის რაოდენობა მკვეთრად მცირდებოდა. მოსახლეობის აღწარმოებისათვის დამახასიათებელი იყო, როგორც შობადობის, ასევე სიკვდილიანობის ძალზე მაღალი დონე. ყოველწლიურად ყოველ ათას ადამიანზე იბადებოდა და კვდებოდა საშუალოდ დაახლოებით 55-60 ადამიანი²¹. მაღალი შობადობა განპირობებული იყო ორი ფაქტორით. ჯერ ერთი, მთელ მსოფლიოში ქალები ადრეულ ასაკში თხოვდებოდნენ. გარდა ამისა, მაღალი შობადობა იყო შედეგი ადამიანების ბუნებრივი რეაქციისა ხშირ სიკვდილიანობაზე. სიკვდილიანობის მაღალი მაჩვენებლის არსებობა, გარდა უკვე დასახელებული ფაქტორებისა, განპირობებული იყო სიცოცხლის დაბალი ხანგრძლივობით, რაც უპირატესად მოსახლეობის ფართო მასებისათვის სამედიცინო მომსახურების არარსებობით იყო გამოწვეული.

მეორე პერიოდი მოიცავს მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარს და მეოცე საუკუნის პირველ ოცწლეულს. ეს პერიოდი ემთხვევა ევროპასა და ჩრდილოეთ ამერიკაში კაპიტალიზმის სწრაფ განვითარებას და ისტორიაში ცნობილია, როგორც განვითარებული კაპიტალიზმის და ინდუსტრიული კაპიტალიზმის ეპოქები. სამრეწველო რევოლუციის შედეგები აისახა არა მარტო წარმოების პროცესზე, არამედ ცხოვრების პირობების ამადლებაზეც. ევროპისა და ჩრდილოეთ ამერიკის ქვეყნებში მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდა ჯანდაცვა და სანიტარულ-ჰიგიენური სიტუაცია, რამაც პირდაპირი ზეგავლენა იქონია სიკვდილიანობის, უპირველეს ყოვლისა კი ჩვილთა სიკვდილიანობის დონის რადიკალურ შემცირებაზე. შობადობის დონე კვლავ მაღალი იყო, შესაბამისად მოსახლეობის ზრდის ტემპები საგრძნობლად გაიზარდა და საშუალოდ წელიწადში 0,5 – 1%-ს მიაღწია. *მთლიანობაში, ამ პერიოდში მსოფლიოს მოსახლეობის ზრდა ზომიერი ტემპით მიმდინარეობდა.* თუმცა მოსახლეობის ზრდის გეოგრაფიაში შეინიშნებოდა მნიშვნელოვანი განსხვავებები. სიკვდილიანობის დონე აზიის, აფრიკისა და ლათინური ამერიკის ქვეყნებში ევროპასა და ჩრდილოეთ ამერიკასთან შედარებით ჯერ კიდევ საკმაოდ მაღალი იყო, რის გამოც განვითარებადი ქვეყნების მოსახლეობის ზრდის მაჩვენებელი მნიშვნელოვნად ჩამორჩებოდა განვითარებული სამყაროს ანალოგიურ მაჩვენებელს.

მესამე პერიოდი, სათავეს იღებს მე-20 საუკუნის 20-იანი წლებიდან და დღემდე გრძელდება. ამ პერიოდში მოსახლეობის ზრდა მაღალი ტემპით მიმდინარეობს. საკმარისია აღინიშნოს, რომ ამ ხნის განმავლობაში მსოფლიოს მოსახლეობა თითქმის 4-ჯერ გაიზარდა. მოსახლეობის ასეთი სწრაფი ზრდის მთავარ მიზეზს სიკვდილიანობის დონის მნიშვნელოვანი შემცირება წარმოადგენს. მეცნიერების და წარმოების მიღწევების საფუძველზე შესაძლებელი გახდა მანამდე განუკურნებელი დაავადებების მკურნალობა ან მათი თავიდან აცილება. ბევრ ქვეყანაში ჩამოყალიბდა ჯანდაცვის სისტემა. მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა დაავადებათა გადამტანი მწერების

²¹ vaxtang jaoSvili. mosaxleobis geografia (saxelmZRvanelo). Tbilisi, 1983, gv. 40

წინააღმდეგ ქიმიური ნივთიერებების გამოყენებამ, რის გამოც შემცირდა მაგალითად, მალარიის და ტიფის დაავადებების გავრცელება. ცხოვრების დონის ამაღლებასთან ერთად გაუმჯობესდა სანიტარულ-ჰიგიენური სიტუაცია. გაეროს, მსოფლიოს ჯანდაცვის ორგანიზაციის, სხვა საერთაშორისო ორგანიზაციების მეცადინეობით განვითარებად ქვეყნებში განხორციელდა სხვადასხვა სახის სამედიცინო პროექტები, ჩამოყალიბდა მოსახლეობის ჯანდაცვის უფასო მომსახურების სისტემები. ამის შედეგად, 1950-1975 წლებში მსოფლიოში ადგილი ჰქონდა “დემოგრაფიულ აფეთქებას”. ამ პერიოდში მსოფლიოს მოსახლეობა ყოველწლიურად დაახლოებით 60 მილიონი ადამიანით, ანუ 2%-ით იზრდებოდა (თუ მოსახლეობის საშუალო წლიური ზრდა 2%-ს შეადგენს, მაშინ მისი რაოდენობა 35 წელიწადში გაორმაგდება). მოსახლეობის ზრდის მაღალი ტემპი განაპირობა იმ ფაქტმა, რომ მსოფლიოში შობადობის გარკვეულ შემცირებასთან ერთად ადგილი ჰქონდა სიკვდილიანობის დონის მნიშვნელოვან დაცემას. აღნიშნულ პერიოდში მსოფლიოში ყოველწლიურად ყოველ 1000 ადამიანზე საშუალოდ 12-13 ადამიანი კვდებოდა, იმ დროს, როდესაც თუნდაც მე-19 საუკუნეში სიკვდილიანობის მაჩვენებელი თითქმის 3-ჯერ მეტი იყო. მოსახლეობის რიცხვის ასეთმა ზრდამ ჩვენი პლანეტის ბევრ ქვეყანაში ჭარბმოსახლეობის პრობლემაც კი შექმნა. ამის საპასუხოდ რიგი განვითარებადი ქვეყნების მთავრობებმა დაიწყეს შობადობაზე კონტროლის პოლიტიკის განხორციელება.

1975 წლის შემდეგ შეინიშნება მსოფლიოს მოსახლეობის ზრდის ტემპის განუხრელი შემცირება (*იხილეთ დანართი, ნახ. №2*). 1975-1990 წლებში მსოფლიოს მოსახლეობა ყოველწლიურად იზრდებოდა 1,6%-ით, 1990-2000 წლებში – 1,4%-ით, ხოლო ჩვენი საუკუნის დასაწყისში ეს მაჩვენებელი 1,2%-მდე დაეცა. ამჟამად მსოფლიოს რეგიონების მოსახლეობის ზრდაში დიდი განსხვავებები შეინიშნება. თუკი, ევროპის მოსახლეობის რაოდენობის ზრდა ძალზე უმნიშვნელოა, ლათინურ ამერიკაში, აზიაში და განსაკუთრებით აფრიკაში მოსახლეობა კვლავ საკმაოდ მაღალი ტემპით იზრდება.

ამის საილუსტრაციოდ გთავაზობთ მსოფლიოს მსხვილი რეგიონების მოსახლეობის ზრდის მაჩვენებლებს (*იხილეთ ცხრილი №2*). მსოფლიოს მოსახლეობის საშუალო წლიური ზრდის მაჩვენებელი (1,23%) ერთგვარი წყალგამყოფია მოსახლეობის რაოდენობის ზრდის მაღალი და დაბალი მაჩვენებლების მქონე რეგიონებისათვის. ამ მონაცემების ზედაპირული ანალიზიც კი, საშუალებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ მსოფლიოს ზოგიერთი რეგიონი ჯერ კიდევ “დემოგრაფიული აფეთქების” ფაზაში იმყოფება, იმ დროს, როდესაც ევროპაში ადგილი აქვს “დემოგრაფიულ კრიზისს”, რაც იმას ნიშნავს, რომ აქ სიკვდილიანობა აღემატება შობადობას, ხოლო მოსახლეობის რაოდენობის უმნიშვნელო, მაგრამ მაინც მატება ხდება იმიგრაციის ხარჯზე.

ცხრილი №2

მსოფლიოს მსხვილი რეგიონების მოსახლეობის საშუალო წლიური ზრდის და ბუნებრივი მოძრაობის მაჩვენებლები²² (2000-2005 წლები)

რეგიონები ²³	მოსახლეობის საშუალო წლიური ზრდა (%-ში)	ყოველ 1 000 ადამიანზე		
		დაიბადა	გარდაიცვალა	ბუნებრივი მატება
ევროპა	0,07	10,2	11,6	-1,4
აფრიკა	2,32	37,7	14,0	23,7
აზია	1,22	20,1	7,7	12,4
ლათინური ამერიკა	1,29	21,5	6,0	15,5
ჩრდილოეთ ამერიკა	1,02	13,8	8,2	5,6
ავსტრალია და ოკეანეთი	1,43	17,8	7,3	10,5
მთელი მსოფლიო	1,23	21,1	8,8	12,3

²² UN Population Division. The World Population Prospects: The 2006 Revision. www.esa.un.org

²³ მოცემულ სახელმძღვანელოში ჩრდილოეთ ამერიკა მოიცავს ორ ქვეყანას, აშშ-სა და კანადას, ხოლო აშშ-ს სამხრეთით მდებარე ყველა ქვეყანა წარმოადგენს ლათინურ ამერიკას.

მოსახლეობის რიცხოვნობის ზრდაში ტერიტორიული დისბალანსი კიდევ უფრო ნათლად გამოვლინდება, თუ ერთმანეთს შევადარებთ ცალკეული ქვეყნების მონაცემებს. №3 ცხრილში მოცემულია მსოფლიოს იმ ქვეყნების სია, სადაც 2000-2005 წლებში დაფიქსირდა, ერთი მხრივ მოსახლეობის ყველაზე მაღალი ზრდა, ხოლო, მეორე მხრივ მოსახლეობის რაოდენობის ყველაზე დიდი კლება.

როგორც ცხრილიდან ჩანს მსოფლიოში მოსახლეობის ზრდის ყველაზე დიდი ტემპით გამოირჩევიან აფრიკის და აზიის ქვეყნები. უნდა ხაზგასმით აღინიშნოს, რომ აფრიკისა და აზიის ქვეყნების მოსახლეობის საშუალო წლიური ზრდის ცხრილში მოცემულ მაჩვენებლებს შორის მნიშვნელოვანი განსხვავება არსებობს. თუ აფრიკის ქვეყნებში (დასავლეთ საჰარის გარდა) მოსახლეობა იზრდება მაღალი ბუნებრივი მატების საფუძველზე, აზიის ყველა ზემოსხენებულ ქვეყანაში ბუნებრივი მატების გარდა, მნიშვნელოვან როლს თამაშობს იმიგრაცია. არაბეთის ნახევარკუნძულის ენერგო რესურსებით (კერძოდ, ნავთობი და ბუნებრივი გაზი) მდიდარ ქვეყნები უკვე რამდენიმე ათწლეულია რაც მასობრივი იმიგრაციის ერთ-ერთ ძირითად კერას წარმოადგენენ. აქ მოსახლეობის ზრდის აღნიშნული ტემპის შენარჩუნების შემთხვევაში მათი მოსახლეობა სულ რაღაც 10-11 წელიწადში გაორმაგდება. რაც შეეხება ავღანეთს თალიბების რეჟიმის დამარცხების შემდეგ აქ ადგილი ქონდა ინტენსიურ რეპარტრაციას. ევროპის ყოფილ სოციალისტურ ქვეყნებში ადგილი აქვს მოსახლეობის რაოდენობის კლებას, რაც არასასურველი მოვლენაა. აღსანიშნავია, რომ მოსახლეობის რაოდენობის შემცირება ძირითადად ევროპის ქვეყნებისათვის არის დამახასიათებელი (იხ. ცხრილი №3).

ცხრილი №3

მსოფლიოს ქვეყნები მოსახლეობის რაოდენობის საშუალო წლიური ზრდის ყველაზე მაღალი და ყველაზე დაბალი მაჩვენებლებით²⁴ (2000-2005 წლები)

ქვეყნები მოსახლეობის ზრდის ყველაზე მაღალი მაჩვენებლით	საშუალო წლიური ზრდა (%-ში)	ქვეყნები მოსახლეობის ზრდის უარყოფითი მაჩვენებლით	საშუალო წლიური ზრდა (%-ში)
დასავლეთ საჰარა	6,68	ჩერნოგორია	-1,95
კატარი	5,11	მოლდოვა	-1,34
არაბთა გაერთიანებული საემიროები	4,69	საქართველო	-1,26
სიერა ლეონე	4,23	უკრაინა	- 0,81
ერიტრეა	4,12	ლატვია	- 0,66
ქუვეითი	3,84	ბულგარეთი	- 0,66
ჩადი	3,62	სერბეთი	- 0,54
ავღანეთი	3,79	ბელორუსი	- 0,52
ნიგერი	3,52	ლიტვა	- 0,45
ბურუნდი	3,29	სომხეთი	- 0,42
ბენინი	3,22	ესტონეთი	- 0,38
ბურკინა ფასო	3,19	უნგრეთი	- 0,25
უგანდა	3,18	ჩეხეთი	- 0,06

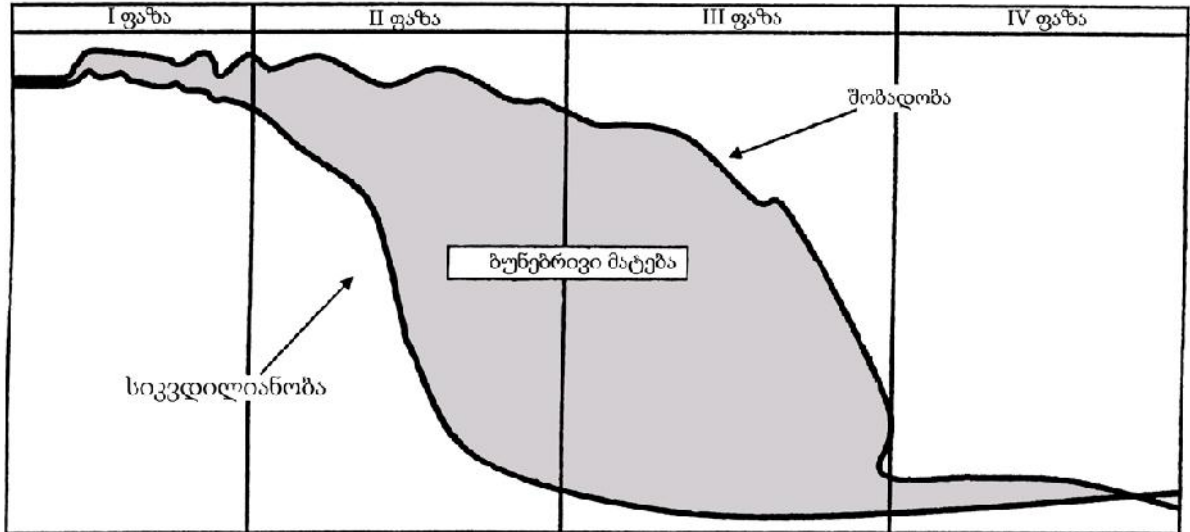
სამწუხაროა, რომ საქართველო მსოფლიოში გამოირჩევა მოსახლეობის რაოდენობის ერთ-ერთი ყველაზე დიდი კლებით. თუმცა ეს არ ნიშნავს, რომ ამ პერიოდში საქართველოში სიკვდილიანობა აჭარბებდა შობადობას. პირიქით, საქართველოში ამ პერიოდში ადგილი ქონდა უმნიშვნელო, მაგრამ მაინც ბუნებრივ ზრდას. ჩვენი ქვეყნის მოსახლეობის საშუალო წლიური კლება განაპირობა იმ ფაქტმა, რომ ჩვენი საუკუნის დასაწყისში, ისევე, როგორც წინა პერიოდში საქართველო დატოვა და სხვა ქვეყნებში

²⁴ UN Population Division. The World Population Prospects: The 2004 Revision. www.esa.un.org

სამუშაოდ ან საცხოვრებლად წავიდა მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი. ანალოგიური მიზეზით შეიძლება აიხსნას მოსახლეობის რაოდენობის კლება ცხრილში მოცემულ კიდევ სამ ქვეყანაში – ჩერნოგორიაში, სერბეთსა და სომხეთში. ევროპის ზემოთ ჩამოთვლილ დანარჩენ ქვეყნებში ადგილი აქვს მოსახლეობის ბუნებრივ კლებას.

დემოგრაფიული გადასვლის ფაზები

ნახ. № 3

ნათელია, რომ განვითარებული და განვითარებადი ქვეყნები უკვე რამდენიმე ათწლეულია განსხვავებული დემოგრაფიული რეჟიმის პირობებში ცხოვრობენ. ამ განსხვავებებში უკეთ გავერკვევით, თუ ზოგადად განვიხილათ დემოგრაფიული გადასვლის თეორიას (კონცეფციას). ამ თეორიის პირველი ვარიანტი შექმნა ფრანგმა მეცნიერმა ადოლფ ლანდრემ და მას “დემოგრაფიული რევოლუციის” კონცეფცია უწოდა, ხოლო 1950 წელს ამერიკელმა დემოგრაფმა ფრენკ ნოუსტაინმა შემოგვთავაზა ლანდრის კონცეფციის მოდიფიცირებული ვარიანტი, დემოგრაფიული გადასვლის თეორიის სახელწოდებით²⁵. მის მიხედვით სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების შესაბამის ეტაპზე ამა თუ იმ საზოგადოებისათვის დამახასიათებელია აღწარმოების გარკვეული ტიპი. აღწარმოების ტიპი კი დამოკიდებულია შობადობისა და სიკვდილიანობის დონეებზე. მეცნიერ-დემოგრაფები თვლიან, რომ სხვადასხვა საზოგადოებამ თავისი განვითარების მანძილზე შეიძლება გაიაროს დემოგრაფიული გადასვლის რამდენიმე ფაზა. კაცობრიობის დემოგრაფიული განვითარების ისტორიაში ჯერჯერობით ოთხი ასეთი ფაზაა დაფიქსირებული (იხ. ნახ. №3).

მე-3 ნახაზიდან ჩანს, რომ დემოგრაფიული გადასვლის თითოეული ფაზისთვის დამახასიათებელია შობადობისა და სიკვდილიანობის დონეების განსხვავებული კომბინაციები. განვითარებულ ქვეყნებში, რომლებმაც დემოგრაფიული გადასვლის რამდენიმე ფაზა გაიარეს ეს კომბინაციები უფრო მრავალფეროვან ხასიათს ატარებს (იხ. ცხრილი №4).

²⁵ Демографический энциклопедический словарь. М., 1985, с.115

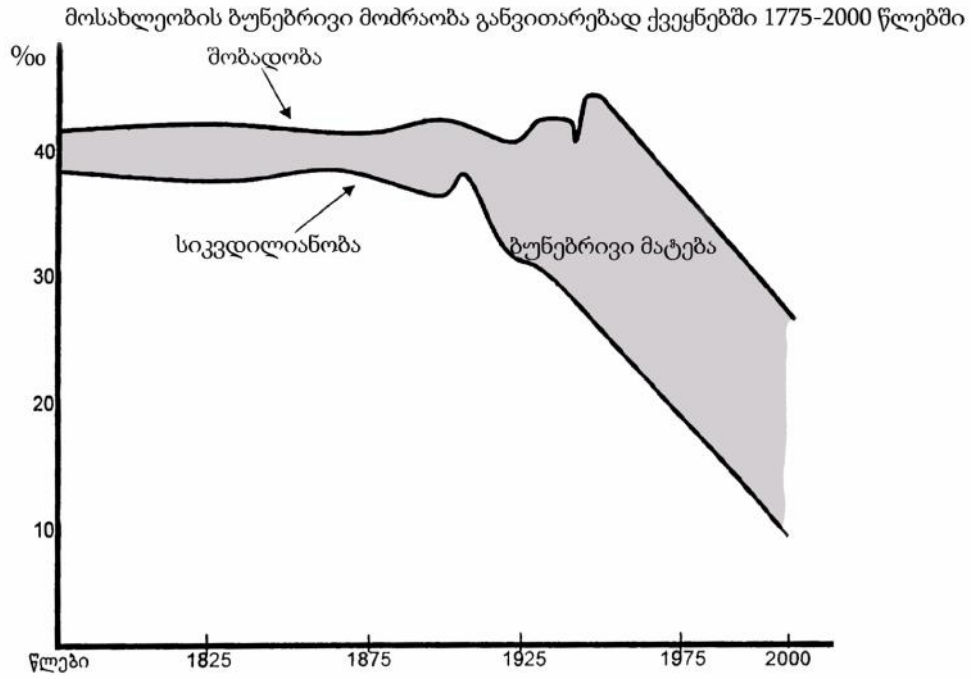
დემოგრაფიული გადასვლის ფაზები და მათთვის
დამახასიათებელი დემოგრაფიული ნიშნები

I ფაზა: დასაბამიდან 1850 წ.- მდე	II ფაზა: 1850-1919 წ.წ.	III ფაზა: 1920-1970 წ.წ.	IV ფაზა: 1971 წ.-დან - დღემდე
მოსახლეობა იზრდება ნელი ტემპით; მოსახლეობის ზრდის ტემპი სტაბილურია	მოსახლეობის ზრდის ტემპი ზომიერია; მოსახლეობის რიცხვი საგრძობლად იმატებს	მოსახლეობის ზრდის ტემპი მაღალია; მოსახლეობის რიცხვი მკვეთრად იმატებს	იწყება დემოგრა- ფიული კრიზისი; მოსახლეობის მატება ევროპაში ხდება იმიგრაციის ხარჯზე
შობადობა მაღალია	შობადობა მაღალია	შობადობა ეცემა	შობადობა დაბალია
სიკვდილიანობა მაღალია	სიკვდილიანობა ეცემა	სიკვდილიანობა დაბალია	სიკვდილიანობა დაბალია

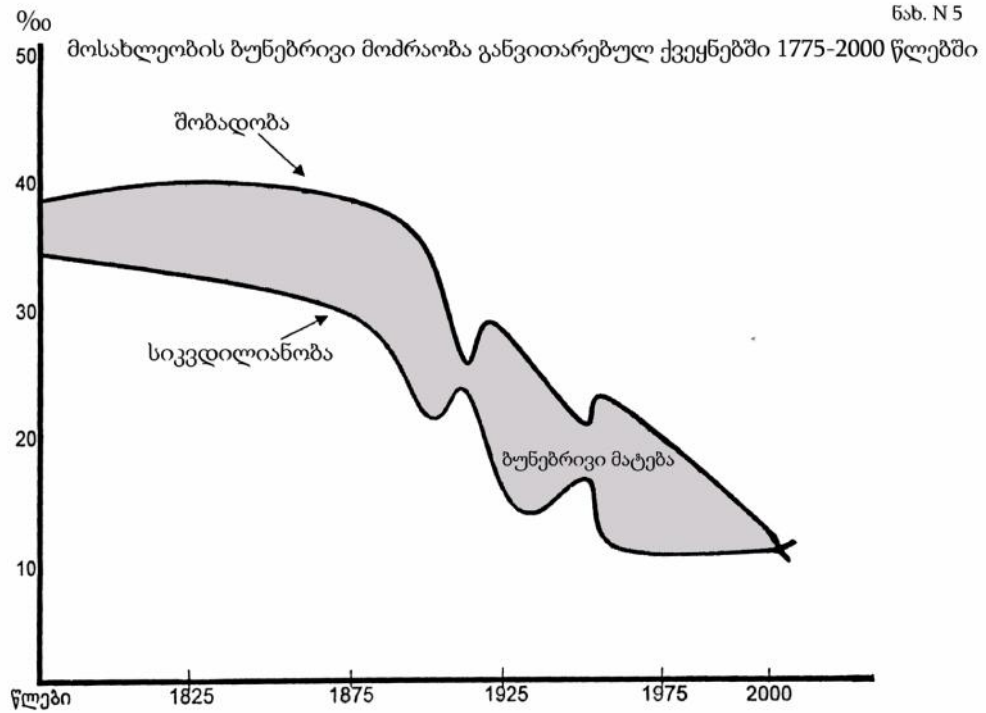
უნდა აღინიშნოს, რომ განვითარებულმა და განვითარებადმა ქვეყნებმა ერთდროულად გაიარეს დემოგრაფიული გადასვლის პირველი ფაზა, შემდეგ კი “მათი გზები გაიყო”. როგორც მე-5 ნახაზებიდან ჩანს განვითარებულ ქვეყნებში შობადობის დონის განუხრელი შემცირება დაიწყო მე-19 საუკუნის ბოლოს და უკვე მე-20 საუკუნის დასაწყისში მან 30 -ზე, ხოლო იმავე საუკუნის 60-იან წლებში 20 -ზე ქვევით დაიწია. 1990-იანი წლებიდან, როდესაც განვითარებული სამყარო “დემოგრაფიული კრიზისის” ფაზაში შევიდა შობადობის დონის მაჩვენებელმა 10 -ზე ნაკლები შეადგინა. რაც შეეხება განვითარებად სამყაროს (*იხ. ნახ. №4*), აქ შობადობის საშუალო მაჩვენებელი 1990-იან წლებამდე 30 -ზე მაღალი იყო და მხოლოდ ამის შემდეგ დაიწყო მისი შემცირება, ისიც იმის გამო, რომ შობადობის დონემ შესამჩნევად დაიწია ორ “მილიარდერ” ქვეყანაში – ჩინეთსა და ინდოეთში. მიუხედავად ამისა, განვითარებადი ქვეყნების მნიშვნელოვან ნაწილში შობადობა კვლავ მაღალია. საკმარისია ითქვას, რომ ამჟამად მსოფლიოს 57 განვითარებად ქვეყანაში შობადობა 30 -ზე მეტია, ხოლო 24 მათგანში ეს მაჩვენებელი 40 -ს აღემატება. სიკვდილიანობის დონის ისტორიული დინამიკის შესწავლა გვიჩვენებს, რომ იგი თითქმის ერთნაირად იცვლებოდა განვითარებულ და განვითარებად ქვეყნებში. სიკვდილიანობის დონის სწრაფი ვარდნა დაიწყო მე-20 ასწლეულის პირველ მეოთხედში და საუკუნის ბოლოს იგი მსოფლიოს ყველა მსხვილ რეგიონში 10-15 -ზე დაბალი იყო. დასკვნის სახით შეიძლება აღინიშნოს, რომ განვითარებულმა ქვეყნებმა, განსაკუთრებით დასავლეთ ევროპამ დემოგრაფიული გადასვლის სამი ფაზა გაიარა და მეოთხეში იმყოფება, იმ დროს, როდესაც განვითარებადი ქვეყნების ერთი ნაწილი ჯერ კიდევ მეორე ფაზაშია.

ნახ. N 4

ნახ. N 5

2.3. ბუნებრივ მოძრაობაზე მოქმედი ფაქტორები

შობადობასა და სიკვდილიანობაზე ზეგავლენას ახდენენ სხვადასხვა ტიპის ფაქტორები: ბუნებრივ-ბიოლოგიური, დემოგრაფიული, სოციალურ-ეკონომიკური, ფსიქოლოგიური, ყოფით-კულტურული, რელიგიური და პოლიტიკურიც კი.

შობადობაზე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ბუნებრივ-ბიოლოგიური ფაქტორები, უპირველეს ყოვლისა კი ქალთა რეპროდუქციული²⁶ ასაკის ხანგრძლივობა. ეს ასაკი მოიცავს ქალის სიცოცხლის იმ პერიოდს, როდესაც მას ბავშვის გაჩენა შეუძლია. რეპროდუქციული ასაკი, როგორც წესი განისაზღვრება 16-დან 50 წლამდე. უნდა აღინიშნოს, რომ თბილ კლიმატურ სარტყლებში მცხოვრებ ქალთა რეპროდუქციული ასაკი აღემატება ცივ სარტყლებში მცხოვრებ ქალთა ანალოგიურ ასაკს. ქალმა რეპროდუქციული ასაკის განმავლობაში, როგორც წესი შეიძლება იმშობიაროს საშუალოდ 10-12-ჯერ. ასეთ პირობებში შობადობის კოეფიციენტმა შეიძლება მიაღწიოს მაქსიმალურ მანველებელს და შეადგინოს 50-60²⁷. შობადობის ასეთ მაღალ დონეს ადგილი ჰქონდა და დღესაც აქვს სუსტად განვითარებულ საზოგადოებებში. აფრიკის რამდენიმე ქვეყანაში შობადობის დონე თითქმის 50 -ს ტოლია (იხილეთ ცხრილი №5). მეორე მხრივ, ადამიანთა გარკვეული ნაწილისათვის დამახასიათებელია ისეთი ფიზიოლოგიური მდგომარეობა, რომელიც გამორიცხავს შვილის ყოლის შესაძლებლობას. ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს უშვილობასთან. უშვილო ოჯახები, რომლებიც მთელი ოჯახების 5-10%-ს შეადგენენ უარყოფით გავლენას ახდენენ შობადობის დონეზე.

მსოფლიოში მიმდინარე თანამედროვე დემოგრაფიული ტენდენციები მიუთითებს იმაზე, რომ შობადობის დონეზე გადამწყვეტ ზეგავლენას ახდენენ სოციალური (საზოგადოებრივი) ფაქტორები. *შობადობაზე მოქმედი სოციალური ფაქტორებიდან განსაკუთრებული ადგილი უკავია ოჯახში ქალის უფლებრივ მდგომარეობას. ცნობილია, რომ ტრადიციული ტიპის საზოგადოებებში ბავშვთა ყოლაზე გადამწყვეტი სიტყვა ეკუთვნის მამაკაცს. აზიისა და აფრიკის საზოგადოებებში მიღებულია, რომ ოჯახში ერთი ვაჟიშვილი მაინც უნდა იყოს, რადგან ის განიხილება ოჯახის ქონების ძირითად მემკვიდრედ და გარდა ამისა, თუ მამაკაცს ვაჟიშვილი არ ჰყავს ეს უარყოფითად აისახება საზოგადოებაში მის სოციალურ მდგომარეობაზე. მაგ., ინდოეთში, ახლო აღმოსავლეთში თუ მამაკაცს გვარის გამგრძელებელი არ ჰყავს ის საზოგადოების “არასრულყოფილ” წევრად ითვლება. გასაგებია, რომ ასეთ საზოგადოებებში მამაკაცის მოთხოვნით ბავშვთა გაჩენა მიმდინარეობს იქამდე, სანამ ოჯახს ვაჟი არ შეეძინება. უკანასკნელი ათწლეულების განმავლობაში ქალთა სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებასთან ერთად ამალდა მისი როლი ოჯახის დაგეგმვის საქმეშიც. დღესდღეობით, იმ ოჯახებში, სადაც ცოლ-ქმარი თანაბარი უფლებებით სარგებლობენ, სწორედ ქალის ნება-სურვილზეა დამოკიდებული ოჯახში ბავშვთა რაოდენობა. შობადობის დონე დაბალია მაღალგანვითარებულ საზოგადოებებში, ე.ი. იმ საზოგადოებებში, სადაც ოჯახურ ცხოვრებაში ქალი ისეთივე როლს თამაშობს, როგორც მამაკაცი.*

საზოგადოებასა და ოჯახში მამაკაცისა და ქალის უფლებების გათანაბრებას (“ქალთა ემანსიპაციას”), თან სდევს განქორწინებების რაოდენობის ზრდა, რაც უარყოფითად მოქმედებს შობადობაზე. განვითარებულ ქვეყნებში ყოველი მესამე ქორწინება განქორწინებით მთავრდება. თანამედროვე მსოფლიოში, კერძოდ კი განვითარებულ სამყაროში განუხრელად იზრდება მარტოხელა დედათა რაოდენობა. მარტოხელა დედად ითვლება ქალი, რომელსაც ბავშვი (ბავშვები) ჰყავს, მაგრამ არასდროს ყოფილა ქორწინებაში. ასეთი სოციალური სტატუსის მქონე ადამიანების რაოდენობის ზრდა შობადობის დონის შემცირების კიდევ ერთი მიზეზია.

²⁶ agreTve, xmareben terminebs “generaciuli asaki” da “fertiluri asaki”

²⁷ vaxtang jaoSvili. mosaxleobis geografia (saxelmZRvanelo). Tbilisi, 1983, gv. 26

საზოგადოების სოციალურ-კულტურული და განათლების დონის ამდლებასთან ერთად ხდება შობადობის შემცირება. ჯერ კიდევ ანტიკურ ეპოქაში შობადობა გაცილებით მაღალი იყო დაბალგანვითარებულ ხალხებში, ვიდრე განვითარებულ საბერძნეთსა და რომში. სოციოლოგიური გამოკვლევებით დადასტურდა, რომ განათლების დონის ამდლებასთან ერთად საზოგადოებაში მცირდება მოთხოვნილება ბევრი ბავშვის ყოლისა. უმაღლესი განათლების მიღების და შემდგომ სამსახურებრივი კარიერის აღმასვლის მიზნით, ახალგაზრდა ადამიანი ქორწინდება 25-30 წლის ასაკში და არა 20 წლამდე ასაკში, როგორც ეს ადრე ხდებოდა. ცნობილია, რომ თვით განვითარებად ქვეყნებშიც კი უმაღლესი განათლების მქონე ადამიანებს შორის შობადობის დონე გაცილებით დაბალია, ვიდრე განათლების არმქონე საზოგადოების ნაწილში. განვითარებულ საზოგადოებებში “დაგვიანებულმა ქორწინებებმა” მასობრივი ხასიათი მიიღო, რის შედეგადაც შობადობის დონე მინიმუმამდე დაეცა.

გავრცელებულია აზრი, თითქოს შობადობა უფრო მაღალია ღარიბ, ვიდრე მდიდარ ოჯახებში. ეს აზრი ყოველთვის არ შეეფერება სინამდვილეს, რადგან განვითარებულ ქვეყნებში შობადობის მაჩვენებელი დაბალია, როგორც მდიდარ, ასევე ღარიბ ოჯახებში. უფრო მეტიც, მაგ., აშშ-ში შექმნილი ოჯახები უფრო მრავალშვილიანია, ვიდრე ღარიბი ოჯახები, რადგან მდიდრების ქონებრივი მდგომარობა მათ საშუალებას აძლევს იყოლიონ მოსამსახურეები და ბავშვების გადიები. განვითარებად ქვეყნებში მრავალშვილიანობა დამახასიათებელია, როგორც მდიდარი, ასევე ღარიბი ოჯახებისათვის. განვითარებად საზოგადოებებში შობადობის დაბალი მაჩვენებლით, როგორც წესი გამოირჩევიან ის ოჯახები, რომლებშიც მაღალი განათლების ცენზი გააჩნია ერთდროულად ცოლსაც და ქმარსაც. *უმაღლესი განათლების მქონე ოჯახებში ცდილობენ აქცენტი გაააკეთონ არა ბავშვთა რაოდენობაზე, არამედ მათი აღზრდის ხარისხზე, რაც განაპირობებს კიდევ მცირეშვილიანობას.*

საცხოვრებელი ადგილების (ქალაქი და სოფელი) მიხედვით შობადობის დონის მაჩვენებლების ანალიზი საშუალებას გვაძლევს აღვნიშნოთ, რომ სასოფლო დასახლებებში შობადობა გაცილებით უფრო მაღალია, ვიდრე ქალაქებში. თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ უკანასკნელი საუკუნის განმავლობაში მსოფლიოში სწრაფად იზრდებოდა საქალაქო მოსახლეობა, შეიძლება დავასკვნათ, რომ *ურბანიზაციის პროცესმა განსაკუთრებული როლი ითამაშა შობადობის დონის შემცირებაში.* ქალაქებში შრომათმოწყობის შესაძლებლობები გაცილებით მეტია, ვიდრე სოფლად. ურბანულ არეალებში დასაქმების შესაძლებლობა უფრო მაღალია, ვიდრე სოფლად, შესაბამისად აქ ქალების დასაქმების პროცენტიც მატულობს. *ქალის დასაქმება კი, პირდაპირ აისახება შობადობის დონის შემცირებაზე.*

შობადობაზე უარყოფით ზეგავლენას ახდენენ ეკონომიკური და პოლიტიკური კატაკლიზმები, კერძოდ ხანგრძლივი ეკონომიკური კრიზისები და განსაკუთრებით ომები. ასეთი მოვლენების დროს შობადობის დონე მკვეთრად ეცემა. ცნობილია, რომ შობადობა მნიშვნელოვნად შემცირდა, მაგ., აშშ-ში “დიდი დეპრესიის” პერიოდში (1929-34 წლები), ასევე, ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნებში “პოლიტიკური და ეკონომიკური კოლაფსის” შედეგად (1990 წლების პირველი ნახევარი). ომების დროს შობადობის მაჩვენებლის მნიშვნელოვანი შემცირება გამოწვეულია ორი მიზეზით. ჯერ ერთი, მამაკაცთა გარკვეული ნაწილი ფრონტზე იმყოფება, რაც ნიშნავს, რომ ისინი ამ პერიოდში მონაწილეობას ვერ მიიღებენ მოსახლეობის აღწარმოების პროცესში. გარდა ამისა, მათი გარკვეული ნაწილი ომში იღუპება, რის შედეგადაც საზოგადოების სქესობრივ სტრუქტურაში წარმოიშვება დისბალანსი, რაც თავის მხრივ შეუძლებელს ხდის ახალი ოჯახების შექმნას. მეორე მსოფლიო ომის დროს დაიღუპა 50 მილიონზე მეტი ადამიანი. მათ უმრავლესობას ახალგაზრდა მამაკაცები შეადგენდნენ, რის გამოც ომის შემდგომ წლებში ვერ შეიქმნა მილიონობით ახალი ოჯახი, შესაბამისად აღარ დაიბადა ათეულობით მილიონი ბავშვი. ომებში მამაკაცების დაღუპვით გამოწვეული უარყოფითი დემოგრაფიული ტენდენციების აღმოფხვრა მუსლიმურ სამყაროში რელიგიის ჩარევის შედეგად მოხდა. ისლამი უშვებს მრავალცოლიანობის ინსტიტუტის არსებობას. მუსლიმურ საზოგადოებებში ერთ მამაკაცს ოფიციალურად ოთხი ცოლის ყოლა შეუძლია.

შობადობაზე განსაკუთრებულ ზეგავლენას ახდენს რელიგიური მრწამსი და მის შედეგად ჩამოყალიბებული ტრადიციები. მსოფლიოში გავრცელებული ყველა რელიგია მხარს უჭერს საზოგადოებაში მაღალი შობადობის არსებობას და მისი თავიდან აცილების ხელოვნური ხერხების (მაგ., აბორტების) წინააღმდეგ ილაშქრებს. ამ მხრივ, განსაკუთრებული აქტივობით გამოირჩევიან ისლამი, ბუდიზმი, კათოლიციზმი. ზოგიერთ ქვეყანაში რელიგიების მიერ მრავალშვილიანობის ინსტიტუტის მხარდაჭერა იმდენად ძლიერია, რომ ეს სახელმწიფო პოლიტიკაზეც აისახება. ჯერ კიდევ ორი ათეული წლის წინათ ბევრ მუსლიმურ ქვეყანაში ქალის გათხოვების მინიმალური ასაკი 9 წლით, ხოლო პერუში, ესპანეთსა და ეკვადორში 14 წლით განისაზღვრებოდა. რაც უფრო ახალგაზრდა ასაკში ხდება ქორწინება მით უფრო მაღალია შობადობის დონე მოცემულ საზოგადოებაში. ევროპაში ქორწინების ასაკი საკმაოდ მაღალია, კერძოდ ევროპის პროტესტანტულ სახელმწიფოებში ქალის გათხოვების მინიმალური ასაკი 18 წლით, ხოლო მამაკაცის – 20 წლით განისაზღვრება²⁸. განვითარებულ ქვეყნებში დაფიქსირებულია “არატრადიციული ორიენტაციის” ადამიანების რაოდენობის განუხრელი ზრდა, რაც ამ ქვეყნებში ბუნებრივია ხელს უწყობს შობადობის შემცირებას. აშშ-ს ზოგიერთ შტატში ოფიციალურადაც კი არის ნებადართული ამგვარი ორიენტაციის ადამიანების ქორწინება.

სიკვდილიანობაზე მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენენ ბუნებრივი ფაქტორები. დედამიწის მთელ რიგ რეგიონებში (ანტარქტიდა, არქტიკა, უდაბნოები, ტუნდრა), რომლებიც გამოირჩევიან ექსტრემალური ბუნებრივი პირობებით ადამიანები ან არ სახლობენ ან ძალზე მეჩხრად არიან დასახლებულები. ადამიანები თავს არიდებენ ისეთ ადგილებში ცხოვრებას, სადაც არ არის წყალი, ნაყოფიერი მიწები ან იქ გავრცელებულია დაავადებები და სტიქიური მოვლენები (ვულკანური ამოფრქვევები, მიწისძვრები, ქარიშხლები).

სიკვდილიანობის დონე მნიშვნელოვანწილად არის დამოკიდებული ფიზიოლოგიურ ფაქტორებზე. ამ ფაქტორებიდან მნიშვნელოვან როლს თამაშობს ადამიანის ასაკობრივი თავისებურებები. ცნობილია, რომ სიკვდილიანობა მაღალია ერთ წლამდე ასაკის ბავშვებში, რადგან ამ ასაკში ბავშვის ორგანიზმს ჯერ კიდევ არ აქვს გამომუშავებული იმუნიტეტი სხვადასხვა დაავადებების და ინფექციების მიმართ. სიკვდილიანობის დონე მცირდება 4-16 წლის ასაკის მოზარდებში, ხოლო ხანდაზმულ ასაკში ის თავის მაქსიმუმს აღწევს²⁹. მნიშვნელოვანი განსხვავებები შეინიშნება მამაკაცთა და ქალთა სიკვდილიანობაში. უპირველეს ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ ქალები უფრო დიდხანს ცოცხლობენ, ვიდრე მამაკაცები. მიუხედავად იმისა, რომ მამაკაცები ფიზიკურად ქალებზე ძლიერები არიან, ეს უკანასკნელები გამოირჩევიან სტრესული სიტუაციებისადმი მეტი მდგრადობით. ამის გამო, გულ-სისხლძარღვთა დაავადებები ძირითადად მამაკაცებს შორის არის გავრცელებული. გარდა ამისა, ქალებთან შედარებით მამაკაცების ადრეული სიკვდილიანობა გამოწვეულია ომებით, საწარმოო ტრავმატიზმით, საავტომობილო და სხვა სახის ავარიებით, კრიმინალური გარემოებებით. *სიკვდილიანობაზე გავლენას ახდენს მემკვიდრეობითი ფაქტორები.* ხშირია შემთხვევები, როდესაც ესა თუ ის დაავადება მშობლებიდან შვილს გადაეცემა.

სიკვდილიანობის დონის შემცირებაზე გადაწყვეტ როლს თამაშობს ქვეყნის მოსახლეობის მატერიალური კეთილდღეობის ამაღლება და ჯანდაცვის სისტემის განვითარება. საკმარისი იყო აზიის და აფრიკის ნავთობით და ბუნებრივი გაზით მდიდარ ქვეყნებში უკანასკნელი რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში მნიშვნელოვნად გაზრდილიყო მოსახლეობის კეთილდღეობა, რაც დადებითად აისახა ჯანდაცვის სისტემის გაუმჯობესებაზე, რომ ამ ქვეყნებში მოსახლეობის სიკვდილიანობის დონე უფრო დაბალი გახდა, ვიდრე მაღალგანვითარებულ, განსაკუთრებით ევროპულ საზოგადოებებში. ამის მიზეზი იმაში მდგომარეობს, რომ აზია-აფრიკის ენერგორესურსებით მდიდარი ქვეყნებისგან განსხვავებით, ევროპაში მიმდინარეობს

²⁸ Макасовский В.П. Географическая картина мира (книга 1). М., 2004, с. 95

²⁹ ვახტანგ ჯაოშვილი. მოსახლეობის გეოგრაფია (სახელმძღვანელო). თბილისი, 1983, გვ. 33

“მოსახლეობის დაბერება”, რაც თავის მხრივ გამოწვეულია დაბალი შობადობით, გვიანი ქორწინებებით და ა.შ. ამჟამად ევროპის რიგ ქვეყნებში მეტი ხანდაზმული (60 წელზე უფროსი ასაკის) ადამიანი ცხოვრობს, ვიდრე ახალგაზრდა (18 წლამდე ასაკის).

სიკვდილიანობის დონე მნიშვნელოვნად მატულობს ომების დროს. უკვე აღინიშნა, რომ მეორე მსოფლიო ომის დროს მსოფლიოში დაიღუპა დაახლოებით 50 მილიონი ადამიანი. საბჭოთა კავშირმა დაკარგა 30 მილიონ მოქალაქეზე მეტი, ხოლო საქართველომ დაახლოებით 350 ათასი ადამიანი.

თანამედროვე მსოფლიოში დიდი რაოდენობით ადამიანი იღუპება საავტომობილო და სხვა სახის ავარიებში. საავტომობილო ავარიებში უფრო მეტი ადამიანი იღუპება, ვიდრე ომებსა და შეიარაღებულ კონფლიქტებში. ზოგიერთ ქვეყანაში, მაგ., აშშ-ში, იაპონიაში, რუსეთში ამგვარ ავარიებში ყოველდღიურად რამდენიმე ასეული ადამიანი კვდება. სიკვდილიანობის ზრდაზე ზეგავლენას ახდენს ტექნოლოგიური ხასიათის კატასტროფები, რის შედეგადაც ხდება გარემოს, უპირველეს ყოვლისა წყლის დაბინძურება.

უკანასკნელი რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში მსოფლიოში შეინიშნება სიკვდილიანობის დონის მნიშვნელოვანი შემცირება, რაც გამოიწვია:

- სამედიცინო მომსახურების დონის ამაღლებამ და ფარმაცევტული ნაწარმის ფართო გავრცელებამ;
- მასობრივი ეპიდემიური და ინფექციური დაავადებების მკვეთრმა შემცირებამ;
- მოსახლეობის სანიტარულ-ჰიგიენური და კვების პირობების გაუმჯობესებამ;
- ადამიანების მატერიალური კეთილდღეობის ზრდამ;
- მეცნიერებისა და ტექნიკის განვითარებამ;
- ადამიანების მასობრივი განადგურების (ბირთვული, ბიოლოგიური და ქიმიური) იარაღის არგამოყენებამ.

2.4 ბუნებრივი მოძრაობის რეგიონული ასპექტები

ჩვენი საუკუნის დასაწყისში მსოფლიოში საკმაოდ ჭრელი დემოგრაფიული სურათი ჩამოყალიბდა. მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის პროცესი სხვადასხვაგვარად მიმდინარეობს, ერთი მხრივ განვითარებულ და განვითარებად ქვეყნებში, ხოლო მეორე მხრივ მნიშვნელოვანი განსხვავებები შეინიშნება თვით განვითარებადი სამყაროს ფარგლებში. განვითარებულ და განვითარებად ქვეყნებს შორის ძირითად განსხვავებას განაპირობებს რადიკალური სხვაობა შობადობის მაჩვენებლებს შორის (იხ. დანართი, ნახ. №6). შობადობის დონე არც ერთ განვითარებულ ქვეყანაში არ აღემატება 15 -ს, მაშინ, როდესაც განვითარებადი ქვეყნების უმრავლესობაში შობადობის მაჩვენებელი 25 -ზე მაღალია. განვითარებად სამყაროში შობადობის მაღალი მაჩვენებლით გამოირჩევიან აფრიკის და ახლო აღმოსავლეთის, ხოლო შობადობის ყველაზე დაბალი მაჩვენებლებით ევროპის ქვეყნები (იხ. ცხრილი №5). გავრცელებულია აზრი იმის თაობაზე, რომ რელიგიური აღმსარებლობა გადამწყვეტ ზეგავლენას ახდენს მოსახლეობის აღწარმოების, კერძოდ შობადობის პროცესზე და, რომ მუსლიმურ, ბუდისტურ, ინდუისტურ საზოგადოებებში შობადობა გაცილებით მაღალია, ვიდრე ქრისტიანულ ქვეყნებში. უნდა აღინიშნოს, რომ რელიგია მნიშვნელოვან, მაგრამ არა გადამწყვეტ როლს თამაშობს შობადობის დონეზე. მე-5 ცხრილში ჩამოთვლილი ყველაზე მაღალი შობადობის მქონე 15 ქვეყნიდან, ისლამი გაბატონებული რელიგიაა ექვს, ხოლო ქრისტიანობა ხუთ ქვეყანაში. ეს ფაქტი კიდევ ერთხელ მიუთითებს იმაზე, რომ შობადობის დონეზე გადამწყვეტი ზეგავლენა აქვს ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონეს და არა რელიგიას.

ცხრილი №5

ქვეყნები შობადობის ყველაზე მაღალი და ყველაზე დაბალი მაჩვენებლით³⁰
(2005 წელი)

ქვეყნები ყველაზე მაჩვენებლით	შობადობის მაღალი	შობადობა (-ში)	ქვეყნები ყველაზე მაჩვენებლით	შობადობის დაბალი	შობადობა (-ში)
ნიგერი		51.33	გერმანია		8.33
მალი		49.99	ლიტვა		8.62
უგანდა		47.39	უკრაინა		8.67
ავღანეთი		47.02	ავსტრია		8.81
ჩადი		46.17	იტალია		8.89
სიერა ლეონე		46.13	სლოვენია		8.95
ბურკინა ფასო		45.96	ანდორა		9.00
ანგოლა		45.63	ბოსნია და ჰერცეგოვინა		9.01
სომალი		45.62	ლატვია		9.04
ლიბერია		45.61	ჩეხეთი		9.07
კონგოს დემოკ. რესპ.		44.07	მონაკო		9.26
მაღავი		43.49	იაპონია		9.47
იემენი		43.07	სინგაპური		9.49
კონგო		43.01	ხორვატია		9.57
ბურუნდი		42.46	ბულგარეთი		9.66
მთელი მსოფლიო		20,15			

რაც შეეხება მსოფლიოს ყველაზე დაბალი შობადობის მქონე ქვეყნებს, 15-დან 13 ქვეყანა ევროპას წარმოადგენს, ხოლო დანარჩენი 2 აზიას. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ არც ერთი მათგანი არ შედის განვითარებადი ქვეყნების სიაში.

³⁰ CIA World Factbook. 2005. www.cia.gov

საინტერესო ტენდენციები შეინიშნება სიკვდილიანობის გეოგრაფიაში (იხ. დანართი, ნახ. №7). თითქოს მოსალოდნელი იყო, რომ სიკვდილიანობის ყველაზე დაბალი მაჩვენებლის მქონე 15 ქვეყნის სიაში ძირითადად მაღალგანვითარებული ქვეყნები მოხვდებოდნენ. მაგრამ, როგორც მე-6 ცხრილიდან ჩანს შობადობის ძალზე დაბალი მაჩვენებლით (5‰ და ნაკლები) ჩრდილოეთ ამერიკის და ევროპის არცერთი წარმომადგენელი არ გამოირჩევა, რაც მათი მოსახლეობის დაბერების ფაქტორით შეიძლება აიხსნას. სამაგიეროდ, აღნიშნულ სიაში მოხვდნენ აზიის (უპირატესად არაბეთის ნახევარკუნძულის), ჩრდილოეთ აფრიკის და ლათინური ამერიკის ქვეყნები. სიაში მოცემული არაბული ქვეყნები, ნავთობით მდიდარი ქვეყნები არიან, ხოლო ნავთობის ექსპორტით მიღებულმა შემოსავალმა პირდაპირი ზეგავლენა იქონია მათი მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკური დონის ამაღლებასა და ჯანდაცვის სისტემის გაუმჯობესებაზე. მსოფლიოს ქვეყნების სიკვდილიანობის მაჩვენებლების გეოგრაფიული ანალიზი საშუალებას გვაძლევს აღვნიშნოთ, რომ რეგიონებს შორის სიკვდილიანობის ყველაზე მაღალი დონე გვხვდება სამხრეთ აფრიკაში. ამ რეგიონის 8 ქვეყანა შედის მსოფლიოში სიკვდილიანობის ყველაზე მაღალი მაჩვენებლების მქონე ქვეყნების სიაში (იხ. ცხრილი №6).

ცხრილი №6

ქვეყნები სიკვდილიანობის ყველაზე მაღალი და ყველაზე დაბალი მაჩვენებლით³¹
(2005 წელი)

ქვეყნები სიკვდილიანობის ყველაზე მაღალი მაჩვენებლით	სიკვდილიანობა (-ში)	ქვეყნები სიკვდილიანობის ყველაზე დაბალი მაჩვენებლით	სიკვდილიანობა (-ში)
ბოტსვანა	29.36	ქუვეითი	2.42
სვაზილენდი	25.26	საუდის არაბეთი	2.62
ლესოტო	25.03	იორდანია	2.63
ანგოლა	24.50	ბრუნეი	3.42
ლიბერია	23.93	ლიბია	3.48
სიერა ლეონე	23.43	ომანი	3.86
ბურკინა ფასო	21.92	სოლომონის კ-ები	3.98
ზიმბაბვე	21.32	ბაჰრეინი	4.08
სამხრეთ აფრიკის რესპ.	21.19	სინგაპური	4.16
ნიგერი	20.99	ეკვადორი	4.24
მოზამბიკი	20.75	არაბთა გაერთ. საემიროები	4.26
ავღანეთი	20.23	კოსტა რიკა	4,33
ზამბია	19.63	ნიკარაგუა	4,49
მალავი	19.39	პარაგვაი	4,53
ჯიბუტი	18.81	ალჟირი	4,60
მთელი მსოფლიო	8,78		

თანამედროვე მსოფლიოს ქვეყნები შობადობისა და სიკვდილიანობის მაჩვენებლების ფართო სპექტრით არიან წარმოდგენილი. მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის მაჩვენებლების სიჭრელე განპირობებულია ცალკეული ქვეყნების სოციალურ-ეკონომიკური, დემოგრაფიული და სოციალურ-კულტურული თავისებურებებით (იხ. დანართი, ნახ. №8). სხვადასხვა ქვეყნებში შობადობის მაჩვენებელი შეიძლება მერყეობდეს დაბალიდან (5-10) ძალიან მაღალ დონემდე (40 -ზე მეტი). მაგრამ, არც

³¹ CIA World Factbook. 2005. www.cia.gov

ერთ ქვეყანაში ჯერ არ დაფიქსირებულა შობადობის ძალიან დაბალი დონე – 5 -ზე ნაკლები. რაც შეეხება სიკვდილიანობას, მისი მაჩვენებელი მერყეობს ძალიან დაბალიდან (5 -ზე ნაკლები) მაღალ დონემდე (30 -მდე). ჩვენი საუკუნის დასაწყისიდან სიკვდილიანობის ძალიან მაღალი დონე (30 -ზე მეტი) მსოფლიოში არსად არ აღრიცხულა. 2005 წლის შობადობისა და სიკვდილიანობის მაჩვენებლების ფართო მოზაიკა საშუალებას გვაძლევს მსოფლიოს ქვეყნები 7 ჯგუფად დავყოთ (იხილეთ ცხრილი №7)³².

პირველ ჯგუფში შედიან ქვეყნები შობადობის ძალიან მაღალი და სიკვდილიანობის მაღალი მაჩვენებლებით. ამ ქვეყნებში შობადობის დონე 30 -ს აღემატება, ხოლო სიკვდილიანობის დონე 20-30 . ამასთან, მათში შობადობის დონე, როგორც წესი 1,5–2-ჯერ აღემატება სიკვდილიანობის დონეს, შესაბამისად მათთვის დამახასიათებელია ბუნებრივი მატების მაღალი მაჩვენებელი. ამ ჯგუფში მოხვდნენ აფრიკის 8 და აზიის ერთი (ავღანეთი) ქვეყანა. ეს ქვეყნები გამოირჩევიან, როგორც სოციალურ-ეკონომიკური, ასევე ჯანდაცვის სისტემის განვითარების უაღრესად დაბალი დონით. ამ ჯგუფის ქვეყნები დემოგრაფიული გადასვლის მეორე ფაზაში იმყოფებიან, როდესაც შენარჩუნებულია შობადობის ძალზე მაღალი დონე და იმავდროულად შესამჩნევი ხდება სიკვდილიანობის დონის შემცირება.

II ჯგუფში შედის სამხრეთ აფრიკის 6 ქვეყანა, რომლებისთვისაც დამახასიათებელია, ერთი მხრივ შობადობის მაღალი (20-30) და სიკვდილიანობის ძალზე მაღალი (20 –ზე მეტი) მაჩვენებლები, ხოლო, მეორე მხრივ ამ მაჩვენებლებს შორის უმნიშვნელო სხვაობა. აღსანიშნავია, რომ ამ ქვეყნებიდან ოთხში დაფიქსირებულია უმნიშვნელო ბუნებრივი მატება (ნამიბია, სვაზილენდი, ლესოტო, ზიმბაბვე), ხოლო დანარჩენ ორში (ბოტსვანა და სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკა) - ბუნებრივი კლება. საინტერესოა, რომ ამ ჯგუფის დანარჩენი ოთხი ქვეყნისგან განსხვავებით სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკა ბოლო დრომდე ეკონომიკურად მაღალგანვითარებული ქვეყნების რიცხვში შედიოდა. მოცემული ჯგუფი მოსახლეობის აღწარმოების ხასიათისა და დემოგრაფიული ქცევის თვალსაზრისით აშკარად გამოირჩეულია სხვა ჯგუფებისაგან. შობადობისა და სიკვდილიანობის მაღალი დონეების და უმნიშვნელო ან უარყოფითი ბუნებრივი მატების გამო შეიძლება მივიჩნიოთ, რომ ისინი დემოგრაფიული გადასვლის I ფაზაში იმყოფებიან, მაგრამ სიკვდილიანობის მაჩვენებლის საგრძნობი შემცირების ტენდენცია მიგვითითებს, რომ საქმე გვაქვს დემოგრაფიული გადასვლის II ფაზასთან.

III ჯგუფი მოიცავს აფრიკისა და აზიის 30-მდე ქვეყანას, სადაც აღინიშნება შობადობის ძალიან მაღალი (30 -ზე მეტი) ან მაღალი (20-30) და სიკვდილიანობის საშუალო (9-20) დონე. ეს ქვეყნები ჯერ კიდევ “დემოგრაფიული აფეთქების” ფაზაში იმყოფებიან. მათ უმრავლესობაში ბუნებრივი მოძრაობის მაჩვენებელი 20 -ზე მაღალია. სიკვდილიანობის დონის მნიშვნელოვანი შემცირება მეტყველებს იმაზე, რომ ამ ქვეყნებში ადგილი აქვს სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებას, რაც პირდაპირ აისახება მოსახლეობის კეთილდღეობის ზრდაზე და ჯანდაცვის სისტემის გაუმჯობესებაზე. მიუხედავად ამისა, ისინი ჯერ კიდევ ეკონომიკურად ჩამორჩენილი ქვეყნების რიცხვს მიეკუთვნებიან. ამ ჯგუფის ქვეყნების უმრავლესობაში შემდგომი 10 წლის განმავლობაში მოსალოდნელია შობადობის მნიშვნელოვანი შემცირება.

IV ჯგუფში გაერთიანებულია შობადობის ძალიან მაღალი (30 -ზე მეტი) ან მაღალი (20-30) და სიკვდილიანობის დაბალი (5-9) მაჩვენებლების მქონე ქვეყნები. ეს ჯგუფი გამოირჩევა მასში შემავალი ქვეყნების ფართო გეოგრაფიით. კერძოდ, ამ ჯგუფში შედის დაახლოებით 35 ქვეყანა, რომლებიც წარმოადგენენ აფრიკას, აზიას, ოკეანეთს და ლათინურ ამერიკას. აღსანიშნავია, რომ მათ შორის გვხვდება ყოფილი საბჭოთა კავშირის მუსლიმური რესპუბლიკები (ყაზახეთი, ყირგიზეთი, ტაჯიკეთი, თურქმენეთი, უზბეკეთი და აზერბაიჯანი). მოცემული ჯგუფის ქვეყნების მნიშვნელოვანი ნაწილისათვის დამახასიათებელია სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების საშუალო დონე, რაც განაპირობებს სიკვდილიანობის დაბალი მაჩვენებლის არსებობას.

³² მოცემულ კლასიფიკაციას საფუძველად დაედო “CIA World Factbook. 2005”-ის მონაცემები

მოსალოდნელია, რომ შემდგომ ათწლეულში ამ ქვეყნების ერთ ნაწილში სიკვდილიანობის დონე კიდევ უფრო დაიწევს და 5 -ზე ნაკლები გახდება. ასევე, მოსალოდნელია მათში შობადობის სწრაფი შემცირება.

V ჯგუფში შედიან ის ქვეყნები, რომლებისთვისაც დამახასიათებელია საშუალო დონის შობადობა (10-20) და დაბალი სიკვდილიანობა (5-10). ამასთან შობადობისა და სიკვდილიანობის მაჩვენებლებს შორის უმნიშვნელო სხვაობა (დაახლოებით 10 -მდე) განაპირობებს ზომიერ ბუნებრივ მატებას (5-10). აღსანიშნავია, რომ ამ ჯგუფში წარმოდგენილია მსოფლიოს ყველა კონტინენტის ქვეყანა. მათ შორის არიან როგორც მაღალგანვითარებული (მაგ., აშშ, ისლანდია), ასევე საშუალოდ ან სუსტად განვითარებული სახელმწიფოები.

VI ჯგუფი წარმოდგენილია ქვეყნებით, რომლებიც მე-20 საუკუნის დასასრულიდან დემოგრაფიული კრიზისის ფაზაში იმყოფებიან. მათში ადგილი აქვს დაბალ (5-10) ან საშუალო დონის (9-20) შობადობას და საშუალო დონის სიკვდილიანობას (10-20). პირობითად ეს ჯგუფი ორ ქვეჯგუფად შეიძლება დაიყოს. პირველ მათგანში შედიან ის ქვეყნები, სადაც ადგილი აქვს უმნიშვნელო ბუნებრივ მატებას, ხოლო მეორეში – ბუნებრივ კლებას. ამ ჯგუფში ევროპის ოცამდე ქვეყანასთან ერთად არის საქართველოც. დემოგრაფიის პროგნოზით უახლოესი 20-25 წლის განმავლობაში ეს ქვეყნები აღნიშნული კრიზისიდან ვერ გამოვლენ. იმ შემთხვევაში, თუ მომავალშიც ადგილი ექნება ბუნებრივ კლებას, მაშინ დაახლოებით 120-150 წლის შემდეგ ამ ქვეყნების მკვიდრი მოსახლეობა არსებობას შეწყვეტს.

VII ჯგუფში შედიან ის ქვეყნები, რომლებისთვისაც დამახასიათებელია სიკვდილიანობის ძალიან დაბალი (ძირითადად 5 -ზე ნაკლები) და ბუნებრივი მოძრაობის მაღალი (არანაკლებ 10 -ს) მაჩვენებლები. ეს ჯგუფი მოიცავს ახლო აღმოსავლეთის, სამხრეთ აღმოსავლეთ აზიის, ჩრდილოეთ აფრიკისა და ცენტრალური ამერიკის 26 ქვეყანას. აღსანიშნავია, რომ სამ მათგანში (საუდის არაბეთში, ქუვეითსა და იორდანიაში) სიკვდილიანობის დონე 3 -ზე დაბალია. ამ ჯგუფის ქვეყნებში შობადობის, როგორც წესი, მაღალი დონის არსებობა განპირობებულია იმ ფაქტით, რომ არც ერთი მათგანი არ შედის მაღალგანვითარებული ქვეყნების სიაში, ხოლო აქ წამყვანი რელიგიებია ისლამი, ბუდიზმი და კათოლიციზმი. მოცემული ჯგუფის ცენტრალური ამერიკის და სამხრეთ აღმოსავლეთ აზიის ქვეყნებში უახლოეს მომავალში შობადობის კლების ხარჯზე ვარაუდობენ ბუნებრივი მატების მნიშვნელოვან შემცირებას, ხოლო ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებში შობადობის საგრძნობი შემცირება შემდგომი 20-25 წლის განმავლობაში მოსალოდნელი არ არის.

მსოფლიოს ქვეყნები მოსახლეობის აღწარმოების ტიპის მიხედვით
(2005 წ.)³³

ჯგუფი	აღწარმოების ტიპი	ქვეყნები
I	ძალიან მაღალი შობადობა (30 -ზე მეტი); მაღალი სიკვდილიანობა (20-30); <i>მაღალი ბუნებრივი მატემა</i>	ანგოლა, ლიბერია, სიერა ლეონე, ნიგერი, მოზამბიკი, ზამბია, მალავი, ჯიბუტი და ავღანეთი
II	მაღალი შობადობა (20-30); მაღალი სიკვდილიანობა (20 -ზე მეტი); <i>ზომიერი ბუნებრივი მატემა</i>	<i>სამხრეთ აფრიკის 6 ქვეყანა</i> : ნამიბია, სვაზილენდი, ლესოტო, ზიმბაბვე, ბოტსვანა და სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკა
III	ძალიან მაღალი (30 -ზე მეტი) ან მაღალი (20-30) შობადობა; საშუალო დონის (9-20) სიკვდილიანობა; <i>მაღალი ბუნებრივი მატემა</i>	<i>მათ შორის</i> : ნიგერია, სომალი, კენია, ეთიოპია, ტოგო, სპილოს ძვლის ნაპირი, სუდანი, სენეგალი, კონგო, განა, ჰაიტი, ბაჰამის კ-ები, ლაოსი, ნეპალი, კამბოჯა, ბანგლადეში,
IV	ძალიან მაღალი (30 -ზე მეტი) ან მაღალი (20-30) შობადობა; დაბალი სიკვდილიანობა (5-9); <i>ძალზე მაღალი ბუნებრივი მატემა</i>	<i>მათ შორის</i> : მაროკო, ეგვიპტე, ინდოეთი, ერაყი, პაკისტანი, იემენი, ტაჯიკეთი, თურქმენეთი, ყირგიზეთი, უზბეკეთი, აზერბაიჯანი, ინდონეზია, მალაიზია, იამაიკა, სალვადორი, პერუ, კოლუმბია, პანამა, ფიჯი, პაპუა ახალი გვინეა
V	საშუალო დონის შობადობა (10-20); დაბალი სიკვდილიანობა (5-10); <i>ზომიერი ბუნებრივი მატემა</i> (5-10)	<i>მათ შორის</i> : აშშ, ავსტრალია, ახალი ზელანდია, სამოა, ჩინეთი, ირანი, ისრაელი, თურქეთი, ლიბანი, ბირმა, შრი-ლანკა, ვიეტნამი, არგენტინა, ურუგვაი, ჩილე, ბრაზილია, პუერტო რიკო, ტუნისი, ჩრდილოეთ კორეა, ტაილანდი, ალბანეთი, ისლანდია
VI	დაბალი (5-10) ან საშუალო დონის შობადობა (9-20); დაბალი (5-10) ან საშუალო დონის სიკვდილიანობა (10-20); <i>უმნიშვნელო ბუნებრივი მატემა (5 -მდე) ან ბუნებრივი კლება</i>	<i>უმნიშვნელო ბუნებრივი მატემა</i> : ესპანეთი, დიდი ბრიტანეთი, შვეიცარია, ლუქსემბურგი, ნიდერლანდები, საქართველო, სომხეთი, პორტუგალია, ნორვეგია, სლოვაკეთი, მოლდოვა, ანდორა, კვიპროსი, ფინეთი, მალტა, ბოსნია და ჰერცეგოვინა, მაკედონია, კანადა, კუბა, იაპონია, სამხრეთ კორეა <i>ბუნებრივი კლება</i> : ავსტრია, პოლონეთი, გერმანია, ჩეხეთი, შვედეთი, იტალია, ბელგია, რუსეთი, უკრაინა, ბელორუსი, უნგრეთი, მონაკო, ლატვია, ესტონეთი, ლიტვა, რუმინეთი, ბულგარეთი, სორვატია, საბერძნეთი
VII	ძალიან დაბალი სიკვდილიანობა (ძირითადად 5 -ზე ნაკლები); <i>მაღალი ბუნებრივი მატემა</i> (არანაკლებ 10 -სი)	ქუვეითი, საუდის არაბეთი, იორდანია, ომანი, ბაჰრეინი, კატარი, სირია, სინგაპური, ფილიპინები, მიკრონეზია, მექსიკა, კოსტა-რიკა, ვენესუელა, პარაგვაი, ნიკარაგუა, არაბთა გაერთიანებული საემიროები, ეკვადორი, ლიბია, ალჟირი

³³ CIA World Factbook. 2005. www.cia.gov

2.5 დემოგრაფიული პოლიტიკა

მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში, ერთი მხრივ “დემოგრაფიულმა აფეთქებამ”, ხოლო მეორე მხრივ, “დემოგრაფიულმა კრიზისმა” ამ ქვეყნებს გარკვეული სოციალურ-ეკონომიკური და ეთნოდემოგრაფიული პრობლემები შეუქმნა. ამ პრობლემების გადაჭრის ერთ-ერთ საშუალებას დემოგრაფიული პოლიტიკის³⁴ შემუშავება და განხორციელება წარმოადგენს. *მოსახლეობის დემოგრაფიული პოლიტიკის მიზანია მოსახლეობის აღწარმოების პროცესებზე ზემოქმედების მეშვეობით ხელი შეუწყოს მოსახლეობის რაოდენობის გაზრდას ან შემცირებას.*

ქვეყნის დემოგრაფიული პოლიტიკის განხორციელება ხდება უპირველეს ყოვლისა სახელმწიფო ინსტიტუტების მიერ, თუმცა ამ პროცესში აქტიურ მონაწილეობას იღებენ არასამთავრობო და საერთაშორისო ორგანიზაციები. დემოგრაფიული პოლიტიკა სახელმწიფო პოლიტიკის ნაწილია, შესაბამისად მას უნდა გააჩნდეს სამართლებრივი ბაზა და ამ პოლიტიკის განხორციელების გეგმა, რომელშიც განსაკუთრებული ადგილი უკავია ეკონომიკური და სააგიტაციო-პროპაგანდისტული ხასიათის ღონისძიებებს. ბევრ ქვეყანაში დემოგრაფიული პოლიტიკა სახელმწიფო პოლიტიკის ერთ-ერთი პრიორიტეტია და მისი განხორციელების მიზნით შექმნილია დამოუკიდებელი სამთავრობო სტრუქტურები. დემოგრაფიული პოლიტიკის ობიექტები არიან ქვეყნის ან მისი რეგიონის (რეგიონების) მთელი მოსახლეობა ან მოსახლეობის ცალკეული ჯგუფები.

დემოგრაფიულ პოლიტიკას დიდი ხნის ისტორია გააჩნია. ჯერ კიდევ ანტიკურ ეპოქაში მთელ რიგ ქვეყნებში ადგილი ჰქონდა შობადობის ზრდის წახალისებას, როდესაც ომების ან ეპიდემიების შედეგად მოსახლეობის რაოდენობა მკვეთრად მცირდებოდა, და პირიქით იმ ქვეყნებში, სადაც თავს იჩენდა ჭარბმოსახლეობა დემოგრაფიული პოლიტიკა მიმართული იყო შობადობის დონის შემცირებისაკენ. აქვე, უნდა აღინიშნოს, რომ მეოცე საუკუნემდე დემოგრაფიული პოლიტიკა სპონტანურ და არაკომპლექსურ ხასიათს ატარებდა, რის გამოც მას არ ჰქონია მნიშვნელოვანი შედეგები. მსოფლიოში კომპლექსური დემოგრაფიული პოლიტიკის შემუშავება და განხორციელება მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ დაიწყო. პირველმა ასეთი პოლიტიკა განხორციელა საფრანგეთმა, ხოლო მოგვიანებით მას დასავლეთ ევროპის სხვა ქვეყნებმა მიბაძეს. მე-20 საუკუნის მეორე ნახევარში განვითარებად ქვეყნებში ჭარბმოსახლეობამ და მასთან დაკავშირებულმა პრობლემებმა განსაკუთრებული სიმწვავე შეიძინა, რის გამოც მათი მოგვარების გლობალური კოორდინირება თავის თავზე აიღო გაერომ. 1967 წელს გაეროს ინიციატივით შეიქმნა მოსახლეობის ფონდი (UNFPA), რომელიც დახმარებას უწევს უპირატესად განვითარებადი ქვეყნების მთავრობებს შობადობაზე კონტროლის განხორციელების საქმეში.

დემოგრაფიული სიტუაციის სპეციფიკიდან გამომდინარე დემოგრაფიული პოლიტიკა, როგორც წესი მიმართულია შობადობის შემცირების ან გაზრდისაკენ. პირველ შემთხვევაში, საქმე გვაქვს განვითარებად ქვეყნებთან, ხოლო მეორე შემთხვევაში – განვითარებულ ქვეყნებთან.

განვითარებულ სამყაროში დემოგრაფიული პოლიტიკისადმი განსაკუთრებულ ყურადღებას იჩენს ევროპა. აშშ-ში დემოგრაფიული პოლიტიკა, როგორც ასეთი, არ ხორციელდება. ავსტრალიაში დემოგრაფიული პრობლემების გადაწყვეტა უკავშირდება იმიგრაციის რეგულირებას, ხოლო ახალ ზელანდიაში – მოსახლეობის ჯანდაცვის გაუმჯობესებას. რაც შეეხება ევროპას, უნდა აღინიშნოს, რომ აქ შექმნილი “დემოგრაფიული კრიზისი” თითქმის ყველა ევროპული საზოგადოების შეშფოთებას იწვევს. დემოგრაფიების პროგნოზით ევროპის უმეტეს ქვეყნებში დღეს არსებული დემოგრაფიული ტენდენციების შენარჩუნების შემთხვევაში დაახლოებით 130-180 წლის შემდეგ ამ ქვეყნების მკვიდრი მოსახლეობიდან აღარავინ დარჩება. აშკარაა, რომ ამ

³⁴ რიგ ქვეყნებში “დემოგრაფიული პოლიტიკა” ცნობილია, როგორც “ხალხთმოსახლეობის პოლიტიკა”

ფონზე ევროპული ქვეყნების მთავრობები და საზოგადოებრიობა შექმნილი ვითარებიდან გამოსავალს ეძებენ.

ევროპის ქვეყნებში დემოგრაფიული პოლიტიკის განხორციელების ძირითადად ორგვარი მიდგომა გამოიყენება. პირველი მიდგომა, რომელიც პირობითად შობადობის წახალისებაზე ირიბ ზემოქმედებად შეიძლება ჩაითვალოს, ითვალისწინებს სახელმწიფოს აქტიურ მონაწილეობას ბავშვთა აღზრდაში. ამ შემთხვევაში სახელმწიფო თავის თავზე იღებს ბავშვთა ჯანდაცვის, განათლების და სოციალური უზრუნველყოფის დანახარჯებს. გარდა ამისა, იმ ახალგაზრდა ოჯახებს, სადაც ორი ან მეტი ბავშვი იზრდება საშუალება აქვთ ხელსაყრელი, შეღავათიანი პირობებით აიღონ საბანკო კრედიტები. დემოგრაფიული პოლიტიკის მეორე მიდგომის მიზანია მრავალფეროვანი ღონისძიებების, მათ შორის მატერიალური შეღავათების და შემწეობების მეშვეობით ხელი შეუწყოს შობადობის ზრდას. ამ ღონისძიებებს შორის შეიძლება გამოვყოთ შემდეგი:

- დედისთვის ერთჯერადი შემწეობის გაცემა მშობიარობის შემდეგ;
- ოჯახისთვის შემწეობის გაცემა ბავშვის გაჩენიდან 12-18 თვის განმავლობაში;
- მშობლებს ბავშვის გაჩენის შემდეგ ერიცხებათ სახელფასო დანამატი;
- დეკრეტული შვებულება ხელფასის (ასეთის არსებობის შემთხვევაში) შენარჩუნებით;
- დედებისათვის მოქმედებს არასრული სამუშაო დღე სრული ანაზღაურებით;
- ახალგაზრდა ბავშვიანი ოჯახებისათვის ან მარტოხელა დედებისათვის დაწესებულია სპეციალური სოციალური მომსახურება;
- ახალგაზრდა ბავშვიანი ოჯახებისათვის ან მარტოხელა დედებისათვის გათვალისწინებულია კომუნალური შეღავათები;
- ახალგაზრდა ბავშვიანი ოჯახებისათვის ან მარტოხელა დედებისათვის გათვალისწინებულია გრძელვადიანი სესხის გაცემა ბინათმშენებლობისთვის.

განვითარებად ქვეყნებში დემოგრაფიული პოლიტიკის მიზანია მიაღწიოს შობადობის დონის შემცირებას ან არსებული დონის სტაბილიზაციას მაინც. ამ მიზნის მისაღწევად გამოიყენება ოჯახის დაგეგმვის მეთოდთა, რაც გულისხმობს ოჯახში 3 და ნაკლები ბავშვის არსებობას. მცირეშვილიანი ოჯახების რაოდენობის ზრდა საშუალებას მისცემდა განვითარებად ქვეყნებს შეერბილებინათ ისეთი მწვავე სოციალური პრობლემები, როგორცაა სიღარიბე, შიმშილი, ბავშვებს შორის მაღალი სიკვდილიანობა და ა.შ. მთავრობების სურვილის მიუხედავად დემოგრაფიული პოლიტიკის განხორციელება ამ ქვეყნებში გაცილებით უფრო რთულად მიმდინარეობს, ვიდრე განვითარებულ ქვეყნებში. შობადობაზე კონტროლის დაწესების რამდენიმე ხელშემშლელი ფაქტორი არსებობს. მათ შორის უმნიშვნელოვანესია რელიგიური ფაქტორი. მსოფლიოს ყველა ძირითადი რელიგია ილაშქრებს აბორტების წინააღმდეგ, უპირველეს ყოვლისა ისლამი და კათოლიციზმი. ამის გამო, მუსლიმური ქვეყნების დიდ უმრავლესობაში დემოგრაფიული პოლიტიკა საერთოდ არ ხორციელდება. სხვა ხელშემშლელი ფაქტორებიდან აღსანიშნავია მატერიალური რესურსების სიმცირე. განვითარებადი ქვეყნების უმრავლესობას არ გააჩნია შესაბამისი სახსრები, რომ დააფინანსოს დემოგრაფიული პოლიტიკით გათვალისწინებული ღონისძიებების განხორციელება. დემოგრაფიული პოლიტიკის გატარების კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ხელშემშლელი ფაქტორია მოსახლეობის განათლების დაბალი დონე. განვითარებადი სამყაროს მოსახლეობის დიდი ნაწილი ძალზე რთულად აღიქვამს ოჯახის დაგეგმვის ან დემოგრაფიული პოლიტიკის სხვა ღონისძიებების სამომავლო ეფექტს. ამგვარ ღონისძიებებს ისინი უნდობლობით ეკიდებიან.

განვიხილოთ დემოგრაფიული პოლიტიკის განხორციელების ოთხი შემთხვევა ინდოეთის, ჩინეთის, რუსეთის და ჩეხეთის მაგალითებზე.

ჩინეთში დემოგრაფიული პოლიტიკა, კერძოდ ოჯახის დაგეგმვა სახელმწიფო პოლიტიკის ერთ-ერთი პრიორიტეტია. ჩინეთმა დემოგრაფიული პოლიტიკის გატარება ჯერ კიდევ 1950-იანი წლებში დაიწყო, თუმცა 1980-იან წლებამდე ეს პოლიტიკა სპონტანურ და

არათანმიმდევრულ ხასიათს ატარებდა, რის გამოც მისი ძირითადი მიმართულებები ხშირად იცვლებოდა. 1980-81 წლებში ჩინეთმა მიიღო რამდენიმე მნიშვნელოვანი საკანონმდებლო აქტი. მათ შორის, უნდა აღინიშნოს კანონი “ქორწინების შესახებ”, რომლის მიხედვითაც საქორწინო ასაკი გაიზარდა 20-დან 22-წლამდე მამაკაცებისათვის და 18-დან 20 წლამდე ქალებისათვის. 1981 წლიდან ქვეყანაში ფუნქციონირებს შობადობის დაგეგმვის სახელმწიფო კომიტეტი. ოჯახის დაგეგმვის ძირითადი მიმართულებებია: ადრეული ქორწინების პრევენცია, ოჯახში ბავშვების გაჩენას შორის ინტერვალის გაზრდა და ერთშვილიანი ოჯახების წახალისება. ოჯახის დაგეგმვის პოლიტიკამ დადებითი შედეგები გამოიღო. თუ მე-20 საუკუნის 60-იანი წლების დასაწყისში ჩინეთის მოსახლეობის საშუალო წლიური ზრდის მაჩვენებელი 2%-ს აღემატებოდა, იმავე საუკუნის ბოლოს ეს მაჩვენებელი 0,9%-მდე დაეცა.³⁵ შობადობის შემცირების პროცესმა გარკვეული დადებითი მხარეების გარდა წარმოაჩინა დემოგრაფიული პოლიტიკის უარყოფითი მხარეებიც. ჩინელი ერი ჯერ კიდევ 1950-იან წლებში მსოფლიოში ერთ-ერთ ყველაზე ახალგაზრდა ერად ითვლებოდა. მისი საშუალო ასაკი 30 წელ შეადგენდა, ხოლო შობადობაზე კონტროლის დაწესების შედეგად ეს მაჩვენებელი 40 წლის განმავლობაში მნიშვნელოვნად გაიზარდა. ამჟამად ჩინეთის მოსახლეობის დაახლოებით 8%-ს შეადგენენ ადამიანები, რომელთა ასაკი 60 წელს აღემატება ანუ მიმდინარეობს ერის დაბერების პროცესი. 1980-იანი წლების დასაწყისში ჩინეთის ხელისუფლება იმედოვნებდა, რომ 2000 წლისათვის მოსახლეობის რაოდენობის ზრდა თითქმის ნულოვანი გახდებოდა, მაგრამ ამგვარ ოპტიმიზმს განხორციელება არ ეწერა. 1980-იანი წლების ბოლოდან ჩინეთში დაიწყო ეკონომიკური რეფორმა, რომლის ერთ-ერთ პრიორიტეტულ მიმართულებას მიწაზე კერძო საკუთრების შემოღება წარმოადგენდა. ამ რეფორმის შედეგად ქვეყნის სასოფლო მოსახლეობის დიდმა ნაწილმა მიიღო ან გაიფართოვა მიწის ნაკვეთები. შესაბამისად გაიზარდა გლეხთა შემოსავალი, რომელიც ერთი მხრივ სავსებით საკმარისია მრავალშვილიანი ოჯახის გამოსაკვებად, ხოლო, მეორე მხრივ, რაც უფრო მნიშვნელოვანია ის გაცილებით აღემატება მცირეშვილიანი ოჯახებისათვის დაწესებულ მატერიალურ შეღავათებს. ამის შედეგად, ბევრმა ოჯახმა უარი განაცხადა განხორციელებინა შობადობაზე კონტროლი და დაიწყო მრავალშვილიანობის ტრადიციის აღდგენა. როგორც ვხედავთ, ეკონომიკურმა, კერძოდ, მიწის რეფორმამ ჩინეთში დიდი საფრთხის წინაშე დააყენა სახელმწიფო დემოგრაფიული პოლიტიკის განხორციელება. ექსპერტების ვარაუდით, ჩინეთში შემდგომი ორი ათეული წლის განმავლობაში მოსალოდნელია მოსახლეობის ზრდის ტემპის ამაღლება.

ინდოეთი მოსახლეობის რაოდენობის მხრივ მსოფლიოში ჯერჯერობით მეორე ადგილზეა, თუმცა დემოგრაფიის პროგნოზით დაახლოებით 25 წელიწადში ამ მაჩვენებლით ის ჩინეთსაც გადაუსწრებს. ჩვენს პლანეტაზე ყველაზე მეტი ადამიანი სწორედ ინდოეთში იბადება. აქ ყოველდღიურად დაახლოებით 44 ათასი ბავშვი იბადება, რაც იმას ნიშნავს, რომ ყოველწლიურად ინდოეთის მოსახლეობა დაახლოებით 16 მილიონი ადამიანით იმატებს. თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ ინდოეთი არ მიეკუთვნება ეკონომიკურად განვითარებული ქვეყნების რიცხვს, ნათელი გახდება, რომ ჭარბმოსახლეობა ბევრ დაბრკოლებას უქმნის ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებას.

ინდოეთი პირველი განვითარებადი ქვეყანა იყო, რომელმაც შობადობაზე კონტროლი სახელმწიფო რანგში აიყვანა. 1951 წლიდან შობადობაზე კონტროლის განხორციელება ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ხუთწლიანი გეგმის ნაწილი გახდა. უნდა აღინიშნოს, რომ ინდოეთის ხელისუფლება დემოგრაფიული პოლიტიკის განხორციელებაში საკმაოდ დიდი ხნის განმავლობაში ანტიუმანურ მეთოდებს იყენებდა. კერძოდ, საქმე ეხება ადამიანთა ძალდატანებით სქესობრივ სტერილიზაციას. სტერილიზაციის დროს ქირურგიული ჩარევის შედეგად ადამიანი კარგავს ბავშვის ჩასახვის უნარს, თუმცა მას უნარჩუნდება სქესობრივი ფუნქციის ჰორმონალური

³⁵ UN Population Division. The World Population Prospects: The 2006 Revision. www.esa.un.org

რეგულაციის თვისებები. ძალდატანებითი სქესობრივი სტერილიზაცია შეიძლება განვიხილოთ, როგორც გენოციდის ერთ-ერთი ფორმა. მეორე მსოფლიო ომის დროს ფაშისტური გერმანია ამ მეთოდს სამხედრო ტყვეების მიმართ იყენებდა.

1977 წელს ინდოეთის ხელისუფლებამ მნიშვნელოვანი ცვლილებები შეიტანა დემოგრაფიულ პოლიტიკაში. აიკრძალა ძალდატანებითი სტერილიზაცია და იგი ნებაყოფლობითი ფორმით შეიცვალა. გარდა ამისა, მეტი ყურადღება დაეთმო კონტრაცეპტული (ჩასახვის საწინააღმდეგო) საშუალებების გამოყენებას და მცირეშვილიანობის აგიტაციას. ქვეყნის მასშტაბით ფუნქციონირება დაიწყო ოჯახის დაგეგმვის ათასობით ცენტრმა. ამ ცენტრების მეცადინეობით ინდოეთში 1980-იანი წლების შუა პერიოდიდან მოყოლებული ნებაყოფლობითი სტერილიზაცია ყოველწლიურად უტარდებოდა დაახლოებით 5 მილიონ ადამიანს, ხოლო უკანასკნელი 30 წლის განმავლობაში კონტრაცეპტული საშუალება გამოიყენა დაახლოებით 60 მილიონმა ქალმა. დემოგრაფიული პოლიტიკის სხვა ღონისძიებებიდან აღსანიშნავია ქორწინების ასაკის გაზრდა. 1950 წლებში ეს ასაკი შეადგენდა ქალებისთვის 15 წელს, ხოლო მამაკაცებისათვის 22 წელს. 1960-იან წლებში ქალის საქორწინო ასაკი გაიზარდა 17 წლამდე, ხოლო 1970 წლებში – 18 წლამდე.

ზემოთ აღნიშნული დემოგრაფიული პოლიტიკის ღონისძიებებმა გარკვეული შედეგი გამოიღო. თუ, 1961 წელს შობადობა შეადგენდა 42 -ს, 2005 წელს იგი 22 -მდე შემცირდა. შეიძლება დავასკვნათ, რომ ინდოეთმა გაიარა “დემოგრაფიული აფეთქების” ფაზა, თუმცა მოსახლეობის წლიური ზრდის საგრძნობ შემცირებაზე საუბარი ჯერ კიდევ ნაადრევია. არ გამართლდა ინდოეთის მთავრობის და საერთაშორისო ექსპერტების ვარაუდი იმის თაობაზე, რომ ქვეყნის მოსახლეობის წლიური ზრდის ტემპი XXI საუკუნის დასაწყისისათვის 1%-მდე დაეცემოდა. სინამდვილეში ინდოეთის მოსახლეობის საშუალო წლიურმა ზრდამ ახალი ათასწლეულის დასაწყისში 1,5% შეადგინა. ქვეყანაში შობადობის დონის რადიკალურ შემცირებას ხელს უშლის რამდენიმე ფაქტორი, მათ შორის რელიგიური (ბუდისტური იდეოლოგია მხარს უჭერს მრავალშვილიანობას), ინდოელ ქალთა უუფლებო მდგომარეობა საზოგადოებასა და ოჯახში, საზოგადოების განათლების დაბალი დონე, ქვეყნის სუსტი სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება, დემოგრაფიული პოლიტიკის სრულყოფილი განხორციელებისათვის აუცილებელი ფინანსური საშუალებების ნაკლებობა.

რუსეთი მიეკუთვნება იმ ქვეყანათა რიგს, სადაც მე-20 საუკუნის მეორე ნახევრიდან აღინიშნება შობადობის მკვეთრი შემცირება. ამ პრობლემამ განსაკუთრებული აქტუალობა შეიძინა საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ. რუსი დემოგრაფების შეფასებით უკვე ჩვენი საუკუნის შუაში რუსეთის მოსახლეობა 50%-ით შემცირდება და მისი მოსახლეობის რიცხვი აღნიშნული დროისათვის 100 მილიონი გახდება. რუსეთი მრავალეთნიკური ქვეყანაა და მასში მცხოვრებ სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფებისათვის დამახასიათებელია მოსახლეობის აღწარმოების განსხვავებული რეჟიმი. იმ დროს, როდესაც რუსეთის მუსლიმების რაოდენობა ბუნებრივი მოძრაობის დადებით მაჩვენებლის გამო საგრძნობი ტემპით იზრდება, ეთნიკური რუსების რაოდენობა კატასტროფული ტემპით მცირდება. თუ ასე გაგრძელდა, დაახლოებით 50 წლის შემდეგ ეთნიკური რუსები მთელი ქვეყნის მოსახლეობის მხოლოდ ნახევარს შეადგენენ. რუსეთის მთავრობა იმედოვნებდა, რომ შექმნილი რთული სიტუაციიდან ერთ-ერთი გამოსავალი ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკებიდან ეთნიკური რუსების დაბრუნება იქნებოდა. ასეც მოხდა, როდესაც 1990-იან წლებში ისტორიულ სამშობლოში მილიონობით ეთნიკური რუსი დაბრუნდა. მაგრამ ეს პროცესი 2000 წლისათვის პრაქტიკულად დასრულდა და მას დიდი დემოგრაფიული ეფექტი არ ქონია, რადგან არც რუსეთის გარეთ მცხოვრები ეთნიკური რუსებისთვის იყო დამახასიათებელი მრავალშვილიანობა. შესაბამისად მათი ჩამოსვლით რუსეთში დემოგრაფიული სიტუაცია რადიკალურად არ შეცვლილა. უკანასკნელი 10-15 წლის განმავლობაში მკვეთრად გაიზარდა სიკვდილიანობის დონე, განსაკუთრებით 15-60 წლის ასაკის ადამიანებში. ამ ასაკში გარდაცვლილ ადამიანთა შორის 80%-ს მამაკაცები შეადგენენ. მამაკაცთა მზარდი სიკვდილიანობა პირდაპირ აისახა მათი სიცოცხლის ხანგრძლივობის მაჩვენებელზე. აღსანიშნავია, რომ რუსეთში ქალები საშუალოდ 12

წლით მეტ ხანს ცოცხლობენ, ვიდრე მამაკაცები. იმ შემთხვევაში, თუ რუსეთში არ მოხდება დემოგრაფიული სიტუაციის გაუმჯობესება, მაშინ ქვეყანა 10-15 წლის შემდეგ სამუშაო ძალის მნიშვნელოვანი დეფიციტის პრობლემის წინაშე დადგება. ამ დეფიციტის აღმოფხვრა კი შესაძლებელი იქნება სხვა ქვეყნებიდან დიდი რაოდენობის მუშახელის შემოყვანით, რაც კიდევ უფრო დაამძიმებს ისედაც რთულ ეთნოდემოგრაფიულ სიტუაციას.

ცხადია, რუსეთის ხელისუფლება ცდილობს დემოგრაფიული სიტუაციის გაუმჯობესებას გარკვეული ღონისძიებების განხორციელების მეშვეობით. 2001 წელს რუსეთის მთავრობამ შეიმუშავა დემოგრაფიული განვითარების კონცეფცია, რომლის პრიორიტეტულ მიმართულებებს წარმოადგენს სიკვდილიანობის დონის შემცირება და შობადობის დონის სტაბილიზაცია. ქვეყნის ხელისუფლებას კარგად ესმის, რომ ამ მიზნების მიღწევა შეუძლებელი იქნება, თუ უახლოეს მომავალში არ მოხდება მოსახლეობის ცხოვრების დონის ამაღლება, რაც შესაძლოა დადებითად აისახოს შობადობის ამაღლებასა და რაც მთავარია სიკვდილიანობის დონის შემცირებაზე. რუსეთს ამისათვის გააჩნია შესაბამისი ფინანსური საშუალებები. უკანასკნელ წლებში ნავთობზე ფასის გაზრდის შედეგად ქვეყანამ დიდი მოგება ნახა. ნავთობის ვაჭრობით მიღებული შემოსავალი ირიცხება რუსეთის სტაბილიზაციის ფონდში, რომელიც ამჟამად 200-მდე მილიარდ დოლარს ითვლის. ნათელია, რომ ამ თანხების სწორი გამოყენების შემთხვევაში რუსეთს შეუძლია აამაღლოს მისი მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკური ცხოვრების დონე და მიაღწიოს დემოგრაფიული სიტუაციის გაუმჯობესებას. რუსეთში დაწესდა ბავშვის ყოველთვიური შემწეობები, დაახლოებით 3-6 ამერიკული დოლარის ექვივალენტის ოდენობით, ხოლო ბავშვის შექმნის შემდეგ საწარმოო ხარჯების 18 თვის ასაკის არ შესრულებული ოჯახის იღებს დაახლოებით 500 რუსულ რუბლს (დაახლოებით 20 ამერიკული დოლარი).³⁶ მაგრამ, ამგვარი თანხები არასაკმარისია, რომ ახალგაზრდა ოჯახებს ბევრი ბავშვის ყოლის სტიმული გაუზრდეთ. რუსი მეცნიერები და ექსპერტები სამართლიანად ვარაუდობენ, რომ შობადობის ამაღლების ყველაზე ეფექტური საშუალება იქნება ახალგაზრდა ოჯახების საბინაო პირობების გაუმჯობესება, კერძოდ მათ საშუალება უნდა მიეცეთ გრძელვადიანი შეღავათიანი სესხები აიღონ ბინათმშენებლობის მიზნით. ამ იდეის ხორცშესხმა საკმაოდ დიდ დაფინანსებასთან არის დაკავშირებული და ის რეალურად შესრულებადი მხოლოდ მაშინ გახდება, თუკი რუსეთის მთავრობა გამოიყენებს სტაბილიზაციის ფონდის თანხებს.

ევროპის ყოფილ სოციალისტურ ქვეყნებში ხელისუფლება საკმაოდ აქტიურ დემოგრაფიულ პოლიტიკას განახორციელებდა. სოციალისტური ბანაკის დაშლისა და ევროპაში კომუნისტური მმართველობის გაუქმების შემდეგ ამ ქვეყნებმა შეინარჩუნეს დემოგრაფიული პოლიტიკის ტრადიციები. *ჩეხეთი* ერთ-ერთი იმ ქვეყანათაგანია, სადაც სახელმწიფო კომპლექსური ღონისძიებების შედეგად ცდილობს ხელი შეუწყოს შობადობის დონის ამაღლებას. ჩეხეთის დემოგრაფიული პოლიტიკა მოიცავს, როგორც შობადობის წახალისების პირდაპირ, ასევე არაპირდაპირ ფორმებს. პირდაპირი ფორმა გულისხმობს იმ მატერიალურ შემწეობებს, რომელსაც სახელმწიფო უხდის დედას ან ორივე მშობელს ბავშვის გაჩენის შემდეგ. კერძოდ, პირველი ბავშვის გაჩენისთანავე ოჯახი (მარტოხელა დედა) იღებს შემწეობას დაახლოებით 150 ამერიკული დოლარის ოდენობით. მეორე ბავშვის გაჩენის შემდეგ ორივე შვილზე – დაახლოებით 500 დოლარს, ხოლო მესამეს გაჩენის შემდეგ სამივე შვილზე – 900 დოლარს, მეოთხე ბავშვის გაჩენის შემდეგ ოთხივე შვილზე – 1 300 დოლარს, ყოველი შემდგომი ბავშვის გაჩენის შემდეგ უკანასკნელ თანხას ყოველთვიურად ემატება დაახლოებით 220 დოლარი. აღსანიშნავია, რომ ბავშვის ოჯახი აღნიშნულ თანხებს იღებს ყოველთვიურად ბავშვის დაბადებიდან შემდგომი 15 წლის განმავლობაში. დედის დეკრეტული შვებულება განისაზღვრება 28 კვირით. ამ ხნის განმავლობაში მას უნაზღაურდება ხელფასის 90%. ამ ვადის ამოწურვის შედეგ, მშობელს უფლება აქვს გაიგრძელოს დეკრეტული შვებულება კიდევ ერთი წლით, თუ მას პირველი შვილი ეყოლა და ორი წლით, თუ მას მეორე შვილი ეყოლა. ამ პერიოდში დედა (მშობელი)

³⁶ В.Н. Архангельский и другие. Практическая демография. М. 2005

სახელმწიფოსგან შემწეობის სახით დღეში 6-8 დოლარს იღებს. გარდა ამისა, ოჯახი შვილის დაბადებიდან შემდგომი ოთხი წლის განმავლობაში სახელმწიფოსგან ყოველთვიურად იღებს შემწეობას დაახლოებით 80 დოლარის ოდენობით. გარდა მატერიალური წახალისებებისა სახელმწიფო დემოგრაფიული პოლიტიკის გატარებაში იყენებს შეღავათების არაპირდაპირ ფორმასაც. ახალგაზრდა ბავშვიანი ოჯახებს საშუალება აქვთ ბანკიდან აიღონ შეღავათიანი სესხები ბინათმშენებლობის და ავეჯის შეძენის მიზნით. გარდა ამისა, დედას, რომელსაც ჰყავს 15 წლამდე ასაკის შვილი სამუშაო დრო უმცირდება დღეში ნახევარი საათით.

მიუხედავად სახელმწიფოს მცდელობისა ყოველმხრივ წახალისოს შობადობის ზრდა და მრავალშვილიანობა, ჩეხეთში რთული დემოგრაფიული სიტუაციაა, რაც იმაში მდგომარეობს, რომ 1980-იანი წლების ბოლოდან მიმდინარეობს მოსახლეობის ბუნებრივი კლება, თუმცა ბოლო ხუთი წლის განმავლობაში დაფიქსირდა ამ კლების სტაბილიზაცია.

2.6 მოსახლეობის დინამიკის პროგნოზირება

მოსახლეობის რაოდენობის სწრაფი ზრდის შედეგად მსოფლიოს მთელ რიგ რეგიონებში და ქვეყნებში წარმოიშვა ჭარბმოსახლეობის პრობლემა. მალთუსის თეორიის მიმდევრები დღემდე ამტკიცებენ, რომ მოსახლეობის ზრდის მაღალი ტემპი სოციალურ-ეკონომიკურ და ჰუმანიტარულ კატასტროფას უქადის მთელ ჩვენს პლანეტას, განსაკუთრებით კი მის განვითარებად ნაწილს. მოსახლეობის რაოდენობის ზრდის პროგნოზირება ჯერ კიდევ მე-19 საუკუნეში დაიწყო. დემოგრაფიულმა პროგნოზირებამ განსაკუთრებული აქტუალობა შეიძინა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, როდესაც მსოფლიოს დიდი ნაწილი “დემოგრაფიული აფეთქების” ფაზაში შევიდა.

დემოგრაფიული პროგნოზი არის მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის მეცნიერულად დასაბუთებული ვარაუდი, რომლის მთავარ ამოცანას წარმოადგენს მოსახლეობის მომავალი დემოგრაფიული სურათის დადგენა. დემოგრაფიული პროგნოზის გაკეთებისას მეცნიერები იყენებენ არსებულ ფაქტებს, ციფრებს და თეორიულ გამოცდილებას, ასევე, რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია სამეცნიერო ინტუიციას. გამომდინარე იქიდან, რომ დემოგრაფიული სიტუაცია მჭიდრო კავშირშია სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ პროცესებთან, პროგნოზირების დროს განსაკუთრებულ ღირებულება მივლენების შესაძლო განვითარების კომპლექსური ხედვა.

დემოგრაფიული პროგნოზირება მრავალვარიანტულია. პროგნოზის ვარიანტთა სიმრავლეს განაპირობებს ის ფაქტი, რომ ზუსტად არ არის ცნობილი, თუ რომელ კალაპოტში წარიმართება მოსახლეობის აღწარმოების პროცესი. ამდენად, აუცილებელია რამდენიმე ვარიანტის (ვერსიის) შექმნა, რომლებშიც გათვალისწინებული იქნება დემოგრაფიული განვითარების თითქმის ყველა შესაძლო სცენარი. მოსახლეობის აღწარმოების მახვენებლების სიდიდის მიხედვით, როგორც წესი გამოიყენება დემოგრაფიული პროგნოზის სამი ვარიანტი: დაბალი, საშუალო და მაღალი. დაბალი სახის ვარიანტში იგულისხმება, რომ მომავალში მოსახლეობის ზრდა წარიმართება მოსახლეობის აღწარმოების დაბალი მახვენებლების საფუძველზე, შესაბამისად მაღალ ვარიანტში გათვალისწინებულია აღწარმოების მაღალი მახვენებლები, ხოლო საშუალო ვარიანტი, რომელსაც ყველაზე რეალისტურად მიიჩნევენ, წარმოადგენს წინა ორი ვარიანტის გასაშუალოებულ ვერსიას.

ქრონოლოგიური თვალსაზრისით დემოგრაფიული პროგნოზი შეიძლება იყოს: *მოკლევადიანი*, რაც მოიცავს პერიოდს 5 წლამდე; *საშუალოვადიანი* – 30 წლამდე, რაც ემთხვევა ერთი დემოგრაფიული თაობის სიცოცხლის ხანგრძლივობას; და *გრძელვადიანი*. ეს უკანასკნელი გულისხმობს დემოგრაფიული პროგნოზის გაკეთებას 30 და მეტი წლის პერსპექტივით. დემოგრაფთა ნაწილი მიიჩნევს, რომ გრძელვადიანი პროგნოზი არ შეიძლება აღემატებოდეს 60 წელს (რაც მოიცავს ორ დემოგრაფიულ თაობას). მათივე აზრით, უფრო გრძელვადიანი გათვლა იქნება არა პროგნოზი, არამედ უბრალო ვარაუდი.

1960-იან წლებში “რომის კლუბმა” შეიმუშავა მოსახლეობის “ნულოვანი ზრდის” კონცეფცია. ამ კონცეფციის თანახმად მსოფლიოს ქვეყნების მთავრობებს უნდა განეხორციელებინათ პრაქტიკული ღონისძიებები, რომლებიც შეაჩერებდნენ მოსახლეობის სწრაფ ზრდას, რაც თავის მხრივ ხელს შეუწყობდა “დემოგრაფიული აფეთქების” შედეგად გამოწვეული სოციალურ-ეკონომიკური კატაკლიზმების (სიღარიბე, უმუშევრობა, ბუნებრივი რესურსების უკონტროლო გამოყენება, გარემოს დაბინძურება და სხვა) თავიდან აცილებას. აღნიშნული კონცეფციის შემუშავებისას “რომის კლუბი” ეყრდნობოდა “ალარმისტულ” (“საგანგაშო”) დემოგრაფიულ პროგნოზს, რომლის მიხედვითაც XXI საუკუნის შუაში მსოფლიოში დაახლოებით 50 მილიარდი ადამიანი იცხოვრებდა. დღევანდელი გადასახედიდან ადვილი მისახვედრია, რომ ამ პროგნოზს განხორციელება არ უწერია. იმავე პერიოდში გაეროს ექსპერტთა ჯგუფმა შეიმუშავა “დედამიწის მოსახლეობის რაოდენობის სტაბილიზაციის” კონცეფცია. ეს ნაშრომი ეფუძნებოდა ჰიპოთეზას, რომლის მიხედვითაც მომავალში მოსახლეობის ზრდა არათუ შენელებდა, არამედ შეწყდება კიდევ. ეს კონცეფცია რეალისტურად შეიძლება

შეფასდეს, თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ ფაქტს, რომ მსოფლიოში უკვე გამოიკვეთა მოსახლეობის მატერიალური კეთილდღეობის, ჯანდაცვის, განათლების დონის ამაღლების ტენდენციები. ძირითადი კითხვა მდგომარეობს იმაში, თუ როდის დადგება მსოფლიოს და მისი მსხვილი რეგიონების მოსახლეობის რაოდენობის სტაბილიზაციის პერიოდი, კერძოდ კი როდის დაიწყება აფრიკაში, აზიასა და ლათინურ ამერიკაში დემოგრაფიული გადასვლის მეოთხე ე.ი. “დემოგრაფიული კრიზისის” ფაზა?

ცხრილი №8

მსოფლიოს მსხვილი რეგიონების მოსახლეობის დინამიკის პროგნოზი³⁷
(2000-2050 წლები)

რეგიონები	მოსახლეობის რაოდენობა (მილიონებში)		
	2000 წ.	2025 წ.	2050 წ.
ევროპა	728	707	653
ჩრდ. ამერიკა	315	388	437
ლათინური ამერიკა	523	696	782
აზია	3 676	4 728	5 217
აფრიკა	812	1 344	1 937
ავსტრალია და ოკეანეთი	31	41	47
მსოფლიო	6 085	7 905	9 075

ამ მნიშვნელოვან შეკითხვას პასუხი რომ გავცეთ, ჯერ უნდა განვიხილოთ, თუ როგორ დემოგრაფიულ ტენდენციებს ექნება ადგილი უახლოესი 50 წლის განმავლობაში მსოფლიოში. შემდგომი ნახევარი საუკუნის განმავლობაში მოსალოდნელია მსოფლიოს მოსახლეობის ზრდის ტემპის მნიშვნელოვანი შემცირება, როგორც გლობალური, ასევე ცალკეული მსხვილი რეგიონების მასშტაბით. თუ 2000-2005 წლებში მსოფლიოს მოსახლეობა საშუალო წლიური ზრდა 1,2%-ს შეადგენდა, გაეროს დემოგრაფიის პროგნოზით ეს მაჩვენებელი დაახლოებით 40 წელიწადში 0,4%-მდე, ე.ი. სამჯერ შემცირდება. სპეციალისტები ვარაუდობენ, რომ აღნიშნულ პერიოდში მოსახლეობის რიცხოვნობის ზრდის ტემპის ყველაზე საგრძნობი კლება იქნება ლათინურ ამერიკასა და აზიაში. ამ რეგიონებში მოსალოდნელია მოსახლეობის ზრდის საშუალო წლიური მაჩვენებლის მნიშვნელოვანი შემცირება (ლათინურ ამერიკაში - შეიდეჯერ, ხოლო აზიაში - ექვსჯერ), რაც განპირობებული იქნება მათი მოსახლეობის შობადობის დონის მკვეთრი კლებით. მოსახლეობის რაოდენობის შესამჩნევი ზრდა შენარჩუნდება მხოლოდ აფრიკაში (იხ. ცხრილი №8). შემდგომი 50 წლის განმავლობაში “შავი კონტინენტის” მოსახლეობა თითქმის 2,5-ჯერ გაიზრდება. მიუხედავად ამისა, შობადობის დონის შემცირების ხარჯზე აფრიკაში ბუნებრივი მატების მაჩვენებელიც მნიშვნელოვნად დაეცემა. მიმდინარე საუკუნის შუა პერიოდში აფრიკის მოსახლეობა ყოველწლიურად საშუალოდ 1,2%-ით მოიმატებს, რაც ამჟამინდელ ანალოგიურ მაჩვენებელზე თითქმის 2-ჯერ ნაკლებია. მიუხედავად იმისა, რომ მსოფლიოს ყველა რეგიონში ადგილი აქვს ბუნებრივი მატების მაჩვენებლის საგრძნობ შემცირებას, მსოფლიოს მოსახლეობის რიცხოვნობის “ნულოვან” ზრდამდე ანუ სტაბილიზაციამდე ჯერ კიდევ დიდი დროა.

მოსახლეობის დინამიკის პროგნოზირება ხდება, როგორც მსხვილი გეოგრაფიული ერთეულების (მთელი მსოფლიოს, ცალკეული კონტინენტების ან ქვეყნების), ასევე მცირე გეოგრაფიული ერთეულების (რაიონების ან დასახლებული პუნქტების) დონეზე. საკმაოდ გავრცელებულია მოსახლეობის ცალკეული ჯგუფების დინამიკის პროგნოზირება, რასაც ფუნქციონალური პროგნოზირება ეწოდება. მისი მიზანია ხელი

³⁷ UN Population Division. The World Population Prospects: The 2006 Revision. www.esa.un.org

შეუწყოს ვიწრო პრაქტიკული ამოცანების გადაწყვეტას. ამ შემთხვევაში პროგნოზისტების მიზანია განსაზღვრონ მოსახლეობის იმ ჯგუფების რაოდენობის დინამიკა, რომლებიც მნიშვნელოვან როლს თამაშობენ ტერიტორიული ერთეულის ან ორგანიზაციების, ფირმების, კორპორაციების ან სხვა სტრუქტურების ცხოვრებაში. ამ სახის პროგნოზი გამოიყენება მოსწავლეების, პენსიონერების, წვევამდებლების, ამომრჩევლების, დასაქმებულთა, კონკრეტული პროდუქციის ან სერვისის მომხმარებლების სამომავლო რაოდენობის დასადგენად. ფუნქციონალური პროგნოზირების შედეგები ფართოდ გამოიყენება იმ ორგანიზაციების მიერ, რომლებიც დაკავებული არიან შეიარაღებული ძალების, ჯანდაცვის, საგანმანათლებლო, სავაჭრო, სატრანსპორტო, საარჩევნო, ეკონომიკური, სოციალური უზრუნველყოფისა და სხვა საკითხების შესწავლითა და გადაწყვეტით.

3. მოსახლეობის სტრუქტურისა და ხარისხის რეგიონული თავისებურებები

მოსახლეობის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი კომპონენტია სტრუქტურა (შემადგენლობა). მოსახლეობის სტრუქტურის მრავალფეროვნება განპირობებულია ბიოლოგიური, დემოგრაფიული, სოციალური, ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული მახასიათებლებით.

მოსახლეობის სტრუქტურა შეიძლება განვიხილოთ, როგორც *ვერტიკალურ*, ასევე *ჰორიზონტალურ* ჭრილში. პირველ შემთხვევაში საქმე გვექნება დემოგრაფიულ, სოციალურ, ეკონომიკურ, პოლიტიკურ მახასიათებლებთან, ანუ მოსახლეობის ისეთ ნიშნებთან, რომლებიც საერთოა მსოფლიოს ყველა რეგიონისათვის. მეორე მიდგომა გულისხმობს მსოფლიოს ცალკეული რეგიონების, ქვეყნების მოსახლეობის შემადგენლობაში განსხვავებების გამოვლენასთან. სხვადასხვა გეოგრაფიული არეალების მიხედვით კი აღამიანებს განასხვავებენ ბიოლოგიური (რასობრივი) და კულტურული (ეთნიკური, ენობრივი) ნიშნებით.

მეცნიერებაში, მათ შორის გეოგრაფიულ მეცნიერებაში მოსახლეობის სტრუქტურის დახასიათება, როგორც წესი ხდება უფრო კონკრეტული მახასიათებლების მიხედვით, კერძოდ სქესობრივი, ასაკობრივი, განათლების დონის (ცენზის), დასაქმების, რასობრივი, ლინგვისტური, რელიგიური და ა.შ.

შემდგომ ქვეთავებში ჩვენ გავეცნობით მოსახლეობის სტრუქტურის ზოგად და რეგიონულ თავისებურებებს.

3.1 მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურა

სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურა მოსახლეობის არა მარტო დემოგრაფიული, არამედ მისი ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი სოციალური მახასიათებელია. მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი შემადგენლობა ყალიბდება მოსახლეობის აღწარმოების პროცესში. შესაბამისად, სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურის ანალიზი საშუალებას გვაძლევს გამოვაკლინოთ მოცემული საზოგადოების აღწარმოების თავისებურებები და კანონზომიერებები დინამიკაში.

მოსახლეობის სქესობრივი სტრუქტურა გვიჩვენებს პროპორციას მამაკაცთა და ქალთა შორის. ამ სტრუქტურის ჩამოყალიბებაზე, რამდენიმე ფაქტორი მოქმედებს, მაგრამ უმნიშვნელოვანესია შემდეგი ორი მათგანი.

- მსოფლიოში უფრო მეტი მამაკაცი იბადება, ვიდრე ქალი;
- ქალები უფრო მეტ ხანს ცოცხლობენ, ვიდრე მამაკაცები.

ბუნების ამ ორი კანონის თანახმად გამოდის, რომ მოსახლეობის ახალგაზრდა ასაკობრივ ჯგუფებში (დაახლოებით 20 წლამდე აღამიანებს შორის) მამაკაცები ჭარბობენ ქალებს. ეს მართლაც ასეა, თუ იმ ფაქტსაც გავითვალისწინებთ, რომ მსოფლიოში ყოველ 100 დაბადებულ გოგონაზე საშუალოდ 104-106 ბიჭი მოდის. ქალებთან შედარებით მამაკაცთა მაღალი სიკვდილიანობის გამო მამაკაცთა და ქალთა რაოდენობა თანაბრდება დაახლოებით 30-40 წლის ასაკში (აფრიკაში სიკვდილიანობის მაღალი დონის შედეგად ეს თანაფარდობა ყალიბდება დაახლოებით 20-25 წლის ასაკის აღამიანებში, ხოლო ჩრდილოეთ ევროპაში – დაახლოებით 45-50 წლის ასაკის აღამიანებში). თუკი ცნობილია, რომ მამაკაცებთან შედარებით ქალთა სიცოცხლის ხანგრძლივობა უფრო მაღალია, წესით. ხანშიშესული ასაკის აღამიანებს შორის უნდა ჭარბობდნენ ქალები. ეს წესი ვრცელდება მსოფლიოს ყველა მსხვილ რეგიონზე აზიის გარდა (იხ. ცხრილი №9). საქმე იმაშია, რომ ქალთა უფლებებო მდგომარეობა ყველაზე მკაფიოდ აზიაში ვლინდება. ამ რეგიონში, ქალები ბავშვობიდანვე უაღრესად რთულ სამუშაოებზე არიან დასაქმებულები, რაც საბოლოო ჯამში მნიშვნელოვნად ამცირებს მათი სიცოცხლის ხანგრძლივობას. აზიის ხარჯზე მსოფლიოში 35 მილიონით მეტი მამაკაცი ცხოვრობს, ვიდრე ქალი. მოსახლეობის სქესობრივ სტრუქტურაში ქალთა

სიჭარბე ბუნებრივი მოვლენაა განვითარებული სამყაროსათვის და იმ განვითარებადი ქვეყნებისთვის, სადაც ქალთა უფლებრივი მდგომარეობა ოჯახსა და საზოგადოებაში მეტნაკლებად დამაკმაყოფილებელია.

ცხრილი №9

მსოფლიოს მსხვილი რეგიონების მოსახლეობის სქესობრივი შემადგენლობა
(2000 წ.)³⁸

რეგიონი	მამაკაცთა რაოდენობა (მილიონებში)	ქალთა რაოდენობა (მილიონებში)	ყოველ 100 ქალზე მამაკაცთა რაოდენობა
ევროპა	350	378	92,7
აზია	1 875	1 800	104,2
აფრიკა	405	407	99,4
ლათინური ამერიკა	258	264	97,8
ჩრდილოეთ ამერიკა	154	160	96,8
ავსტრალია და ოკეანეთი	15,4	15,5	99,4
მსოფლიო სულ	3 060	3 025	101,2

რეგიონების და ქვეყნების სქესობრივი სტრუქტურების შედარებისათვის ყველაზე მოსახერხებელია ყოველ 100 ქალზე (ან ყოველ 1000 ქალზე) მამაკაცთა რაოდენობის მაჩვენებლის გამოყენება (მსოფლიოს რეგიონების მიხედვით ეს მაჩვენებლები მოცემულია მე-9 ცხრილის ბოლო სვეტში). ამგვარი მიდგომა დაგვეხმარება იმის დადგენაში, თუ როგორი ვითარებაა ცალკეულ ქვეყნებში მოსახლეობის სქესობრივი შემადგენლობის მხრივ. როგორც აღინიშნა, მოსახლეობაში მამაკაცთა რაოდენობის სიჭარბით გამოირჩევიან აზიის ქვეყნები. ისეთ ქვეყნებში, როგორებიცაა ავღანეთი, ინდოეთი, ირანი, პაკისტანი, იორდანია, მალაიზია, ბუტანი ყოველ 100 ქალზე 103-108 მამაკაცი მოდის. მოსახლეობის სქესობრივ სტრუქტურაში დიდი დისბალანსი შეინიშნება იმ ქვეყნებში, სადაც მნიშვნელოვან ბუნებრივ მატებასთან ერთად ადგილი აქვს ინტენსიურ იმიგრაციას. ასეთი ქვეყნების რიგს მიეკუთვნებიან ახლო აღმოსავლეთის ნავთობმომპოვებელი ქვეყნები, კერძოდ ქუვეითი, ომანი, ბაჰრეინი, კატარი, სადაც ყოველ 100 ქალზე 135-155 მამაკაცი მოდის. ამ მაჩვენებლით მსოფლიოში პირველ ადგილზეა არაბთა გაერთიანებული საემიროები. ამ ქვეყანაში ყოველ 100 ქალზე 207 (!) მამაკაცი მოდის.

სქესობრივი სტრუქტურა დარღვეულია იმ ქვეყნებშიც, რომლის მოსახლეობას უკანასკნელი ათწლეულების განმავლობაში გამოაკლდა მამაკაცთა მნიშვნელოვანი ნაწილი ომის ან მასშტაბური ემიგრაციის გამო, ხოლო ბუნებრივი მატება მათში ნულთან არ უარყოფითია. ამ ტიპის ქვეყნებს მიეკუთვნებიან საბჭოთა კავშირის ყოფილი რესპუბლიკები, სადაც ქალებთან მიმართებაში დაფიქსირებულია მამაკაცთა ყველაზე დაბალი რაოდენობა. რუსეთში, უკრაინაში, ბელორუსში, ესტონეთში, ლატვიაში, ლიტვაში და სომხეთში ყოველ 100 ქალზე 84-89 მამაკაცი მოდის. საქართველოსათვის ეს მაჩვენებელი 90,2-ის ტოლია, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ ჩვენ ქვეყანაში სახეზეა მოსახლეობის არადაამაკმაყოფილებელი სქესობრივი სტრუქტურა.

მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურა საშუალებას გვაძლევს გამოვაგლინოთ მოსახლეობის განაწილება ცალკეული ასაკობრივი ჯგუფების მიხედვით. ასაკობრივი სტრუქტურის ზოგადი დახასიათებისას გამოიყენება მოსახლეობის დაყოფა შემდეგ 3 ასაკობრივ ჯგუფად:

³⁸ am qveTavSi mocemulia statistikuri maCvneblebi Semdegi wyarodan: World Population Prospects: The 2004 Revision. www.esa.un.org/unpp

- 0-14 წელი – სამუშაომდეელი ასაკის ან ახალგაზრდა ასაკობრივი ჯგუფი;
- 15-59 წელი - შრომის ასაკის ჯგუფი;
- 60 წლის და მეტი - საპენსიო ასაკის ან ხანდაზმული ასაკობრივი ჯგუფი.

მოსახლეობის ასაკობრივი შემადგენლობის ფორმირება ხდება რამდენიმე ფაქტორის ზეგავლენის მეშვეობით (მიგრაციები, სოციალურ-ეკონომიკური სიტუაცია, ომები, ეპიდემიები, ბუნებრივი კატაკლიზმები), თუმცა გადამწყვეტი როლს ამ პროცესში თამაშობს შობადობისა და სიკვდილიანობის დონეების დინამიკა. მაგალითად, თუ უკანასკნელი 10-15 წლის განმავლობაში მოსახლეობის ბუნებრივი მატება მაღალი ტემპით მიმდინარეობდა, ამ შემთხვევაში მოცემული ქვეყნის (რეგიონის, დასახლებული პუნქტის) მოსახლეობაში მაღალი იქნება ახალგაზრდა ასაკობრივი ჯგუფის ხვედრითი წილი. მოსახლეობის აღწარმოების დაბალი ტემპების პირობებში მიმდინარეობს მოსახლეობის დაბერება, შესაბამისად ამ შემთხვევაში მცირდება სამუშაომდეელი ასაკის ჯგუფის ხვედრითი წილი, რის შედეგადაც მთელ მოსახლეობაში იზრდება საპენსიო ასაკის ჯგუფის პროცენტული მაჩვენებელი. მასშტაბური იმიგრაციის ან ემიგრაციის არსებობის შემთხვევაში შესაბამისად იზრდება და მცირდება სამუშაო ასაკის ჯგუფის ხვედრითი წილი მთელ მოსახლეობაში.

მთლიანობაში, მოსახლეობის ბუნებრივი და მექანიკური მოძრაობის თავისებურებები პირდაპირ აისახება მის ასაკობრივი სტრუქტურაზე. მსოფლიოს მსხვილი რეგიონების ასაკობრივი სტრუქტურის მაჩვენებლების განხილვა საშუალებას გვაძლევს გამოვავლინოთ ამ სტრუქტურის გეოგრაფიული განსხვავებები (იხ. ცხრილი №16).

მსოფლიოს ყველაზე ახალგაზრდა რეგიონია აფრიკა, სადაც შრომისუნარამდეელი ასაკის (15 წლამდე) ადამიანები მთელი მოსახლეობის 40%-ზე მეტს შეადგენენ, იმ დროს როდესაც ევროპისთვის ეს მაჩვენებელი 2,5-ჯერ ნაკლებია. ევროპის მოსახლეობის დაბერებაზე ნათლად მიუთითებს ის ფაქტი, რომ ყოველი მეხუთე ევროპელი საპენსიო ასაკის ადამიანია. შედარებისთვის აღვნიშნავთ, რომ ყოველი 20 აფრიკელიდან მხოლოდ ერთია 60 წელზე უფროსი ასაკის.

მოსახლეობის ასაკობრივ სტრუქტურაში კიდევ უფრო მნიშვნელოვან განსხვავებებს აღმოვაჩინოთ, თუ ერთმანეთს შევადარებთ მსოფლიოს ცალკეული ქვეყნების მაჩვენებლებს.

ცხრილი №10

მსოფლიოს მსხვილი რეგიონების მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურა(2005 წ.)

რეგიონი	ა ს ა კ ო ბ რ ი ვ ი ჯ გ უ ფ ე ბ ი					
	0-14 წლის ასაკის ადამიანები		15-59 წლის ასაკის ადამიანები		60 და მეტი წლის ადამიანები	
	მილიონებში	%-ში	მილიონებში	%-ში	მილიონებში	%-ში
აფრიკა	376	41,5	483	53,3	47	5,2
აზია	1 086	27,8	2 454	62,9	365	9,3
ევროპა	115	15,9	462	63,5	151	20,7
ლათინური ამერიკა	168	30,0	343	61,3	49	8,8
ჩრდილოეთ ამერიკა	67	20,5	207	62,7	56	16,8
ავსტრალია და ოკეანეთი	8,2	24,8	20,4	61,3	4,6	13,9
მსოფლიო	1 821	28,2	3 971	61,4	672	10,4

მოსახლეობაში ახალგაზრდა ადამიანების მაღალი ხვედრითი წილით გამოირჩევიან ცენტრალური და დასავლეთ აფრიკის ქვეყნები. აღსანიშნავია, რომ ზოგიერთ მათგანში, კერძოდ უგანდაში, მალიში, ნიგერში, მალავიში, ლიბერიაში ყოველი მეორე ადამიანი 15 წლამდე ასაკისაა. მოსახლეობაში სამუშაოდელი ასაკის ადამიანების ასეთი მაღალი წარმომადგენლობა მნიშვნელოვან სოციალურ-ეკონომიკურ პრობლემებს უქმნის ისედაც ღარიბ აფრიკის სახელწიფოებს, რომლებსაც არ ძალუძთ მოზარდი თაობის განათლებით უზრუნველყოფა და შემდგომი დასაქმება. აღსანიშნავია, რომ წერაკითხვის არცოდნის და უმუშევრობის ყველაზე მაღალი დონე სწორედ იმ ქვეყნებშია დაფიქსირებული, სადაც 15 წლამდე ასაკის მოზარდები მოსახლეობის მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენენ.

საინტერესოა, რომ მსოფლიოს ყველა მსხვილ რეგიონში სამუშაო ასაკის ადამიანები მთელი მოსახლეობის დაახლოებით 60-65%-ს შეადგენენ (გამონაკლისს მხოლოდ აფრიკა წარმოადგენს). სამუშაო ასაკის და დანარჩენი მოსახლეობის ამგვარი შეფარდება ნორმალურ მოვლენად ითვლება. თუმცა, ზოგიერთი ქვეყანა გამოირჩევა 15-59 წლის ასაკის ადამიანების გადაჭარბებულად მაღალი წილით. ამ ქვეყნებისთვის, დამახასიათებელია ერთი მხრივ შობადობის მაღალი დონე, ხოლო მეორე მხრივ ინტენსიური შრომითი იმიგრაცია. მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურაში დისბალანსი წარმოიშობა ქვეყანაში დიდი რაოდენობის სამუშაო ძალის შემოსვლის ხარჯზე. ახლო აღმოსავლეთის სამ ქვეყანაში – ბაჰრეინში, არაბთა გაერთიანებულ საემიროებში და კატარში შრომისუნარიანი ასაკის ადამიანები მთელი მოსახლეობის 3/4-ს შეადგენენ. ამ ქვეყნებში აღნიშნული ასაკის ადამიანთა მაღალი წილის გამო მცირდება საპენსიო ასაკობრივი ჯგუფის ხვედრითი წილი. თითქმის დაუჯერებელია, მაგრამ ფაქტია, რომ 2005 წელს არაბთა გაერთიანებულ საემიროებში 60 წელზე უფროსი ადამიანები მთელი მოსახლეობის მხოლოდ 1,6%-ს შედგენდნენ. კატარისა და ბაჰრეინის ანალოგიური მაჩვენებლები ასევე დაბალი იყო, შესაბამისად 2,6% და 4,5%. ზემოთ აღინიშნა, რომ ხანდაზმული ასაკის ადამიანთა წილი დაბალია აფრიკის ქვეყნებში, თუმცა ახლო აღმოსავლეთის ნავთობმომპოვებელი ქვეყნებისგან განსხვავებით, ამ კონტინენტზე ეს გამოწვეულია მოსახლეობის სიცოცხლის დაბალი ხანგრძლივობით. სიცოცხლის მაღალი ხანგრძლივობა და შობადობის დაბალი დონე განაპირობებს ევროპის მოსახლეობაში სამუშაოს შემდგომი ასაკის ადამიანების მაღალ ხვედრით წილს, რომელიც ამ რეგიონის ზოგიერთ ქვეყანაში (გერმანიაში, შვედეთში, ბელგიაში) დაახლოებით 25%-ს შეადგენს.

მოსახლეობის სქესობრივ და ასაკობრივ სტრუქტურაში რეგიონული თავისებურებების გამოვლენის კიდევ ერთი საშუალებაა ცალკეული მსხვილი რეგიონების, ქვეყნების სქესობრივ-ასაკობრივი პირამიდების შედარება. მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი პირამიდის აგება ხდება სქესობრივი და ასაკობრივი ჯგუფების რაოდენობრივი ან პროცენტული მაჩვენებლების გამოყენებით. პირამიდის ერთ გვერდზე წამოდგენილია მამაკაცთა რაოდენობის, ხოლო მეორე გვერდზე ქალთა რაოდენობის მაჩვენებლები, რომლებიც დალაგებულია, როგორც წესი 5 წლიანი ასაკობრივი ჯგუფების მიხედვით. ჩვენი აზრით მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი თავისებურებების მიხედვით მსოფლიოს ქვეყნები 6 ძირითად ჯგუფად შეიძლება დაიყოს. შესაბამისად, მივიღებთ განსხვავებული კონფიგურაციის 6 პირამიდას. დანართში მოცემულია 6 ქვეყნის სქესობრივ-ასაკობრივი პირამიდები (*იხ. დანართი, ნახ. №№9-14*). თითოეული მათგანი წარმოადგენს ქვეყანათა კონკრეტული ჯგუფის ტიპურ მოდელს. მსოფლიოს ქვეყნების კლასიფიკაცია მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურის მიხედვით და მათი მოსახლეობის სოციალურ-დემოგრაფიული მახასიათებლები შემდეგნაირად გამოიყურება:

1. პირველ ჯგუფს წარმოადგენენ *აფრიკის, აზიის და ლათინური ამერიკის განვითარებადი ქვეყნები* (მოდელი - კონგოს დემოკრატიული რესპუბლიკა; *იხ. დანართი, ნახ. №9*)

ძირითადი მახასიათებლები:

- მაღალი ბუნებრივი მატება;

- საგარეო მიგრაციების უარყოფითი სალდო;
- სამუშაომდელი ასაკის ადამიანების მაღალი ხვედრითი წილი.

2. *ჩრდილოეთ ამერიკის და ოკეანეთის განვითარებული, ლათინური ამერიკის და აზიის საშუალოდ განვითარებული ქვეყნები (მოდელი – აშშ; იხ. დანართი, ნახ. №10)*

ძირითადი მახასიათებლები:

- ზომიერი ბუნებრივი მატება;
- ჯგუფის მაღალგანვითარებული ქვეყნებისთვის დამახასიათებელია საგარეო მიგრაციების მნიშვნელოვანი დადებითი სალდო;
- ამ ჯგუფის საშუალოდ განვითარებული ქვეყნებისთვის დამახასიათებელია საგარეო მიგრაციების უმნიშვნელო უარყოფითი სალდო.

3. *დასავლეთ ევროპის ქვეყნები (მოდელი – გერმანია; იხ. დანართი, ნახ. №11)*

ძირითადი მახასიათებლები:

- ხშირ შემთხვევაში ნულოვანი ბუნებრივი მატება;
- საგარეო მიგრაციების მნიშვნელოვანი დადებითი სალდო;
- საპენსიო ასაკის ადამიანების ძალიან მაღალი ხვედრითი წილი.

4. *სამხრეთ აფრიკის 6 ქვეყანა: ნამიბია, სვაზილენდი, ლესოტო, ზიმბაბვე, ბოტსვანა და სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკა (მოდელი – ზიმბაბვე; იხ. დანართი, ნახ. №12)*

ძირითადი მახასიათებლები:

- მაღალი შობადობა და ძალიან მაღალი სიკვდილიანობა;
- საგარეო მიგრაციების უარყოფითი სალდო;
- სიცოცხლის ხანგრძლივობის დაბალი დონე;
- სამუშაომდელი ასაკის ადამიანების მაღალი ხვედრითი წილი.

5. *ყოფილი საბჭოთა კავშირის ევროპული ნაწილის და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნები (მოდელი – უკრაინა; იხ. დანართი, ნახ. №13)*

ძირითადი მახასიათებლები:

- როგორც წესი, ბუნებრივი კლება, ზოგ შემთხვევაში უმნიშვნელო ბუნებრივი მატება;
- როგორც წესი, საგარეო მიგრაციების უარყოფითი სალდო;
- სქესობრივ სტრუქტურაში ქალთა მაღალი ხვედრითი წილი;
- საპენსიო ასაკის ადამიანების მაღალი ხვედრითი წილი.

6. *ახლო აღმოსავლეთისა და ჩრდილოეთ აფრიკის ნავთობმომპოვებელი ქვეყნები (მოდელი არაბთა გაერთიანებული საემიროები; იხ. დანართი, ნახ. №14)*

ძირითადი მახასიათებლები:

- ძალიან დაბალი სიკვდილიანობა, მაღალი ბუნებრივი მატება;
- საგარეო მიგრაციების მაღალი დადებითი სალდო;
- სქესობრივ სტრუქტურაში მამაკაცთა ძალზე მაღალი ხვედრითი წილი;
- საპენსიო ასაკის ადამიანების უაღრესად დაბალი ხვედრითი წილი;
- სამუშაო ასაკის ადამიანების ძალზე მაღალი ხვედრითი წილი.

3.2 მოსახლეობის ხარისხის სოციალურ-დემოგრაფიული მახასიათებლები

მოსახლეობის ხარისხი წარმოადგენს მოსახლეობის სოციალურ-დემოგრაფიული და დემოკრატიული მახასიათებლების პირობით სისტემას. ეს სისტემა მოიცავს ისეთ კომპონენტებს, როგორცაა შრომისუნარიანი ასაკის მოსახლეობა, მოსახლეობის სოციალური შემადგენლობა, მოსახლეობის ჯანდაცვისა და განათლების დონე, სიცოცხლის ხანგრძლივობა, პროფესიული სტრუქტურა და სხვა.³⁹ მოსახლეობის ხარისხის თანამედროვე დასავლურ კვლევებში მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა მოცემული საზოგადოების დემოკრატიზაციის დონის შესწავლასაც.

მოსახლეობის ხარისხი მნიშვნელოვანწილად არის დამოკიდებული ქვეყნის (ტერიტორიის, დასახლებული პუნქტის) სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონეზე, გარემოს დაცვის ხარისხზე, ბუნებრივ-გეოგრაფიულ პირობებზე, საზოგადოების ტრადიციებზე და ყოფითი კულტურის დონეზე, ასევე, პოლიტიკური რეჟიმის დემოკრატიულობაზე და სამოქალაქო საზოგადოების თავისუფლებაზე. ამ თავში ჩვენ ყურადღებას გავამახვილებთ მოსახლეობის ზოგიერთ სოციალურ-დემოგრაფიულ მახასიათებელზე, კერძოდ მოსახლეობის სიცოცხლის ხანგრძლივობაზე, ჯანდაცვისა და განათლების დონეებზე.

სიცოცხლის ხანგრძლივობა წარმოადგენს ადამიანთა სიკვდილიანობის განზოგადებულ მაჩვენებელს. მოსახლეობის სიცოცხლის ხანგრძლივობის მაჩვენებელი მიუთითებს მოცემული ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური და/ან ჯანდაცვის სისტემის განვითარების დონეზე. ქვეყნის, რეგიონის მოსახლეობის ხარისხის ან დემოგრაფიული სიტუაციის დახასიათებისას ყველაზე ხშირად იყენებენ ტერმინს “სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა”, თუმცა სამეცნიერო თვალსაზრისით ის არის “სიცოცხლის მოსალოდნელი საშუალო ხანგრძლივობა”. საქმე იმაშია, რომ სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის მაჩვენებელი ასახავს არა არსებულ სიტუაციას, არამედ გვაჩვენებს თუ როგორი იქნება ახლადდაბადებული თაობის სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა. მაგ., შევდეთში 2000-2005 წლებში სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა განისაზღვრა 80 წლით. ეს არ ნიშნავს, რომ საშუალოდ ამდენ ხანს იცოცხლებს შევდეთის სახეზე მყოფი მოსახლეობა. საშუალოდ 80 წელს იცოცხლებენ აღნიშნულ პერიოდში დაბადებული შევდები, ამასთან ეს მაჩვენებელი ძალაში იქნება იმ შემთხვევაში, თუ მომავალი ათწლეულების განმავლობაში შევდეთში სოციალურ-ეკონომიკური სიტუაცია იმდენად არ შეიცვლება, რომ ეს უარყოფითად აისახოს სიკვდილიანობის დონეზე.

მეცნიერები ამტკიცებენ, რომ ადამიანს 110-130 წელი შეუძლია იცოცხლოს, მაგრამ მრავალი ბიოლოგიური და სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორების ზემოქმედების შედეგად ის თითქმის ორჯერ ნაკლებ ხანს ცოცხლობს. ადამიანის სიცოცხლის ხანგრძლივობა კაცობრიობის მთელი ისტორიის განმავლობაში განუხრელად იზრდებოდა (გამონაკლისს წარმოადგენენ მასშტაბური ომების და საყოველთაო ეპიდემიების პერიოდები). ანტიკურ ეპოქაში ადამიანები საშუალოდ 25-30 წელს ცოცხლობდნენ. ორი საუკუნის წინ მსოფლიოში სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა დაახლოებით 40 წელს შეადგენდა.⁴⁰ 1950 წლიდან დღემდე სიცოცხლის ხანგრძლივობის მაჩვენებელი 46-დან 65 წლამდე გაიზარდა. მე-20 საუკუნეში სიცოცხლის ხანგრძლივობის საგრძნობი ზრდის ტენდენცია განაპირობა მეცნიერებისა და ტექნიკის, განსაკუთრებით კი ფარმაცევტული მრეწველობის მიღწევებმა, რასაც მოყვა მოსახლეობის სამედიცინო მომსახურების და სანიტარულ-ჰიგიენური დონის გაუმჯობესება. ეს ტენდენცია შენარჩუნებული იქნება შემდგომი 50 წლის განმავლობაში. დემოგრაფების პროგნოზით 2050 წლისათვის მსოფლიოში მოსახლეობის სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის მაჩვენებელი 75 წლამდე გაიზრდება.⁴¹

³⁹ Демографический энциклопедический словарь. М., 1985, с. 183

⁴⁰ В.П. Максаковский. Географическая картина мира. Книга 1. М., 2004, с.115

⁴¹ World Population Prospects: The 2006 Revision. www.esa.un.org/unpp

სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის მსოფლიო მაჩვენებლის საგრძნობ ზრდას აღვიდა კქონდა მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრიდან მე-20 საუკუნის 80-იან წლებამდე. შემდეგ ეს ტენდენცია შენედა და მსოფლიოს რიგ მსხვილ რეგიონებში (ევროპაში, ჩრდილოეთ ამერიკაში, აფრიკაში) მოხდა მისი სტაბილიზაცია. აღსანიშნავია, რომ თუ ევროპასა და ჩრდილოეთ ამერიკაში მოსახლეობის სიცოცხლის ხანგრძლივობის ზრდის შეწყვეტა გამოწვეულია ამ რეგიონების “დემოგრაფიული დაბერებით”, “ახალგაზრდა” აფრიკაში (ჩრდილოეთ აფრიკის გარდა) უკანასკნელი 20 წლის განმავლობაში ვერ მოხერხდა მოსახლეობის ჯანდაცვის შედგომი გაუმჯობესება.

ცხრილი №11

მსოფლიოს მსხვილი რეგიონების მოსახლეობის სიცოცხლის საშუალო (მოსალოდნელი) ხანგრძლივობა⁴²

რეგიონი	მოსახლეობის სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა (წლებში)		
	1950-1955 წლები	1985-1990 წლები	2000-2005 წლები
ევროპა	65,6	73,1	73,7
აზია	41,4	62,3	67,3
აფრიკა	38,4	51,5	49,1
ლათინური ამერიკა	51,4	66,7	71,5
ჩრდილოეთ ამერიკა	68,8	74,9	77,6
ავსტრალია და ოკეანეთი	60,4	70,9	74,0
მსოფლიო	46,6	62,9	65,4

მოსახლეობის სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის მაჩვენებლებში კიდევ უფრო დიდ განსხვავებებს აღმოვაჩინოთ, თუ ერთმანეთს მსოფლიოს ცალკეულ ქვეყნებს შევადარებთ (იხ. დანართი, ნახ. №15). ამერიკელი დემოგრაფების შეფასებით მსოფლიოს დაახლოებით 70 ქვეყანაში სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა 75 წელზე მეტია. მათ შორის არის ევროკავშირის თითქმის ყველა ქვეყანა, აგრეთვე ახლო აღმოსავლეთის ხუთი (ისრაელი, საუდის არაბეთი, იორდანია, ქუვეითი და არაბთა გაერთიანებული საემიროები), აფრიკის ორი (ლიბია და ტუნისი), ჩრდილოეთ ამერიკის ორივე (აშშ, კანადა), ოკეანეთის ორი (ავსტრალია და ახალი ზელანდია), ლათინური ამერიკის რამდენიმე (პუერტო-რიკო, არგენტინა, კუბა, ეკვადორი, ურუგვაი, მექსიკა, პანამა, პარაგვაი), აზიის განვითარებული ქვეყნები (ტაივანი, სამხრეთ კორეა, იაპონია).⁴³

საქართველოში სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა 2006 წლის მონაცემებით 74,3 წელს შეადგენდა.⁴⁴ ეს კარგი მაჩვენებელია, თუ გავითვალისწინებთ უკანასკნელი 15 წლის განმავლობაში ქვეყანაში შექმნილ რთულ სოციალურ-ეკონომიკურ სიტუაციას, რომელიც უარყოფითად აისახა მოსახლეობის შემოსავლებზე და, შესაბამისად ჯანდაცვის სისტემაზე. აღსანიშნავია, რომ საქართველო მოსახლეობის სიცოცხლის

⁴² იქვე

⁴³ CIA World Factbook. www.cia.gov

⁴⁴ საქართველოს სტატისტიკა. სიცოცხლის მოსალოდნელი ხანგრძლივობა დაბადებისას. www.statistics.ge

საშუალო ხანგრძლივობის მანვენებელით პირველ ადგილზეა დსთ-ს ქვეყნებს შორის. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ ქართველი დემოგრაფის გიორგი მელაძის აზრით არსებული მძიმე დემოგრაფიული და სოციალურ-ეკონომიკური სიტუაციის გამო უახლოეს მომავალში საქართველოში სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის მანვენებელი არ გაიზრდება.⁴⁵

ჯანდაცვის სფეროში არსებული მდგომარეობა, როგორც წესი, პირდაპირ აისახება ქვეყნის მოსახლეობის ხარისხსზე. ჯანდაცვის სისტემა წარმოადგენს რთულ კომპლექსს, რომელიც ყალიბდება და ვითარდება სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული ფაქტორების ზემოქმედებით. მოსახლეობის ჯანმრთელობის მდგომარეობა დამოკიდებულია ქვეყნის ბუნებრივ-კლიმატურ პირობებზე, მასში სოციალური დაცვის მექანიზმების ეფექტური სისტემის არსებობაზე, მოსახლეობის მატერიალურ კეთილდღეობაზე და ჯანდაცვის განვითარებაში ხელისუფლების დაიტერესების ხარისხზე. ეს უკანასკნელი ფაქტორი უაღრესად მნიშვნელოვანია. ზოგიერთი ქვეყანა არ გამოირჩევა ეკონომიკური განვითარების მაღალი დონით, მაგრამ მიუხედავად ამისა ხელისუფლება ქვეყნის შემოსავლების მნიშვნელოვან ნაწილს სწორედ ჯანდაცვის განვითარებაზე ხარჯავს. კუბას, მოსახლეობის სამედიცინო მომსახურების ერთ-ერთი ყველაზე კარგად განვითარებული სისტემა აქვს, თუმცა სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მხრივ ის განვითარებადი ქვეყნების რიცხვს მიეკუთვნება.

მოსახლეობის ჯანდაცვის შეფასება შესაძლებელია მრავალი კრიტერიუმის საფუძველზე. ჩვენ გამოვიყენებთ იმ კრიტერიუმებს, რომლებსაც ასეთ შემთხვევაში პრიორიტეტს ანიჭებენ საერთაშორისო ორგანიზაციები, მათ შორის ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაცია, გაეროს ხალხთმოსახლეობის ფონდი და მსოფლიო ბანკი.

ქვეყნის ჯანდაცვის დონის საუკეთესო მაჩვენებელია 1 ადამიანის სამედიცინო მომსახურებაზე დახარჯული საშუალო წლიური თანხა. ადამიანის ჯანმრთელობის დაცვაზე დანახარჯების უდიდესი წილი მოდის სახელმწიფო ბიუჯეტიდან გამოყოფილ სახსრებზე, ხოლო დანარჩენი - სამედიცინო-სადაზღვევო კომპანიებზე. თუმცა, საბოლოო ჯამში ჯანდაცვის დანახარჯები ქვეყნის მოსახლეობის შემოსავლების ნაწილით იფარება სახელმწიფო ბიუჯეტში გადარიცხული საშემოსავლო და სხვა სახის გადასახადების ან სამედიცინო დაზღვევის პოლისებში გადახდილი თანხის სახით. შესაბამისად, რაც უფრო შემოსავლიანია ქვეყნის მოსახლეობა, მით უფრო მეტ თანხას ხარჯავს ის სამედიცინო მომსახურებაზე. ამით შეიძლება აიხსნას ის ფაქტი, რომ მსოფლიოში ერთი ადამიანის ჯანდაცვაზე საშუალოდ ყველაზე დიდი თანხა აშშ-ში იხარჯება. განვითარებული ქვეყნებისგან განსხვავებით განვითარებადი სამყაროს ღარიბ მოსახლეობას არ გააჩნია საკმარისი შემოსავალი იმისთვის, რომ ისარგებლოს დამაკმაყოფილებელი დონის სამედიცინო მომსახურებით. როგორც ქვემოთ მოცემული ცხრილიდან ჩანს, აფრიკის ზოგიერთ ქვეყანაში წლიურად ერთი ადამიანის მკურნალობაზე საშუალოდ იმდენი თანხა (3-10 დოლარი) იხარჯება, რამდენიც თავის ან ყელის ტკივილის საწინააღმდეგო წამალი ღირს.

უნდა აღინიშნოს, რომ აფრიკისგან განსხვავებით ჯანდაცვის განვითარებას დიდ ყურადღებას აქცევენ აზიის და ლათინური ამერიკის ქვეყნები. მათი მთავრობები მოსახლეობის ჯანდაცვის საჭიროებებზე ყოველწლიურად გამოყოფენ მშპ-ის 7-12%-ს ანუ პროცენტულად იმდენივეს, რამდენსაც განვითარებული ქვეყნები. სამწუხაროდ, საქართველოში მოსახლეობის ჯანდაცვის დონე უკანასკნელი 15 წლის განმავლობაში მნიშვნელოვნად დაეცა. ჩვენ ქვეყანაში ყოველი ადამიანის ჯანდაცვაზე 2000-2005 წლებში საშუალოდ 25 ამერიკული დოლარის ოდენობის თანხა იხარჯებოდა. იმავე პერიოდში ჯანდაცვაზე დახარჯულმა მატერიალურმა სახსრებმა საშუალოდ ქვეყნის მშპ-ს 3,8% შეადგინა, რაც გაცილებით ნაკლებია ვიდრე ყოფილი საბჭოთა კავშირის ზოგიერთი ქვეყნის, მაგალითად, რუსეთის (6,2%), სომხეთის (5,5%), ბელორუსის (6,4%) და მოლდოვას (7%) ანალოგიური მაჩვენებლები.⁴⁶

⁴⁵ გიორგი მელაძე, საქართველოს დემოგრაფიული გამოწვევები. თბილისი, 2007. გვ. 84

⁴⁶ www.worldbank.org Table 2.14

მოსახლეობის ჯანდაცვის ხარისხის მნიშვნელოვანი ინდიკატორია ჩვილთა სიკვდილიანობა, რომელიც გვიჩვენებს თუ ყოველ 1000 დაბადებულზე რამდენი 1 წლამდე ასაკის ბავშვი გარდაიცვალა. მე-12 ცხრილის მონაცემები გვიჩვენებს განსხვავებებს განვითარებად და განვითარებულ ქვეყნებს შორის. იმ დროს, როდესაც ევროპის და ჩრდილოეთ ამერიკის ქვეყნებში ჩვილთა სიკვდილიანობის მაჩვენებლები 6 - ზე დაბალია, აფრიკისა და აზიის მთელ რიგ ქვეყნებში ანალოგიური მაჩვენებელი 100 - ზე მეტია. საქართველოში ჩვილთა სიკვდილიანობა 18 -ს ტოლია, რაც მთლიანობაში არაღამაკმაყოფილებლად უნდა ჩაითვალოს. თუმცა, აქვე, უნდა აღინიშნოს, რომ დსთ-ის უმრავლეს ქვეყნებში ჩვილთა სიკვდილიანობის დონე უფრო მაღალია, ვიდრე საქართველოში. მაგალითად, ჩვენ მეზობელ სომხეთში ის 22 -ს, ხოლო აზერბაიჯანში 79 -ს ტოლია. ჩვილთა სიკვდილიანობის დაბალი დონე მიიღწევა ორსული ქალის, ხოლო მშობიარობის შემდეგ დედის და ახალშობილის ჯანმრთელობის მდგომარეობაზე მუდმივი ზედამხედველობის გზით. ამ თვალსაზრისით გადაამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს მშობიარობის პროცესში კვალიფიციური სამედიცინო პერსონალის მონაწილეობას. განვითარებულ ქვეყნებში პრაქტიკულად ყველა მშობიარობა ამ დარგის სპეციალისტის მონაწილეობით მიმდინარეობს, ხოლო აფრიკისა და აზიის ქვეყნების უმრავლესობაში, როგორც მე-12 ცხრილიდან ჩანს, ეს იშვიათი მოვლენაა.

ცხრილი №12

ჯანდაცვის ხარისხის მაჩვენებლები განვითარებულ და განვითარებად ქვეყნებში⁴⁷

განვითარებული ქვეყნები	წ ლ ე ბ ი				
	2002 წ.	2002 წ.	2004	2000-2005	2000-2005
	წლიური დანახარჯი ჯანდაცვაზე მშპ-სთან ⁴⁸ მიმართებაში (%-ში)	ჯანდაცვის წლიური დანახარჯები 1 ადამიანზე (დოლარებში)	სამედიცინო პერსონალის რაოდენობა ყოველ 1000 ადამიანზე ⁴⁹	ჩვილთა სიკვდილიანობა (-ში)	მშობიარობა მედპერსონალის მონაწილეობით (დაბადებულთა საერთო რიცხვთან %-ში)
აშშ	14,6	5 274	5,5	6	99
შვეიცარია	11,2	4 219	3,5	4	-
ნორვეგია	9,6	4 033	3,6	4	-
დანია	8,8	2 835	3,7	4	-
გერმანია	10,9	2 631	3,6	4	-
იაპონია	7,9	2 476	2,0	3	100
საფრანგეთი	9,7	2 348	3,3	4	-
ნიდერლანდები	8,8	2 298	3,3	5	100
განვითარებადი ქვეყნები					
გვინეა-ბისაუ	6,3	9	0,0	105	35
ერიტრეა	5,1	8	0,0	46	28
ნიგერი	4,0	7	0,0	118	16
სომალი	2,6	6	0,1	114	34
მადაგასკარი	2,1	5	0,4	75	46
ეთიოპია	5,7	5	0,0	93	6
ლიბერია	2,1	4	0,0	155	51
ბურუნდი	3,0	3	0,0	63	25

⁴⁷ ცხრილი შედგენილია შემდეგი წყაროების საფუძველზე: www.worldbank.org-table 2.14; CIA World Factbook. www.cia.gov; Народонаселение мира в 2004 г. UNFPA, 2004, сс.130-133

⁴⁸ მშპ – მთლიანი შიდა პროდუქტი, არის ყველა იმ საბოლოო საქონლისა და მომსახურების საბაზრო ღირებულება, რომელიც იწარმოება ქვეყნის შიგნით დროის მოცემულ პერიოდში.

⁴⁹ სამედიცინო პერსონალში იგულისხმება ის პირები, რომლებმაც დაამთავრეს ნებისმიერი დონის სამედიცინო სასწავლებელი და მუშაობენ სამედიცინო დაწესებულებაში

N

მოსახლეობის ხარისხზე განსაკუთრებული ზეგავლენა აქვს მისი განათლების დონეს. მოსახლეობის განათლების დონის დახასიათებისას რამდენიმე კრიტერიუმი გამოიყენება, მაგრამ მათ შორის ყველაზე გავრცელებულია წერა-კითხვის მცოდნეთა რაოდენობის განსაზღვრა.

ცხრილი №13

წერა-კითხვის მცოდნე მოსახლეობა მსოფლიოს რეგიონების მიხედვით⁵⁰
(2000-2004 წლები)

რეგიონები	წერა-კითხვის მცოდნე 15 წელზე უფროსი ასაკის მოსახლეობა (%-ში მთელ მოსახლეობასთან)		
	ორივე სქესი	კაცები	ქალები
საპარის სამხრეთით მდებარე აფრიკა	62	70	54
არაბული ქვეყნები	62	73	51
ცენტრალური აზია	99	100	99
აღმოსავლეთ აზია და ოკეანეთი	91	95	88
სამხრეთ და დასავლეთ აზია	58	71	45
ჩრდილოეთ ამერიკა და დასავლეთ ევროპა	89	90	88
აღმოსავლეთ ევროპა და ყოფილი საბჭოთა კავშირი (შუა აზიის რესპუბლიკების გამოკლებით)	99	99	99
მსოფლიო სულ	82	87	77

იუნესკოს⁵¹ განმარტების თანახმად წერა-კითხვის არმცოდნედ ანუ უწიგნურად ითვლება 15 წელზე უფროსი ასაკის ადამიანი, ვისაც არ შეუძლია წერა და კითხვა. მოსახლეობის უწიგნურობის მაჩვენებელი საშუალებას გვაძლევს დავადგინოთ თუ მოცემულ ქვეყანაში (რეგიონში) რა მდგომარეობაა საწყისი განათლების მხრივ. განათლება მოიცავს დაწყებით, საშუალო და უმაღლეს დონეებს. დაწყებით დონეზე, რომელიც 4-5 წელიწადი გრძელდება, ადამიანები ეუფლებიან წერა-კითხვის საბაზო უნარებს. ბევრ განვითარებად ქვეყანაში, სასკოლო განათლება, როგორც წესი მხოლოდ დაწყებით დონეს მოიცავს.

ცხრილი №14

ქვეყნები წერა-კითხვის არმცოდნე მოსახლეობის ყველაზე მაღალი წილით⁵²

ქვეყნები	წერა-კითხვის არმცოდნე 15 წელზე უფროსი ასაკის მოსახლეობა (%-ში მთელ მოსახლეობასთან)
ნიგერი	83
ჩადი	75
ბურკინა ფასო	74
ბენინი	67
გვინეა	65
ავღანეთი	64
სომალი	62

⁵⁰ UNESCO Institute for Statistics. www.uis.unesco.org

⁵¹ იუნესკო (UNESCO) არის გაეროს განათლების, მეცნიერებისა და კულტურის ორგანოზაცია

⁵² CIA World Factbook. www.cia.gov

სენეგალი	60
ერაყი	60
მაგრიტანია	59
ეთიოპია	58
გვინეა ბისაუ	58
ბანგლადეში	57

საერთაშორისო ორგანიზაციებმა, უპირველეს ყოვლისა კი იუნესკომ უკანასკნელი 50 წლის განმავლობაში დიდი შრომა გასწიეს განვითარებად ქვეყნებში უწიგნურობის დაძლევის საქმეში. 1950 წელს მსოფლიოში წერა-კითხვის უცოდინარი ადამიანები შეადგენდნენ მთელი მოსახლეობის 44%-ს, ხოლო 2000 წელს ეს მაჩვენებელი 18%-მდე შემცირდა.⁵³ მიუხედავად ამისა, მსოფლიოს ცალკეული რეგიონების მოსახლეობის განათლების მაჩვენებლებში ჯერ კიდევ მნიშვნელოვანი სხვაობა შეინიშნება.

განვითარებად სამყაროში სახეუბა წერა-კითხვის არმცოდნე მოსახლეობის მაღალი ხვედრითი წილი. ამის ძირითადი მიზეზი მდგომარეობს იმაში, რომ ბევრი განვითარებადი ქვეყანა განიცდის მასწავლებლების და სკოლების დეფიციტს. გარდა ამისა, ამ ქვეყნებში ღარიბი ოჯახების ბავშვების უმრავლესობა იძულებულია ადრეული ასაკიდან ჩაებას შრომით საქმიანობაში, რის გამოც ვერ ახერხებს სკოლაში სწავლას. ამ მხრივ სავალალო მდგომარეობაში არიან აზიელი (ყოფილი საბჭოთა კავშირის აზიური ნაწილის გამოკლებით) და აფრიკელი ქალები. მათი ნახევარი წერა-კითხვის უცოდინარია, რაც კიდევ ერთხელ მიგვანიშნებს საზოგადოებაში მათ უფლებო მდგომარეობაზე. სოციალისტურ ქვეყნებში დაწყებითი განათლება სავალდებულო იყო, რამაც განაპირობა ამ ქვეყნებში უწიგნურობის ლიკვიდაცია. ამით უნდა აიხსნას ის ფაქტი, რომ აღმოსავლეთ ევროპაში, ცენტრალურ აზიაში (ეს რეგიონი მოიცავს ყოფილი სსრკ-ის ხუთ ქვეყანას) და დანარჩენ ყოფილ საბჭოთა კავშირში წერა-კითხვის მცოდნეთა ხვედრითი წილი უფრო მაღალია ვიდრე დასავლეთ ევროპასა და ჩრდილოეთ ამერიკაში.

მთლიანობაში, ცხოვრების ხარისხის გეოგრაფიის შესწავლა ერთ-ერთი ყველაზე აქტუალური საკითხია. მისი შესწავლით დაკავებული არიან არა მარტო სამეცნიერო კვლევითი ორგანიზაციები, არამედ ისეთი ცნობილი და პრესტიჟული გამოცემა, როგორცაა ამერიკული ჟურნალი “ეკონომისტი” (“The Economist”). იგი ყოველწლიურად აქვეყნებს ცხოვრების ხარისხის ინდექსს მსოფლიოს ქვეყნების მიხედვით. თითოეული ქვეყნის ინდექსის დადგენა ხდება 9 სხვადასხვა ეკონომიკური, დემოგრაფიული, პოლიტიკური და გეოგრაფიული კრიტერიუმების საფუძველზე. მათ შორის გამოიყენება ისეთი კრიტერიუმები, როგორცაა: მშპ ერთ სულ მოსახლეზე, სიცოცხლის ხანგრძლივობა, განქორწინების მაჩვენებელი, გენდერული თანასწორობა, მას-მედიის თავისუფლება, ქვეყნის ბუნებრივ-კლიმატური პირობები და ა.შ. მსოფლიოში ცხოვრების ხარისხის ყველაზე მაღალი ინდექსით გამოირჩევიან დასავლეთ ევროპის და ჩრდილოეთ ამერიკის ქვეყნები (*იხ. დანართი, ნახ. №16*). აღსანიშნავია, რომ რუსეთის, ბელორუსის და ყოფილი საბჭოთა კავშირის აზიური ნაწილის რიგ ქვეყნებში ცხოვრების ხარისხის ინდექსი უფრო დაბალია, ვიდრე მაგალითად ჩრდილოეთ აფრიკაში ან ლათინურ ამერიკაში. ამის ძირითადი მიზეზი იმაში მდგომარეობს, რომ ცენტრალური აზიის ქვეყნებში საკმაოდ დაბალია საზოგადოების დემოკრატიზაციის დონე, ხოლო რუსეთსა და ბელორუსში დაფიქსირებულია სიცოცხლის ხანგრძლივობის უადრესად დაბალი და განქორწინების მაღალი მაჩვენებლები, რაც უარყოფითად აისახა ამ ქვეყნების საერთო მაჩვენებელზე (ინდექსზე).

⁵³ UNESCO Institute for Statistics. www.uis.unesco.org

3.3. მოსახლეობის დასაქმების სტრუქტურა

შრომის უფლება ადამიანის საყოველთაოდ აღიარებული უფლებებისა და თავისუფლებების განუყოფელი ნაწილია. გაეროს გენერალური ასამბლეის მიერ 1948 წელს მიღებული ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაციის 23-ე მუხლის მიხედვით: “ყოველ ადამიანს აქვს შრომის უფლება, საქმიანობის თავისუფალი არჩევის, შრომის სამართლიანი და ხელსაყრელი პირობებისა და უმუშევრობისაგან თავდაცვის უფლება.”⁵⁴ სამწუხაროდ, მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში არსებული მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა საშუალებას არ იძლევა, რომ სამუშაოთი დაკმაყოფილდეს ყველა, ვისაც ამის სურვილი აქვს. შესაბამისად, მსოფლიოს მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი სიღარიბის ზღვარს მიღმა იმყოფება.

ადამიანების დასაქმების დონე და ხარისხი უპირველეს ყოვლისა დამოკიდებულია საზოგადოების ეკონომიკურ განვითარებაზე და მის დემოგრაფიულ მახასიათებლებზე. ასაკობრივი სტრუქტურის სპეციფიკიდან გამომდინარე შრომით საქმიანობაში შეიძლება ჩაბმული იყოს მოსახლეობის მხოლოდ გარკვეული ნაწილი. მაღალგანვითარებულ ქვეყნებში, სადაც აკრძალულია მოზარდების, კერძოდ 15 ან 16 წლამდე ადამიანების შრომის გამოყენება, დასაქმებულია საზოგადოების სამუშაო და საპენსიო ასაკის კონტიგენტი. განვითარებად ქვეყნებში ამ კატეგორიის ადამიანებს ემატებათ დასაქმებული მოზარდები. ცალკეული ქვეყნების კანონმდებლობა სხვადასხვაგვარად ადგენს შრომისუნარიანი ასაკის ჩარჩოებს. მაგ., რუსეთში სამუშაო ასაკის მოსახლეობაში შედიან 16-59 წლის მამაკაცები და 16-54 წლის ქალები; აშშ-ში – ორივე სქესის 15-64 წლის ადამიანები; დიდ ბრიტანეთში – 16-64 წლის მამაკაცები და 16-59 წლის ქალები.

მნიშვნელოვანია სამუშაო ასაკის მოსახლეობის შეფარდება სამუშაომდელი და საპენსიო ასაკის მოსახლეობასთან, რომელიც გვიჩვენებს **მოსახლეობის დემოგრაფიულ დატვირთვას**. მსოფლიოში ყოველი 100 შრომისუნარიანი ადამიანი არჩენს საშუალოდ 70 მოზარდსა და ხანდაზმულ ადამიანს. განვითარებულ ქვეყნებში ეს მაჩვენებელი დაახლოებით 50-55-ის ტოლია, ხოლო განვითარებად ქვეყნებში – 100-ის. რუსეთში, სადაც მოსახლეობის სამუშაო ასაკი 5-10 წლით უფრო მცირეა, ვიდრე მსოფლიოს ქვეყნების უმრავლესობაში მოსახლეობის დატვირთვის მაჩვენებელი დაახლოებით 67-ის ტოლია. მოსახლეობის მაღალი დემოგრაფიული დატვირთვა დამატებით სირთულეებს უქმნის განვითარებადი სამყაროს სოციალურ-ეკონომიკურ მდგომარეობას.

დემოგრაფიული ვითარება და ეკონომიკური განვითარების სპეციფიკა აისახება ქვეყნის შრომითი რესურსების ფორმირებაზე. **“შრომით რესურსებს მიეკუთვნება სამუშაო ასაკში მყოფი მოსახლეობა (ინვალიდების გამოკლებით) და ის კონტინგენტები, ვინც ჯერ არ შესულა სამუშაო ასაკში ან გადასცილდა მას, მაგრამ ფაქტობრივად მონაწილეობს საზოგადოებრივ შრომაში”**.⁵⁵

შრომითი რესურსები პირობითად სამ ჯგუფად შეიძლება დაიყოს:

- სამუშაო ასაკის ადამიანები ამ ასაკის ინვალიდების გამოკლებით;
- სამუშაომდელი ასაკის მომუშავე ადამიანები;
- საპენსიო ასაკის მომუშავე ადამიანები.

შრომითი რესურსების მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენს ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობა. გაეროს განმარტებით ეკონომიკურად აქტიურ მოსახლეობას (ეამ) წარმოადგენენ საზოგადოებრივი შრომის პროცესში ჩაბმულ ადამიანები (განურჩევლად მათი ასაკისა) და ოფიციალურად რეგისტრირებული უმუშევრები. ამ კატეგორიაში, როგორც წესი არ შეჰყავთ დიასახლისები და პირად საკარმიდამო მეურნეობაში დასაქმებული ადამიანები. მსოფლიოს ნებისმიერ ქვეყანაში ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის რიცხოვნობა ნაკლებია, ვიდრე შრომითი რესურსების რაოდენობა.

⁵⁴ ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაცია. თბილისი, ტექნიფორმი, 1990, გვ. 23

⁵⁵ ვახტანგ ჯაოშვილი. მოსახლეობის გეოგრაფია (სახელმძღვანელო). თბილისი, 1983, გვ. 116

განვითარებულ ქვეყნებში მიღებული მეთოდოლოგიით ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობა (**Economically Active Population**) იგეგვა, რაც **სამუშაო ძალა (Labour Force)**. ამ კატეგორიაში არ შეჰყავთ დისახლისები და პირად საკარმიდამო მეურნეობაში დასაქმებული ადამიანები.

ცხრილი №15

მოსახლეობის დასაქმების და უმუშევრობის მაჩვენებლები მსოფლიოს რეგიონების მიხედვით (1996 და 2006 წლები)⁵⁶

რეგიონები	ეამ-ის წილი რეგიონის მოსახლეობაში (%-ში)		უმუშევართა წილი რეგიონის ეამ-ში (%-ში)	
	1996 წ.	2006 წ.	1996 წ.	2006 წ.
მსოფლიო	62.6	61.4	6.1	6.3
მაღალგანვითარებული ქვეყნები	55.9	56.7	7.8	6.2
ცენტრალური და აღმოსავლეთ ევროპა (არაევროკავშირის ქვეყნები) და დსთ	54.8	53.0	9.7	9.3
აღმოსავლეთ აზია	75.1	71.6	3.7	3.6
სამხრეთ აღმოსავლეთ აზია და ოკეანეთის განვითარებადი ქვეყნები	67.5	67.1	3.7	6.6
სამხრეთ აზია	58.4	56.5	4.4	5.2
ლათინური ამერიკა და კარიბის ზღვის აუზი	58.5	60.3	7.9	8.0
ახლო აღმოსავლეთი და ჩრდილოეთ აფრიკა	44.9	47.3	13.0	12.2
საჰარის სამხრეთით მდებარე აფრიკა	68.8	67.0	9.2	9.8

ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების და მოსახლეობის კეთილდღეობის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მახასიათებელია **დასაქმების დონე**. საერთაშორისო ორგანიზაციები დასაქმების დონის განსაზღვრისას ორგვარ მიდგომას იყენებენ. პირველის მიხედვით გამოითვლება ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის ხვედრითი წილი მთელი მოსახლეობის მიმართ, ხოლო მეორეს მიხედვით - ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის ხვედრითი წილი სამუშაო ასაკის მოსახლეობის მიმართ.

უმუშევრობა არის საზოგადოებრივ საქმიანობაში ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის დაუსაქმებლობა. უმუშევრებს წარმოადგენენ 16 წლის (რიგ ქვეყნებში 15 წლის) და უფროსი ასაკის ადამიანები, რომლებსაც არ გააჩნიათ დასაქმება. ამ კატეგორიაში არ შეჰყავთ დაუსაქმებელი ინვალიდები, ფსიქიურად დაავადებული ადამიანები, პატიმრები და შეიარაღებული ძალების მოსამსახურეები. უმუშევრობა წარმოიშვება იმ შემთხვევაში, როდესაც დასაქმებაზე მოთხოვნა აჭარბებს რეალურად არსებული სამუშაო ადგილების რაოდენობას. **განარჩევნ რეალურ და ფაქტობრივ უმუშევრობას.** ფაქტობრივ უმუშევრად შეიძლება ჩაითვალოს ნებისმიერი დაუსაქმებელი არამოზარდი, ხოლო რეალური უმუშევრობა მოიცავს მხოლოდ რეგისტრირებულ უმუშევრებს, ე.ი. მათ, ვინც დაუსაქმებელია და ოფიციალური არსებით ცდილობს

⁵⁶ Global Employment Trends. Brief, January, 2007, p.11. International Labour Office. www.ilo.org

სამუშაოს პოვნას. **უმუშევრობის დონე** არის დაუსაქმებელ ადამიანთა ხვედრითი წილი ეამ-ში.

ცხრილი №16

მსოფლიოს ქვეყნები დასაქმების და უმუშევრობის ყველაზე მაღალი დონით (XXI საუკუნის დასაწყისი; შეფასება)

ქვეყნები	დასაქმების დონე (ეამ-ის წილი სამუშაო ახაკის მოსახლეობაში - %) ⁵⁷	ქვეყნები	უმუშევრობის დონე (%-ში) ⁵⁸
ისლანდია	83.0	ნაურუ	90.0
შვეიცარია	78.0	ლიბერია	85.0
ნორვეგია	76.0	ზიმბაბვე	80.0
დანია	75.0	თურქმენეთი	60.0
შვეცია	74.0	ზამბია	50.0
ნიდერლანდები	73.0	აღმ. ტიმორი	50.0
დიდი ბრიტანეთი	73.0	ჯიბუტი	50.0
ახალი ზელანდია	72.0	სენეგალი	48.0
კანადა	72.0	ბოსნია და ჰერცეგოვინა	45.0
აშშ	71.0	ლესოტო	45.0
ავსტრალია	69.0	ნეპალი	42.0
იაპონია	68.0	კენია	40.0
ავსტრია	68.0	სვაზილენდი	40.0
ფინეთი	67.0	ავღანეთი	40.0
პორტუგალია	66.0	მაკედონია	38.0

შრომის საერთაშორისო ორგანიზაციის (ინტერნაციონალ აბორ რგანიზაციონ – I) მონაცემებით 2005 წელს მსოფლიოში დაახლოებით 192 მილიონი უმუშევარი იყო.⁵⁹ საერთაშორისო ორგანიზაციების სტატისტიკური მონაცემები ასახავს რეალურ უმუშევრობას. მიუხედავად ამისა, ქვეყნების შედარება უმუშევრობის დონის მიხედვით რთულია, რადგან მათში უმუშევრობის აღრიცხვა განსხვავებული მეთოდით ხდება. მთელი რიგი ქვეყნები ეამ-ს მიაკუთვნებენ დიასახლისებს და პირად საკარმიდამო მეურნეობაში დასაქმებულ ადამიანებს. შესაბამისად, ამ ქვეყნებში უმუშევრობის დონე დაბალი იქნება. მაგ., უზბეკეთის და აზერბაიჯანის ოფიციალური სტატისტიკით უმუშევრობის დონე ამ ქვეყნებში შეადგენს შესაბამისად 0,7 და 1,2%-ს, რაც არ ასახავს არსებულ მდგომარეობას. თუ ქვეყნის ოფიციალურ სტატისტიკას ეკონომიკურად აქტიურ მოსახლეობაში შეყავს არა საზოგადოებრივ შრომაში ჩაბმული, არამედ ნებისმიერი ფორმით დასაქმებული ადამიანი, ასეთ შემთხვევებში ამ ქვეყანაში საქმე გვაქვს **ფარულ უმუშევრობასთან**, რაც საკმაოდ გავრცელებულია განვითარებად სამყაროში.

უმუშევრობა, მისი წარმოშობის მიზეზების მიხედვით შეიძლება რამდენიმე სახის იყოს, კერძოდ:

- *სეზონური უმუშევრობა* წარმოიშობა შრომის ბაზრის მოკლევადიანი ციკლური ცვლილებების დროს.
- *ფრიქციული უმუშევრობა* უმუშევრობის მოკლევადიანი ფორმაა. ის მოიცავს ერთი სამსახურიდან მეორეში გადასვლის პერიოდს.

⁵⁷ www.oecd.org

⁵⁸ CIA World Factbook. 2005. www.cia.gov

⁵⁹ www.laborsta.ilo.org

- სტრუქტურული უმუშევრობა თან ახლავს ეკონომიკის რესტრუქტურისაციის პროცესს.
- ციკლური უმუშევრობა წარმოიქმნება პროდუქციაზე მოთხოვნის დაცემის ან წარმოების მოცულობის შემცირების შემთხვევაში. ეს უმუშევრობის ყველაზე გავრცელებული სახეობაა.

მოსახლეობის დასაქმების სტრუქტურის შესწავლაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის განაწილებას ეკონომიკის სექტორების მიხედვით, რომელიც ასახავს მოცემული რეგიონის, ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონეს. განვითარებად სამყაროში მაღალია სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულ ადამიანთა ხვედრითი წილი, ხოლო განვითარებულ ქვეყნებში ეს მაჩვენებელი საკმაოდ დაბალია, სამაგიეროდ დასაქმების დონე აქ მაღალია მომსახურების ე.ი. ეკონომიკის მესამეულ სექტორში. როგორც მე-17 ცხრილიდან ჩანს, ეკონომიკის პირველად სექტორში (სოფლის მეურნეობაში) დასაქმებულთა ხვედრითი წილი უაღრესად მაღალია “შავ აფრიკაში”, სადაც მოცემულ სფეროში მთელი ეამ-ის თითქმის 2/3 ჩაბმული. აღნიშნული მაჩვენებელი, ასევე მაღალია თითქმის მთელ აზიაში (გამონაკლისს წარმოადგენს სამხრეთ-დასავლეთ აზია).

ცხრილი №17

მსოფლიოს რეგიონებში ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის განაწილება ეკონომიკის სექტორების მიხედვით (2006 წ.)⁶⁰

რეგიონები	ცალკეული რეგიონების ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის განაწილება ეკონომიკის სექტორების მიხედვით (%-ში)		
	სოფლის მეურნეობა	მრეწველობა	მომსახურება
მსოფლიო	38.7	21.3	40.0
მაღალგანვითარებული ქვეყნები	3.2	24.2	72.6
ლათინური ამერიკა და კარიბის ზღვის აუზი	18.8	19.8	61.4
აღმოსავლეთ ევროპა (არაევროკავშირის ქვეყნები) და ღსთ	22.0	27.7	50.3
ახლო აღმოსავლეთი და ჩრდილოეთ აფრიკა	29.7	22.9	47.4
სამხრეთ აღმოსავლეთ აზია და ოკეანეთის განვითარებადი ქვეყნები	47.0	17.8	35.2
აღმოსავლეთ აზია	48.4	25.8	25.8
სამხრეთ აზია	51.7	25.8	29.5
საპარის სამხრეთით მდებარე აფრიკა	63.0	8.8	28.2

მაღალგანვითარებული ქვეყნების ეამ-ის მხოლოდ 3% დაკავებული დასაქმების პირველად სექტორში. აღსანიშნავია, რომ სასოფლო-სამეურნეო წარმოების მაღალი პროდუქტიულობის ხარჯზე ფერმერთა ეს მცირე რაოდენობა თითქმის სრულად აკმაყოფილებს განვითარებული ქვეყნების მოსახლეობის მოთხოვნილებას კვების პროდუქტებზე. მომსახურების სფეროში დასაქმებულთა ხვედრითი წილით გამოირჩევა ევროკავშირი, ჩრდილოეთ ევროპა და იაპონია, სადაც ჩაბმულია ეამ-ის თითქმის სამი მეოთხედი. უკანასკნელ წლებში ეკონომიკურ განვითარებაში მიღწეული წარმატებების გამო ლათინურ ამერიკაში მკვეთრად გაიზარდა მესამეულ სექტორში დასაქმებულ ადამიანთა წილი (61,4%). ამ მაჩვენებლით ლათინურმა ამერიკამ გაუსწრო აღმოსავლეთ ევროპის ყოფილ სოციალისტურ ქვეყნებს.

⁶⁰ Global Employment Trends. Brief, January, 2007, p.12. International Labour Office. www.ilo.org

3.4. მოსახლეობის რასობრივი შემადგენლობა

თანამედროვე მეცნიერებაში რამდენიმე მოსაზრება არსებობს ადამიანის წარმოშობის შესახებ. მათ შორის ყველაზე გავრცელებულია ორი თეორია – პოლიცენტრული და მონოცენტრული. პირველი თეორიის მიხედვით ადამიანი წარმოიშვა სხვადასხვა რეგიონებში და ამის გამო არსებობს განსხვავებები რასებს შორის. მონოცენტრული თეორიის ფუძემდებლის ჩარლზ დარვინის მიხედვით, კი ადამიანი წარმოიშვა ჩრდილო-აღმოსავლეთ აფრიკაში. შემდგომ, მიგრაციის მეშვეობით ადამიანთა ჯგუფები აღმოჩნდნენ მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონებში, განიცადეს ადაპტაცია და შესაბამისად რამდენიმე რასა ჩამოყალიბდა.

ამ თეორიების მიუხედავად სახეზეა რასების არსებობა. რასა არის გარკვეულ გეოგრაფიულ არეალში ადამიანთა ისტორიულად ჩამოყალიბებული ჯგუფი, რომლის წევრებისთვის დამახასიათებელია ერთნაირი მორფოლოგიური და ფიზიოლოგიური ნიშნები. რასა (ადამიანთა ფენოტიპი) ყველაზე მსხვილი ანთროპოლოგიური დაჯგუფებაა.

არსებობს რასების კლასიფიკაციის რამდენიმე მოდელი, მათ შორის ყველაზე გავრცელებულია: 1) ტიპოლოგიური (მორფოლოგიური), 2) მოსახლეობების შერევის და 3) კლინალური (ბიოლოგიური ვარიაციების, უპირატესად ფიზიოლოგიური) მოდელები.

ტიპოლოგიური მოდელი უფრო მიღებულია. რასებისადმი ტიპოლოგიური მიდგომის მთავარი მიზანია ადამიანები განასხვავოს მორფოლოგიური ნიშნებით, რაც მოიცავს კანის ფერს, ტუჩებისა და ცხვირის ფორმას, ყვრიმალეების ფორმას, თმის ფერს და ა.შ. რასების ყველაზე ზოგადი ტიპოლოგიური კლასიფიკაცია განასხვავებს ოთხ ძირითად რასას:

- აფრიკულს,
- ავსტრალიდურს,
- მონღოლოიდურს და
- კავკასიურს (ევროპეოიდურს)

აფრიკულ რასას ხშირად ნეგროიდული რასის სახელითაც მოიხსენიებენ. ცივილიზებულ სამყაროში გავრცელებული ეთიკური ნორმების გათვალისწინებით სასურველია ეს ტერმინი არ ვიხმაროთ. კავკასოიდური რასა ჯერ კიდევ საბჭოთა და ამჟამად რუსულ ლიტერატურაში გარკვეული პოლიტიკური მოსაზრებებით მოიხსენიებოდა და მოიხსენიება, როგორც ევროპეოიდური რასა.

აღსანიშნავია, რომ უკანასკნელი 500 წლის განმავლობაში ინტენსიური მიგრაციული პროცესების საფუძველზე შეიცვალა რასების გავრცელების გეოგრაფია. ამჟამად აფრიკული რასის წარმომადგენლები მრავლად არიან ჩრდილოეთ და სამხრეთ ამერიკაში, ხოლო ავსტრალიაში და ამერიკაში გაცილებით უფრო მეტი კავკასოიდი ცხოვრობს, ვიდრე ავსტრალიდი და მონღოლოიდი. მსოფლიოს მოსახლეობის რასობრივი სტრუქტურის დინამიკაზე ზუსტი ინფორმაცია არ არსებობს, მაგრამ გარკვეული შეფასებების მიხედვით შეიძლება ითქვას, რომ ყველაზე მრავალრიცხოვანი კავკასიური რასაა, რომლის წარმომადგენლები უმრავლესობას შეადგენენ ორივე ამერიკაში, ევროპაში, აზიის დიდ ნაწილში (სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის გარდა), ავსტრალიასა და ჩრდილოეთ აფრიკაში. რაოდენობით შემდეგ ადგილებზე არიან მონღოლოიდები, აფრიკელები და ავსტრალიდები.

რასები იყოფა სუბრასებად. ანთროპოლოგი რიჩარდ მაკკალოქი მაგ., კავკასოიდურ რასაში 10 სუბრასას გამოარჩევს, რომლებიც თავის მხრივ კიდევ სახეობებად იყოფა.⁶¹ რუსი მეცნიერი ვალერი ტიშკოვი თავის კლასიფიკაციაში გამოყოფს 4 ძირითად და 6

⁶¹ Richard McCulloch. Races of Humanity. www.racialcompact.com

გარდამავალ რასას.⁶² ამ კლასიფიკაციის მიხედვით ქართველები შედიან ევროპეოიდური რასის სამხრეთული ფორმის ბალკანურ-კავკასიურ ჯგუფში. რასების გარდამავალი ფორმების არსებობა განაპირობა სხვადასხვა რასების წარმომადგენლების შერევამ, რაც დიდი ხნის განმავლობაში მიმდინარეობდა. ასე შეიქმნა გარდამავალი რასები, როგორებიცაა სამხრეთ ინდური რასა, რომელიც ჩამოყალიბდა კავკასიოიდა და ავსტრალიოიდა შერევის შედეგად. მეცნიერები მიიჩნევენ, რომ დღევანდელი იაპონელები ავსტრალიოიდების და მონღოლოიდების შთამომავლები არიან. რასების, ხალხების შერევის საკითხის შესწავლა წარმოადგენს მოსახლეობების შერევის სპეციალისტების კვლევის ძირითად საგანს.

აუცილებელი არაა, რომ რასათა შერევის პროცესი საუკუნეების განმავლობაში მიმდინარეობდეს. დღევანდელ მობილურ მსოფლიოში სხვადასხვა რასათა წარმომადგენლების შერევა უფრო ხშირად ერთ ან ორ თაობას მოიცავს. ცხადია, ამგვარი შერევის შედეგად მიღებულ შთამომავლობას შესაბამისი ტერმინებით მოიხსენიებენ. მაგ, კავკასიოიდის და აფრიკელის შთამომავალს **მულატი** ეწოდება, ინდიელის და კავკასიოიდის შთამომავალს – **მეტისი**, ინდიელის და აფრიკელის შთამომავალს – **ზამბო**, ხოლო ადამიანს, რომელიც გაჩნდა სამხრეთ ამერიკაში ან აფრიკაში ამ რეგიონის მკვიდრი წარმომადგენლის ფრანგთან, პორტუგალიელთან ან ესპანელთან ქორწინების შედეგად **კრეოლს** უწოდებენ.

ზოგადად ხალხების, კერძოდ კი რასების შესწავლის კლინალური მეთოდის მთავარი მიზანია გამოავლინოს გენების ის ტიპები, რომლებიც დამახასიათებელია ამა თუ იმ ხალხისათვის, რასისათვის. ამ დარგის სპეციალისტების ძირითადი ყურადღება ეთმობა სხვადასხვა რასების სისხლის შემადგენლობაში განსხვავებების გამოვლენას. ეს განსხვავებები კი, როგორც მათმა კვლევებმა აჩვენა რეალურად არსებობს. მაგ., ევროპის ხალხებში სისხლში ე.წ. ალელეს შემცველობა იკლებს დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ.⁶³ კლინალური მეთოდით რასების ან ხალხების შესწავლა ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ გეოგრაფიულ გარემოს მნიშვნელოვანი ზეგავლენა აქვს ადამიანების არა მარტო მორფოლოგიურ, არამედ ფიზიოლოგიურ თვისებებზეც.

⁶² В.А.Тишков "Единство и многообразие культур". www.cbook.ru/peoples

⁶³ Models of Classification. www.anthro.palomar.edu

3.5 ლინგვისტური გეოგრაფია და მსოფლიოს მოსახლეობის ენობრივი შემადგენლობა

ენა არის ნიშნების დინამიკური სისტემა, რომელსაც გააჩნია საკომუნიკაციო, აზროვნებისა და შინაარსის გადმოცემის ფუნქციები.⁶⁴ ენა წარმოიშვა პირველყოფილი ადამიანების ჩამოყალიბების პროცესში, ხოლო მისი განვითარება და დახვეწა მიმდინარეობდა საზოგადოებრივი ცვლილებების პარალელურად. ენა ადამიანის და საზოგადოების განვითარების მძლავრი წყაროა. რელიგიასთან ერთად ის კულტურის უმნიშვნელოვანესი კომპონენტია, რომელიც ერთმანეთისაგან განასხვავებს ინდივიდებს და სოციალურ-კულტურულ ერთობებს. ენის კულტურის განვითარების და გავრცელების უმნიშვნელოვანესი საშუალებაა.

ენათა და ენობრივი მოვლენების გავრცელება წარმოადგენს გეოგრაფების შესწავლის საგანს. მიცნიერების ის დარგი, რომელიც შეისწავლის ენათა გავრცელების გეოგრაფიულ (ტერიტორიულ) თავისებურებებს არის **ლინგვისტური გეოგრაფია (ლინგვოგეოგრაფია)**.

ლინგვოგეოგრაფიის კვლევის ძირითად ობიექტს წარმოადგენს ლინგვისტური არეალი. შეიძლება გამოვყოთ დიდი და მცირე ლინგვისტური არეალები. მათი სიდიდე ხშირ შემთხვევაში დამოკიდებულია გეოგრაფიული გარემოს ტიპზე. ამერიკელი ლინგვისტი ჯოჰანა ნიკოლსი გამოყოფს გავრცობილ და ჩაკეტილ ლინგვისტურ არეალებს. ჩაკეტილი ლინგვისტური არეალის საზღვრები, როგორც წესი გადის ტერიტორიის ლანდშაფტურ-გეოგრაფიულ მსხვილ ერთეულებზე (ოკეანეებზე, მთებზე, მდინარეებზე და ა.შ.). იმ დროს, როდესაც გავრცობილი ლინგვოარეალები დიდ სივრცეზე არიან გადაჭიმული, რაც ამ ტერიტორიაზე ხელს უწყობს ერთი ენის მრავალი დიალექტის შექმნას. ჩაკეტილ ლინგვისტურ არეალებში კი ვითარდება დამოუკიდებელი ენები. ასეთი არეალების ტიპურ მაგალითს წარმოადგენს კავკასია, ხოლო გავრცობილი ლინგვისტური არეალისას – ევრაზიის სტეპები.⁶⁵

გეოგრაფიული გარემოს ზემოქმედებით იქმნება ლინგვისტური არეალის გენეტიკური სიმჭიდროვე, რომელიც გვაჩვენებს ენის გენეტიკური ოჯახების რაოდენობას მოცემული ტერიტორიის ფართობის ერთეულზე. გენეტიკური სიმჭიდროვის მაჩვენებლების შედარებამ საშუალება მისცა მეცნიერებს გამოეტანათ დასკვნა იმის თაობაზე, რომ ახალი სამყაროსთვის დამახასიათებელია ენათა ოჯახების უფრო მეტი რაოდენობა, ვიდრე ევრაზიის კონტინენტისათვის, მიუხედავად იმისა, რომ მისი ფართობი ევრაზიის ფართობთან შედარებით მცირეა. მსოფლიოში გენეტიკური სიმჭიდროვის ყველაზე მაღალი მაჩვენებელი კი დამახასიათებელია ახალი გვინეისათვის – 88.8. ამის მიხედვად ჯოჰანა ნიკოლსი გეოგრაფიულ ფაქტორებს ასახელებს, ისეთებს, როგორიცაა დაბალი განედი, ტოპოგრაფიული ბარიერები, რომლებიც განაპირობებენ შედარებით მცირე ტერიტორიაზე მრავალი ლინგვისტური ჯგუფების, შესაბამისად ენობრივი მრავალფეროვნების წარმოშობას.⁶⁶ გეოგრაფიული გარემოს ტიპი, რომელშიც ვრცელდება ენა, მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენს ფორმირებულ ენებსა და დიალექტებს შორის გენეტიკური კავშირის ხასიათზე. გეოგრაფიული გარემო ხშირად ქმნის ზუსტ საზღვრებს და პირიქით – მკაფიო ლანდშაფტურ-გეოგრაფიული საზღვრების არარსებობის შემთხვევაში საქმე გვაქვს ე.წ. დიალექტების ჯაჭვის წარმოქმნასთან.

გეოგრაფიული ფაქტორი საკმაოდ მნიშვნელოვანია ისეთი ლინგვისტური პროცესებისათვის, როგორებიცაა ენობრივი კავშირი და ენის დიფუზია. ტერმინი – „ენობრივი კავშირი“ გულისხმობს მოსაზღვრე ტერიტორიებზე გავრცელებული ენების სტრუქტურულ მსგავსებას, ამასთან, ამ ენებს შორის ლინგვისტური ახლონათესაობა ამისათვის არ არის აუცილებელი. მსხვილი ენობრივი კავშირის ყველაზე ნათელ მაგალითს წარმოადგენს სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის იზოლირებული და ანალიტიკური

⁶⁴ ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტომი 4. თბილისი, 1979 წ., გვ.141

⁶⁵ Андрей Кибрик. Лингвистическая география. www.krugosvet.ru/articles/77/1007726/1007726a1.htm

⁶⁶ iqve

ენები – ეს კავშირი აერთიანებს ენებს, რომლებიც წარმოადგენენ ენათა ოთხ ოჯახს. ენების ურთიერთკავშირის პროცესში ადგილი აქვს გრამატიკულ ურთიერთქმედებას, რომელიც ახდენს გავლენას ენის მთლიან სტრუქტურაზე.

ენათა ურთიერთკავშირის შედეგად ხდება „დიფუზია“, კერძოდ ერთი ენა გრამატიკული თვალსაზრისით ზემოქმედებს მეორეზე. ტერმინი „დიფუზია“ უფრო ზოგადია, ვიდრე „ენობრივი არეალი“. დიფუზიის შედეგად დროის დიდი ინტერვალის შემდეგ შეიძლება აღმოჩნდეს, რომ ერთი არეალის არამონათესავე ენები, ტიპოლოგიურად უფრო ახლოს არიან ერთმანეთთან, ვიდრე მონათესავე ენებთან, რომლებიც სხვადასხვა გეოგრაფიულ არეალებში მდებარეობენ.

ზემოთ ჩამოთვლილი მაგალითებიდან ნათლად გამოიკვეთა, რომ ერთი ენის გავლენას მეორეზე გეოგრაფიული საფუძველი გააჩნია, განსაკუთრებით მეზობელი ტერიტორიებისათვის. თუმცა, მთელ რიგ შემთხვევებში არ არის აუცილებელი, რომ ერთი ენის გავლენა მეორეზე გეოგრაფიული ფაქტორებით იყოს გამოწვეული, ამის მაგალითად შეიძლება მოვიყვანოთ რუსული ენა, რომელიც განიცდიდა გავლენას ძველსლავური, გერმანული და ფრანგული ენებისა, მიუხედავად იმისა, რომ რუსული ენის გავრცელების არეალი არ ესაზღვრებოდა არც ერთი ზემოთჩამოთვლილი ენის გავრცელების არეალს. ყველა შემთხვევაში ლინგვისტური ზეგავლენა გამოიწვეული იყო მოცემული ენების მაღალი სოციალური პრესტიჟით. დღევანდელ მსოფლიოში ინგლისური ენის სხვა ენებზე ზეგავლენა ხდება არა გეოგრაფიული ფაქტორის, არამედ ამ ენაზე მოსაუბრეთა მეშვეობით.

ენობრივი ნიშანი ეროვნულობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მახასიათებელია, მისი განუყოფელი ნაწილი. გავრცელებულია შეხედულება, რომ ერი ლინგვისტურ კატეგორიას წარმოადგენს. ამიტომაც ხალხების კლასიფიკაციაში ენობრივი სიახლოვის პრინციპს იყენებენ. ასეთი ნათესაობა, ჩვეულებრივ, რამდენიმე ერის ერთი ფუძიდან წარმომავლობას უკავშირდება. ყოველი ერი საერთო ენაზე საუბრობს, მხოლოდ რამდენიმე შემთხვევა არსებობს, როდესაც ერის ცალკეული ნაწილი სხვადასხვა ენაზე საუბრობს. მაგ., მორდვა საუბრობს ორ ძალზე განსხვავებულ – მოშკანურ და ერზიანულ ენებზე. ირლანდიელთა მხოლოდ 1/5 საუბრობს მშობლიურ ენაზე, დანარჩენი კი – ინგლისურ ენაზე. შესაბამისად არსებობს ერთეროვანი სახელმწიფოები, სადაც სახელმწიფო ენის სტატუსი მინიჭებული აქვს იმ ენას, რომელზეც მეტყველებს მოსახლეობის უმრავლესობა. არსებობს მრავალენოვანი სახელმწიფოები, სადაც ეროვნული უმცირესობები, გარდა მშობლიური ენისა, იყენებენ ასევე გაბატონებულ ეროვნულ ენას. ასეთი ორენოვანი ხალხთა ჯგუფები გვხვდება უპირატესად აზიისა და აფრიკის ახალგაზრდა სახელმწიფოებში, სადაც ლოკალურ ენებთან ერთად სულ უფრო დიდ მნიშვნელობას იძენს და ძალზე ფართოდ ვრცელდება ოფიციალური სახელმწიფო ენები (მაგ.: ინდოეთში – ჰინდი, პაკისტანში – ურდუ, ინდონეზიაში – ბახასა ინდონეზია, ფილიპინებზე – პილიპინო). ორენოვნებას ბილინგუალიზმს უწოდებენ, ხოლო თუ ქვეყანაში ორ ენაზე მეტი არის გავრცელებული – მულტილინგუალიზმი. ორენოვნება, როგორც წესი გავრცელებულია ეთნიკური საზღვრების გასწვრივ. ბილინგუალიზმის მოვლენა დამახასიათებელია აგრეთვე ქვეყნებისთვის, რომელშიც იმიგრანტთა დიდი რაოდენობაა.

ევროპის ბევრი სახელმწიფო ორენოვანი ან მრავალენოვანია (*იხ. დანართი, ნახ. №17*). მაგ., შვეიცარიაში გერმანო-შვეიცარიელები ლაპარაკობენ ერთ-ერთ ზემოგერმანულ დიალექტზე, ფრანკო-შვეიცარიელები – საფრანგეთის მოსაზღვრე რაიონების დიალექტებზე, იტალი-შვეიცარიელები – იტალიური ენის ჩრდილოურ დიალექტებზე. გვხვდება მეოთხე ენაც – რეტორომანული, რომელზეც რომაული ლეგიონერების შთამომავალნი საუბრობენ. ქვეყანაში ეს ოთხივე ენა სახელმწიფო ენად არის გამოცხადებული. ორენოვანია ბელგიაც: ფლანდრიაში, რომელიც ქვეყნის ჩრდილოეთით მდებარეობს საუბრობენ ენაზე, რომელიც მეზობელი ჰოლანდიურის მსგავსია, ხოლო ვალონიაში – ფრანგულად. ავსტრიაში ოთხი ოფიციალური ენაა. ესენია: გერმანული მთელს ქვეყანაში, სლოვენური – კარინთიაში, ხორვატიული და უნგრული – ბურგენლანდში. ესპანეთშიც ოთხი ოფიციალური ენა გვხვდება – ესპანური

ოფიციალურია მთელი ქვეყნისათვის, ხოლო კატალონიური, გალიციური და ბასკური ენები ოფიციალურია შესაბამის პროვინციებში.

ორენოვნება ხშირი მოვლენაა ასევე აფრიკისა და აზიის, ამერიკის ზოგიერთ სახელმწიფოში, იქ, სადაც, რომელიმე ადგილობრივ ენასთან ერთად ოფიციალურად აღიარებულია ყოფილი მეტროპოლიის ენა, რაც ხშირი მოვლენაა. მაგ., აფრიკის 55 ქვეყნიდან 21-ში ოფიციალურად აღიარებულია ფრანგული ენა, მათ შორის 9-ში ინგლისურ და ადგილობრივ ენებთან ერთად, 19-ში კი ოფიციალური ინგლისურია, მათ შორის 9-ში რომელიმე ადგილობრივ ენასთან ერთად. 5 ქვეყანაში ოფიციალური ენა პორტუგალიურია⁶⁷. აფრიკის გარდა ყოფილი მეტროპოლიების ენა ადგილობრივთან ერთად ოფიციალურია აზიისა და ამერიკის სახელმწიფოებშიც. მაგ., პაკისტანში ოფიციალური ენის სტატუსი მინიჭებული აქვს ინგლისურს და ურდუს., ინდოეთში – ინგლისურსა და ჰინდის, შუა აზიის სახელმწიფოებში – ყაზახეთში, ყირგიზეთში, თურქმენეთში, ტაჯიკეთსა და უზბეკეთში ყოფილი მეტროპოლიის ენა – რუსული არა მხოლოდ ფართოდ გამოიყენება, არამედ ყაზახეთსა და ყირგიზეთში ოფიციალური ენის სტატუსიც კი გააჩნია. სამხრეთ ამერიკის სახელმწიფოებში კი ადგილობრივ ინდიელ ტომთა ენებთან ერთად ოფიციალურია ყოფილი მეტროპოლიის ენა – ესპანური.

სახელმწიფო ენები ლინგვისტურად მრავალფეროვან ქვეყნებში “ლინგვა ფრანკას” (Lingua franca) როლს ასრულებენ. ლინგვა ფრანკა ანუ ნარევი ენა წარმოადგენს სხვადასხვა ენების სინთეზს, რომელიც გამოიყენება ერთაშორისი ურთიერთობის პროცესში. ეს ტერმინი მომდინარეობს ფრანგული ენის დიალექტიდან, რომელიც მიღებულ იქნა ჯვაროსნების ურთიერთობის ენად წმინდა მიწაზე ლაშქრობის დროს. მოგვიანებით ის იყო ენა ვაჭრებისთვის და მოგზაურებისთვის აღმოსავლეთ ხმელთაშუა ზღვისპირეთში.

ჩვ.წ.აღ-მდე მე-3 და ჩვ. წ. აღ-ის მე-5 საუკუნეებს შორის ხელმთაშუა ზღვის სამყარო იყო ერთიანი და ენაც საერთო იყო – ბერძნული. მოგვიანებით რომის ბატონობის დროს ლინგვა ფრანკა გახდა ლათინური ენა, ვიდრე ვეროპულმა რეგიონალურმა ენებმა არ დაიწყეს დამოუკიდებელი განვითარება. ასევე არამეული ენა თამაშობდა ამავე როლს ჩვენს წელთაღრიცხვამდე მე-5 საუკუნიდან ახალი წელთაღრიცხვის მე-4 საუკუნემდე ახლო აღმოსავლეთსა და ეგვიპტეში და ხალიფატის პერიოდში (და საკმაოდ დიდხანს, მომდევნო ხანაშიც) არაბული იყო ახლო აღმოსავლეთის ლინგვა ფრანკა.

არსებობს ენების ტიპოლოგიური და გენეტიკური კლასიფიკაცია. პირველი ეფუძნება მორფოლოგიას, ფონეტიკას, სინტაქსს, სემანტიკას. გენეტიკური კლასიფიკაცია გულისხმობს ენათა დაჯგუფებას ნათესაობის, ანუ საერთო წარმომავლობის მიხედვით. მონათესავე ენათა ჯგუფი შეადგენს ენათა ოჯახს. **ენათა ოჯახი** არის ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაციის ძირითადი ერთეული – ერთობლიობა მონათესავე ენებისა, რომლებიც ერთი ფუძე-ენის დიფერენციაციის შედეგად არის წარმოშობილი. მათში გამოიყოფა შტოები (ჯგუფები).⁶⁸ დიფერენციაციის პროცესი სხვადასხვა დროს რამოდენიმეჯერ შეიძლება მომხდარიყო, ამის შესაბამისად ოჯახი იყოფა უფრო ახლო მონათესავე ენათა შტოებად და კიდევ უფრო მცირე ქვეჯგუფებად. თითოეულ შტოს ან ქვეჯგუფს თავისი ფუძე ენა ქონდა, ეს უკანასკნელი კი თავის მხრივ მთელი ოჯახის საერთო ენისაგან მომდინარეობს.

ენათა ოჯახის ფორმირების პროცესი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული დედამიწაზე მოსახლეობის განსახლებასთან. ყველაზე ახალი ენები, როგორც წესი გვხვდება მეზობელ ხალხებს შორის, რაც განპირობებულია საერთო წარმომავლობით ან ერთი რეგიონის შიგნით ხანგრძლივი ერთობლივი თანაცხოვრებით. გარკვეულ შემთხვევებში ენობრივი მსგავსება შეინიშნება იმ ხალხებს შორისაც, რომლებიც ერთმანეთის მოშორებით ცხოვრობენ (მაგ., იაკუტებსა და აზერბაიჯანელებს შორის, უნგრელებსა და

⁶⁷ ვაჟა ნეიძე და სხვ. მსოფლიოს სოციალურ-ეკონომიკური გეოგრაფია, თბილისი, ლევა, 2004, გვ. 46

⁶⁸ ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტომი 4. თბილისი, 1979 წ., გვ.145

მანსებს შორის და ა.შ.) ეს აიხსნება იმით, რომ ამ ენებზე მოლაპარაკე ხალხებს ან საერთო გენეტიკური ფესვები გააჩნიათ ან შორეულ წარსულში მოსახლვრე ტერიტორიაზე ცხოვრობდნენ.

ენათა ოჯახებისა და ჯგუფების გაგრძელების გეოგრაფიული საზღვრები საზოგადოების განვითარების ისტორიის მანძილზე განუწყვეტლივ იცვლებოდა. მაგ., არაბულ ენაზე, რომელსაც VII საუკუნემდე იყენებდა არაბეთის ნახევარკუნძულის მოსახლეობის მცირე ნაწილი, დღესდღეობით საუბრობს მთელი სამხრეთ-დასავლეთი აზია და ჩრდილოეთ აფრიკის სახელმწიფოების მოსახლეობა, რაც მთელი დედამიწის 10%-ს შეადგენს. საკმაოდ დიდ არეალზეა გაგრძელებული თურქული ენების ჯგუფი, რომელიც მოიცავს ტერიტორიას ბალკანეთის ნახევარკუნძულიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთ ციმბირის ჩათვლით.

სხვადასხვა შეფასებით 30-დან 100-მდე ენათა ოჯახია ცნობილი. ყველაზე კარგად ინდო-ევროპული ენათა ოჯახია შესწავლილი. მისი გაგრძელების არეალი ყველაზე დიდია და მოიცავს ევროპას, სამხრეთ-დასავლეთ და სამხრეთ აზიას, ჩრდილოეთ და სამხრეთ ამერიკას, ავსტრალიას. ინდო-ევროპული ოჯახის ენებზე საუბრობს მთელი მსოფლიოს მოსახლეობის 45%.

ინდოევროპული ენების ოჯახს ორი შტო გააჩნია (აღმოსავლური და დასავლური). აღმოსავლურ შტოს ეკუთვნის ენები ინდოარიული (სანსკრიტი, ჰინდი, ურდუ, ბენგალური, გუჯარათი, ორია და სხვ.) და ირანული ჯგუფისა (დასავლური-სპარსული ანუ ფარსი, ტაჯიკური, ქურთული, ბელუჯური, ტატური, თალიშური და სხვ. აღმოსავლური – დარი, პუშტუ ანუ ავღანური, ოსური, პამირის ენები – ვახანური, შუგანური, იშკაშიმური და სხვა) ამავე შტოს ეკუთვნის ნურისტანული ენები (აშკუნი, პარუნი), ასევე ბერძნული და სომხური ენები.

დასავლურ შტოს მიეკუთვნება – რომანული, კელტური და გერმანული (გერმანიკული) ენები. რომანული ენები განვითარდა ლათინური ენების დიალექტებიდან, 2000 წლის წინათ ლათინური ენა იყო საერთო მთელ რომის იმპერიაში. მე-5 საუკუნეში კი რომის იმპერიის დაცემის შემდეგ, ევროპის ერთიანობა დაირღვა და ლათინური ენის რეგიონალურმა ვარიანტებმა დაიწყეს განვითარება ერთმანეთისაგან იზოლირებულად და შემდგომ საუკუნეებში ჩამოყალიბდნენ დამოუკიდებელ ენებად. ესენია: ესპანური, ფრანგული, პორტუგალიური, მასთან ახლო მდგომი გალიციური, კატალონიური, ოქიტანური (პრივანსალური), რეტორომანული, იტალიური, სარდინიური, რუმინული. კელტური ენები აერთიანებენ გოიდელურ ენებისა (ირლანდური, გელური, მენური) და ბრიტანულ ენების (ბრეტონული, უელსური, თითქმის მკვდარი ენა – კორნუელური) ქვეჯგუფებს. გერმანული ენების ჯგუფი სამ ქვეჯგუფად იყოფა: აღმოსავლეთ გერმანული (მკვდარი გოთური ენა), ჩრდილოგერმანული ანუ სკანდინავიური (შვედური, ნორვეგიული, ფარერული, ისლანდიური) და დასავლეთ გერმანული ქვეჯგუფი (ინგლისური, ფრიზული ჰოლანდიური, აფრიკანსი, გერმანული, იდიში).

ზემოთ ჩამოთვლილი ენების გარდა ინდოევროპული ენების ოჯახში შედის ასევე ბალტიური და სლავური ენები. ბალტიურში შედიან (დასავლეთბალტიური – მკვდარი პრუსიული ენა და აღმოსავლეთბალტიური – ლიტვური და ლატვიური). სლავური ენები, თავის მხრივ იყოფა აღმოსავლეთ სლავურ (რუსული, უკრაინული, ბელორუსული), დასავლეთ სლავურ (ჩეხური, სლოვაკური, პოლონური, ლეჟიციური) და სამხრეთ სლავურ (ბულგარულ, მაკედონურ, სლოვენურ, სერბოსორვატულ) ენებად.

ევროპაში გვხვდება, აგრეთვე იზოლირებული ენა – ბასკური, რომელიც არც ერთ ენათა ოჯახში არ შედის. ის გაგრძელებულია ესპანეთსა და საფრანგეთში. მისი სინტაქსი და სტრუქტურა სპეციფიური და რთულია და ყველა მცდელობა, დაეკავშირებინათ ეუსკარა რომელიმე ენობრივ ჯგუფთან წარუმატებლად დასრულდა. ზოგიერთი ლინგვისტი ცდილობს მის დაკავშირებას კავკასიურ ლინგვისტურ ჯგუფთან, მაგრამ მეცნიერები მიიჩნევენ, რომ მიუხედავად ბევრი მნიშვნელოვანი მსგავსებისა, ეუსკარის კარგი ცოდნაც კი ვერ უზრუნველყოფს ძველი იბერიული ენის გაგებას.

ენათა ოჯახების ყველაზე დიდი მრავალფეროვნებით (15 ენობრივი ოჯახი) გამოირჩევა აზია. რიცხოვნობივად ყველაზე დიდია ჩინურ-ტიბეტური (სინო-ტიბეტური) ოჯახი. რომელიც ლოკალიზებულია აზიის აღმოსავლეთ ნაწილში, რომელიც შედგება სამი ჯგუფისაგან, ესენია: ჩინური, ცენტრალური და დასავლეთი-ტიბეტური. აზიაში რიცხოვნობივად მეორე ადგილზე ინდოევროპული ენების ოჯახია, რომელიც ზემოთ უკვე დავახასიათეთ და ამ ენებზე მოლაპარაკე ხალხები უმთავრესად განსახლებულნი არიან სამხრეთ აზიის ჩრდილო ნაწილში, ირანსა და ავღანეთში. მესამე ადგილზეა ავსტრონეზიული ოჯახი, რომელიც ძირითადად გავრცელებულია სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის კუნძულებზე, თუმცა ავსტრონეზიული ენები ოკეანეთის და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის გარდა კუნძულ მადაგასკარზეც გვხვდება. რიცხოვნობის მიხედვით რიგით მეხუთე ოჯახი აზიაში არის ავსტრაზიული ოჯახი, რომელზეც ლაპარაკობს ინდოჩინეთის ზოგიერთი ხალხი, შესაბამისად მისი გავრცელების არეალი სამხრეთ აღმოსავლეთი და სამხრეთი აზიაა.

საკმაოდ დიდ გეოგრაფიულ არეალზე გავრცელებული ალტაის ოჯახის ენები - თურქეთიდან აღმოსავლეთით - ჩრდილო-აღმოსავლეთ ციმბირის ჩათვლით. ალტაის ოჯახს მიეკუთვნება თურქულ, მონღოლურ და ტუნგუსო-მანჯურულ ენათა ჯგუფები. თურქული ენების ჯგუფში გამოიყოფა ენათა შემდეგი ქვეჯგუფები: ჩუვაშური, ოღუზური ანუ სამხრეთ-დასავლური (თურქული, აზერბაიჯანული, თურქმენული და სხვა), ჩრდილო-დასავლური ქვეჯგუფი (თათრული, ბაშკირული, ყაზახური, ყირგიზული, ბალყარული, ყარაჩაული), სამხრეთ აღმოსავლური (უზბეკური და უიღურული), ასევე იაკუტური (იაკუტური და დოლგანური) და სამხრეთციმბირული ქვეჯგუფი (ნაკასური, ტუვინური და სხვა).

თანამედროვე მონღოლურ ენებს, რომელიც გავრცელებულია ცენტრალურ აზიურ რაიონებში მიეკუთვნება საკუთრივ მონღოლური, ბურიატული, ყალმუხური, და სხვა ენები. ტუნგუსო-მანჯურულ ენებს კი მიეკუთვნება მანჯურიული - ჩინეთში, ასევე ევენკური და მასთან ახლოს მდგომი ევენური და აღმოსავლეთ ციმბირისა და შორეული აღმოსავლეთის სხვა ენები. ტაიური (პარატაიური) ოჯახი ლოკალიზებულია ინდოჩინეთსა და ჩინეთის სამხრეთით.

აფროაზიულ ანუ სემიტო-ქამიტურ ენათა ოჯახი გავრცელებულია აფრიკის, ჩრდილოეთ, და ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში და სამხრეთ-დასავლეთ აზიაში. ის შედგება 5 ჯგუფისაგან, ესენია: სემიტური, ეგვიპტური, ბერბეროლიბიური, ქუშიტური და ჩადური. ავსტროაზიული ენების ცალკეული ჯგუფები ერთმანეთს შორეულ წარსულში დაშორდნენ, რის შედეგადაც ნათესაობის ნიშნები უფრო სუსტია, ვიდრე ინდოევროპულ ოჯახში. ეგვიპტური ენების ჯგუფში შემავალი ენები მკვდარი ენების რიცხვში შედის. XVII საუკუნიდან⁶⁹ მისი მემკვიდრეა კოპტური ენა, რომელსაც დეთისმსახურებაში იყენებს ეგვიპტის ქრისტიანული მოსახლეობა, მაგრამ ბოლო საუკუნებში სალაპარაკო ენად კოპტურის ნაცვლად ეგვიპტის ქრისტიანებიც არაბულის ეგვიპტურ დიალექტს იყენებენ.

სემიტური ჯგუფი ერთ-ერთი კლასიფიკაციით ორი ძირითადი შტოსაგან შედგება. აღმოსავლური და დასავლური. ეს უკანასკნელიც თავის მხრივ იყოფა ჩრდილოურ და სამხრეთურ ჯგუფებად. აღმოსავლური ენების ჯგუფს კი წარმოადგენს ასურეთისა და ბაბილონის მკვდარი აქადური ენები.

დასავლეთ სემიტური ენების შტოს ჩრდილოეთ ქვეჯგუფებს მიეკუთვნება ქანაანური და არამეული ენები. პირველში შედის მკვდარი ენა - ძველქანაანური, ფინიკიური და ასევე ძველებრაული ენა და მისი დღევანდელი ფორმა ივრითი. საინტერესოა, ის ფაქტი, რომ მე-20 საუკუნემდე ივრითიც მკვდარ ენად იყო მიჩნეული. მას, როგორც „თორას ენას“ იყენებდნენ მხოლოდ იუდაისტური რიტუალების აღსრულებისას და ის არ იყო

⁶⁹ რევაზ გაჩეჩილაძე. ახლო აღმოსავლეთი: სივრცე, ხალხი და პოლიტიკა. თბილისი, 2003. გვ.

სალაპარაკო ენა, ვინაიდან ებრაული დიასპორა ამჟობინებდა თავის უფრო მრავალრიცხოვან მეზობლებთან კონტაქტის დამყარებას მათივე ენაზე. სალაპარაკო ენად დიასპორას ებრაელობისათვის იქცა მათი მიმღები ქვეყნის ენა. მაგ: ესპანეთში ეს იყო კასტილიური, რომელიც ესპანეთიდან განდევნის შემდეგ ებრაელებმა ოსმალეთშიც შეინარჩუნეს „ლადინოს“ სახელწოდებით. არაბულ სამყაროში ებრაელები საუბრობდნენ არაბულ დიალექტებზე და ა.შ. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ პალესტინის ტერიტორიაზე ებრაული სახელმწიფოს – ისრაელის წარმოშობისთანავე, სახელმწიფო ენად გამოცხადდა ივრითი. ამჟამად არაბეთის ნახევარკუნძულზე არაბულის შემდეგ ის ყველაზე ფართოდ გავრცელებული სემიტური ენაა⁷⁰.

ჩრდილოურ ქვეჯგუფს დასავლეთ სემიტური ენების ჯგუფს ქანაანურის გარდა, როგორც უკვე ვახსენეთ მიეკუთვნება არამეული ენა, იგივე სირიული ან აისორული ენა. არამეულს ფართო გავრცელება ჰქონდა ჩვენ წელთაღრიცხვამდე I ათასწლეულში⁷¹ და ის ერთაშორისი ურთიერთობის ყველაზე გავრცელებული ენა იყო. იესო ქრისტე არამეულ ენაზე ესაუბრებოდა თავის მოციქულებს. აღმოსავლეთის ქრისტიანები თავისი ტექსტების ჩასაწერად იყენებდნენ არამეულის ედესურ დიალექტს – სირიულს. ამჟამად ეს ენა მხოლოდ ჩრდილოეთ ერაყშია შემორჩენილი.

დასავლეთ სემიტური ენების სამხრეთულ ქვეჯგუფს კი მიეკუთვნება არაბული ენა (რომელიც სახელმწიფო ენაა აზიისა და აფრიკის 20-ზე მეტ ქვეყანაში და მასზე ლაპარაკობს 250 მილიონ ადამიანზე მეტი. მთელი მუსლიმური სამყარო არაბულ ენას იყენებს ლოცვებისა და რელიგიური რიტუალების ენად.

აფრაზიულ ენათა ოჯახის დანარჩენი ჯგუფები – ბერბერული, ქუშიტური და ჩადური გავრცელებულნი არიან ჩრდილოეთ და ჩრდილო აღმოსავლეთ აფრიკაში. (ბერბერული – საჰარის ოაზისებში და მის ჩრდილოეთით, ქუშიტური – საჰარის აღმოსავლეთით, ხოლო ჩადური ენები საჰარის სამხრეთით).⁷²

აზიაში სხვა ენობრივი ოჯახებიდან გვხვდება – ქართველურ ენათა ოჯახი, რომლის შემადგენლობაში შედის ქართული, მეგრულ-ჭანური (ლაზური) და სვანური ენები. ყველა ამ ენაზე საუბრობენ ქართველები საქართველოს ტერიტორიაზე და ასევე მის ფარგლებს გარეთაც, სადაც მათი განსახლების უპირატესი არეალია თურქეთის შავიზღვისპირეთის აღმოსავლეთ ნაწილი. შავიზღვისპირეთის ცენტრალურ და დასავლეთ ნაწილში, მარმარილოს ზღვისპირეთში ქართულ და ლაზურ ენებზე ლაპარაკობენ მე-19–მე-20 საუკუნეებში თურქეთის აღმოსავლეთიდან და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოდან გადასახლებული ქართველებისა და ლაზების შთამომავალნი, რომელთა რაოდენობა დღესდღეობით ნახევარ მილიონამდეა. ქართულ ენაზე ირანშიც ლაპარაკობენ, კერძოდ იმ რეგიონებში, სადაც მე-17 საუკუნეში მოხდა ქართველების გადასახლება კახეთიდან. ამჟამად ქართული ენა გავრცელებულია ისპაჰანის პროვინციის 14 სოფელში (ფერეიდანში) და იმ ქალაქებში, სადაც ცხოვრობენ ფერეიდნელი ქართველები⁷³.

ჩრდილოკავკასიურ ოჯახს მიეკუთვნება აბხაზურ-ადიღეურ და ნახო-დაღესტნურ ენათა ჯგუფები. პირველში შედის აფხაზური, ადიღეური, ყაბარდოული, ჩერქეზული, აბაზინური, უბიხური, ხოლო მეორე ჯგუფი ორ ქვეჯგუფად იყოფა: ნახური (ჩეჩნური, ინგუშური, ბაცბიური) და დაღესტნური რომელშიც შედის დაღესტნის 30-მდე ენა, ასევე ავარო-ანდური ენები, ცეზური, ლაკო-დარგინული და ლეკური ენები. ჩრდილოკავკასიური ოჯახის ენები სამხრეთ დასავლეთ აზიაშიც არის გავრცელებული,

⁷⁰ იქვე, გვ. 103-104

⁷¹ რევაზ განჩილაძე. ახლო აღმოსავლეთი: სივრცე, ხალხი და პოლიტიკა. თბილისი, 2003. გვ. 125-126

⁷² Грошев И.И., Синельников А.Б., Архангельский В.А., Брук С.И., Борисов В.А.. Этнодемографический справочник. «Мысль», Москва 1989, стр. 386

⁷³ რევაზ განჩილაძე. ახლო აღმოსავლეთი: სივრცე, ხალხი და პოლიტიკა. თბილისი, 2003. გვ. 107-110

ამ ენის მატარებლები არიან ახლო აღმოსავლეთში გადასახლებული ჩრდილოეთ კავკასიელები, რომლებიც სახლობენ თურქეთში, სირიაში, იორდანიაში, ისრაელში.

ურალის ენები ძირითადად გავრცელებულია რუსეთის ევროპული ნაწილის ჩრდილოეთში, ასევე უნგრეთში, ბალტიისპირეთში, ფინეთსა და სკანდინავიაში. ეს ენათა ოჯახი ორი ჯგუფისაგან შედგება: ფინო-უგორული და სამოდური.

ესკიმოსურ-ალეუტური ენების გავრცელების არეალებია აზიის უკიდურეს ჩრდილო-აღმოსავლეთი, ასევე ამერიკის არქტიკული ნაწილი. ამ ოჯახის ენებს მიეკუთვნება ესკიმოსური და მასთან ახლომონათესავე ალეუტური ენები.

კიდევ ერთი ენათა ოჯახი, რომელიც წარმოდგენილია უკიდურეს ჩრდილო აღმოსავლეთ აზიაში, აერთიანებს ჩუკოტკურ, კორიაკულ, იტელმენურ და სხვა ენებს.

განსაკუთრებულ ოჯახს ქმნიან რიცხობრივად უმნიშვნელო ანდამანური ენები (ჩრდილოანდამანური, ჯერვა, ონგიო და სხვ. ენები), რომლებიც ანდამანის კუნძულებზეა გავრცელებული (ინდოეთის ოკეანის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში).

როგორც აღინიშნა, აფრიკელთა 1/3 აფროაზიულ ენათა ოჯახის ენებზე საუბრობს, ხოლო ამ კონტინენტის მოსახლეობის ნახევარი – საჰარის სამხრეთით გავრცელებულ სამ ენათა ოჯახის ენებზე. ესენია: ნიგერო-კორდოფანული (კონგო-კორდოფანული), ნილოს-საჰარული და კოისანური. ყველაზე მრავალრიცხოვანია პირველი, რომელიც ორ ჯგუფად იყოფა: ნიგერ-კონგო და კორდოფანული. ნიგერ კონგოს ჯგუფში გამოიყოფა ქვეჯგუფები: ბენუე-კონგო, რომელშიც შედის ბანტუს ენები (სუაჰილი, კინიარუანდა, კირუნდი, კიკონგო, კილუბა, ლუგანდა, ლინგალა, სხვა). ბანტუს ენებიდან ყველაზე გავრცელებულია სუაჰილი, რომელზეც საუბრობს 35-50 მლნ ადამიანი⁷⁴. ის კენიის და ტანზანიის ოფიციალური ენაა, ასევე გავრცელებულია უგანდაში, მოზამბიკში, ზაირში, მალაკში, ზამბიაში. ზაირში და კონგოში.

ნილოს-საჰარის ენათა ოჯახი გავრცელებულია აღმოსავლეთ აფრიკაში და 6 ჯგუფისაგან შედგება. მათ შორის ყველაზე მსხვილი შარი-ნილოსურია.

კოისანურ ენათა ოჯახი, რომელიც გვხვდება აფრიკის სამხრეთ-დასავლეთში, აერთიანებს ბუშმენურ და ჰოტენტონურ ენებს.

ამერიკის მოსახლეობის ენობრივი შემადგენლობა ევრაზიისგან და აფრიკისგან განსხვავებით გაცილებით უფრო ერთგვაროვანია. ევროპული კოლონიზაციის შედეგად იქ გავრცელდა ესპანური, პორტუგალიური, ინგლისური, ჰოლანდიური და სხვა ევროპული ენები. ამერიკის 18 ქვეყანაში სახელმწიფო ენაა ესპანური, რომელზეც 230-240 მლნ კაცი ლაპარაკობს⁷⁵. თუმცა, მოსაუბრეთა რაოდენობის მხრივ პირველ ადგილზე ინგლისური ენაა. ინგლისური ოფიციალური ენაა აშშ-ში, კანადაში, იამაკაში, ტრინიდადსა და ტობაგოში, გაიანაში, ბარბადოსში და ა.შ. რიცხოვნობით პორტუგალიური ბრაზილიის სახელმწიფო ენაა. ფრანგული სახელმწიფო ენაა კანადაში, ჰაიტიში, გვადელუპეში და საფრანგეთის გვიანაში, ხოლო ჰოლანდიური - სურინამსა და ნიდერლანდების ანტილიის კუნძულებზე.

მექსიკაში, პერუში, ბოლივიასა და პარაგვაიში ესპანურთან ერთად ოფიციალურ ენებად ინდიელთა ენებიც ითვლება. ინდიელთა ენებიდან ყველაზე ფართოდ გავრცელებულია კეჩუა, რომელიც გვხვდება პერუში, ეკვადორში, ბოლივიაში, არგენტინასა და ჩილეს სასაზღვრო ზოლში. ასევე ენა გუარანი, რომელიც გავრცელებულია პარაგვაიში, ბრაზილიაში, ბოლივიასა და არგენტინაში. კიდევ ერთი ფართოდ გავრცელებული ინდიელთა ენაა – აიმარა, რომელზეც საუბრობენ ბოლივიაში, პერუსა და ჩილეში, ხოლო აცტეკურ ენაზე – მექსიკაში.

⁷⁴ ვ.პ. მაქსაკოვსკი. მსოფლიოს გეოგრაფიული სურათი. თბილისი, 2002. გვ. 182

⁷⁵ იქვე, გვ. 275

ავსტრალიაში სახელმწიფო ენაა ინგლისური, რომელზეც მოსახლეობის 97% საუბრობს⁷⁶. აქვე სხვა ევროპულ ენებთან ერთად გვხვდება ავსტრალიელ აბორიგენტა ენები, რომელთაც არ გააჩნიათ საერთო არც ერთ სხვა ენათა ოჯახებთან და ლინგვისტების მიერ გაერთიანებულია ავსტრალიურ ენათა ოჯახში.

ოკეანეთში გავრცელებულ ენათა ოჯახებს რაც შეეხება, ერთ-ერთი მათგანი ზემოთ უკვე ვახსენეთ, როდესაც აზიის ენათა ოჯახებზე გვქონდა საუბარი, ეს არის ავსტრონეზიული ოჯახი. მას გარდა რეგიონში გვხვდება პაპუასების ენები, რომლებიც ახალ გვინეასა და მასთან ახლოს მდებარე კუნძულებზეა გავრცელებული. მათ სხვა ენებისაგან იზოლირებული მდგომარეობა უკავია, პაპუასების ენათა რაოდენობა ათასზე მეტია და ისინი ქმნიან არმონათესავე 11 ენის ჯგუფს. ამ ჯგუფებიდან უდიდესია – ტრანს-ახალგვინეური, დასავლეთ პაპუასური, სეპიკ-რამუ, ტორიხელისა და აღმოსავლეთპაპუასური ენათა ოჯახები.

cxrili #18

მსოფლიოს ძირითად ენათა ოჯახები და ჯგუფები
ინდოევროპულ ენათა ოჯახი

<i>ენის ჯგუფი</i>	<i>ეთნობი, ხალხი</i>
სლავური	რუსები, უკრაინელები, ბელორუსები, პოლონელები, ბულგარელები, ჩეხები, სლოვაკები, სლოვენები, სერბები, ხორვატები, ბოსნიელები, მაკედონიელები
გერმანული	გერმანელები, ინგლისელები, ჰოლანდიელები, ფრიზები, ფლამანდიელები, ავსტრიელები, დანიელები, შვედები, შოტლანდიელები, გერმანოშვეიცარიელები, ნორვეგიელები, ელზასელები, ოლსტერელები, ისლანდიელები, ლუქსემბურგელები, აშშ-ს ამერიკელები, ანგლოკანადელები, აფრიკანერები, ლისშტენშტეინელები, ანგლოავსტრალიელები, ანგლოახალზელანდიელები
ბალტიური	ლიტველები, ლატვიელები
რომანული	იტალიელები, ფრანგები, ესპანელები, პორტუგალიელები, კატალონიელები, ვალონები, გალიციელები, ფრანკოშვეიცარიელები, რეტორომანები, კორსიკელები, იტალოშვეიცარიელები, რუმინელები, მოლდოველები, ლათინური ამერიკის ხალხების დიდი უმრავლესობა
კელტური	ირლანდიელები, ბრეტონელები, უელსელები, გელეები
ინდოარიული	ჰინდუსტანელები, ბენგალიელები, პენჯაბელები, ბისარელები
ალბანური	ალბანელები
ბერძნული	ბერძნები, კვიპროსელი ბერძნები
ირანული	ირანელები, ავღანელები, ტაჯიკები, ოსები, ქურთები

⁷⁶ www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook

<i>სომხური</i>	სომხები
----------------	---------

ალტაის ენათა ოჯახი

<i>ენის ჯგუფი</i>	<i>ეთნოსი</i>
თურქული	თურქები, თურქმენები, უზბეკები, ყაზახები, ყირგიზები, აზერბაიჯანელები, თათრები, იაკუტები, ბაშკირები, ჩუვაშები, ყარაჩაეველები, ბალყარები

სემიტო-ქამიტურ ენათა ოჯახი

<i>ენის ჯგუფი</i>	<i>ეთნოსი</i>
სემიტური	არაბები, ებრაელები

სინო-ტიბეტური ენათა ოჯახი

<i>ენის ჯგუფი</i>	<i>ეთნოსი</i>
მანდარინი (ჩინური)	ჩინელები, ღუნგანელები

ურალის ენათა ოჯახი

<i>ენის ჯგუფი</i>	<i>ეთნოსი</i>
ფინო-უგორული	ფინელები, უნგრელები, ესტონელები, უგორიელები

კავკასიურ ენათა ოჯახი

<i>ენის ჯგუფი</i>	<i>ეთნოსი</i>
აფხაზურ-ადიღეური	აფხაზები, ჩერქეზები, ყაბარდოელები, აბაზინები, ადიღეელები
ნახო-დაღესტნური	ჩეჩნები, ინგუშები, ლეკები, ავარელები, დარგინელები

კორეული ენის ოჯახი
კორეელები

იაპონური ენის ოჯახი
იაპონელები

ბასკური ენის ოჯახი
ბასკები

ქართული ენის ოჯახი
ქართველები, ქართველი ებრაელები

3.6 რელიგიები და მსოფლიოს მოსახლეობის რელიგიური შემადგენლობა

რელიგიის ერთმნიშვნელოვანი და ზუსტი განსაზღვრების მოცემა ალბათ შეუძლებელია. მეცნიერებაში განმარტებათა დიდი რაოდენობა არსებობს. მათი ხასიათი დამოკიდებულია იმ მეცნიერთა მსოფლმხედველობაზე, რომლებიც მათ ფორმულირებას უკეთებენ. კითხვაზე, თუ რა არის რელიგია ადამიანი უმეტეს შემთხვევაში გვპასუხობს: “ღმერთის რწმენა”.

სიტყვა რელიგია ეტიმოლოგიურად მოდის ლათინური “რელიგარე“-დან, რაც ქართულად გაერთიანებას, რაიმესთან ხელმეორედ დაკავშირებას ნიშნავს. შესაძლებელია, რომ თავდაპირველად იგი ადამიანის რაიმე წმინდასთან, მუდმივთან, უცვლელთან მიხვევას ნიშნავდა. ეს სიტყვა პირველად ჩვენ წელთაღრიცხვამდე I საუკუნეში იქნა გამოყენებული ცნობილი რომაელი ორატორისა და პოლიტიკოსის, ციცერონის მიერ, სადაც იგი რელიგიას სხვა ცნებას, კერძოდ კი ცრუმორწმუნეობას უპირისპირებს. ტერმინ “რელიგიის” ფართო გამოყენება ქრისტიანობის პირველ საუკუნეებში დაიწყო და აღინიშნებოდა, რომ ახალი რწმენა იყო ღრმად ფილოსოფიური და ზნეობრივი სისტემა და არა ველური ცრურწმენა.

ბუდიზმი – პირველი მსოფლიო რელიგია ინდოეთში წარმოიშვა. სამხრეთ აზიის რეგიონის რელიგიების განვითარებაზე დიდი ზეგავლენა იქონია მისმა გეოგრაფიულმა და სოციალურ-დემოგრაფიულმა თავისებურებებმა. ინდოსტანის ნახევარკუთხედი კლიმატურ-გეოგრაფიული თვალსაზრისით ერთ-ერთი ყველაზე მიმზიდველი ადგილი იყო. ამის გამო, აქ უძველესი დროიდან სახლობდნენ სხვადასხვა ხალხები. ინდოსტანზე არ ხდებოდა მონების იმპორტი. მუშა ძალის ნაკლებობა აქ არასდროს იგრძნობოდა. ევროპისაგან განსხვავებით, სადაც ხდებოდა კლასების ჩამოყალიბება, აქ საზოგადოება კასტებად დაიყო. ჩვენ წელთაღრიცხვამდე მე-6 საუკუნეში აზიაში გავრცელება დაიწყო “დისიდენტურმა” რელიგიებმა ბუდიზმმა და ჯაინიზმმა, რომლებიც საზოგადოების კასტობრივი სტრუქტურის წინააღმდეგ გამოდიოდნენ. ალბათ ამის გამო, ამ რელიგიებმა ინდოსტანზე ფეხი ვერ მოიკიდეს. მოგვიანებით, ფეოდალური ურთიერთობების განვითარების დროს ოფიციალურმა რელიგიამ ბრაჰმანიზმმა ტრანსფორმაცია განიცადა და ჩამოყალიბდა ინდუიზმის სახით. ინდუიზმმა მაკონსოლიდირებელი როლი ითამაშა ინდოსტანის ნახევარკუნძულზე მცხოვრები ხალხების ცხოვრებაში. აღსანიშნავია, რომ ისევე როგორც ბრაჰმანიზმი, ინდუიზმიც წინააღმდეგი იყო სხვა ხალხების დაპყრობისა. შესაბამისად არასდროს მომხდარა ამ რელიგიის ექსპორტი სხვა რეგიონებში.

სამაგიეროდ, ბუდიზმი შექმნიდან მცირე ხანში გასცდა ინდოეთის ფარგლებს და მოიცვა სამხრეთ-აღმოსავლეთ და აღმოსავლეთ აზიის მნიშვნელოვანი ნაწილი. ბუდიზმის ძირითადი დებულება ასეთია: ყოველივეს საფუძველი არის მარადიული, შეუცნობელი სულიერი საწყისი, რომელიც იმყოფება აბსოლუტურ მყუდროებაში – “ნირვანაში”. ხილული მატერიალური სამყარო მხოლოდ ილუზია და მოჩვენებაა. ცხოვრება, რომელიც ამ მოჩვენებით სამყაროში მიმდინარეობს, ბოროტება და ტანჯვაა. ამიტომ ადამიანი მუდამ უნდა ცდილობდეს, რომ რაც შეიძლება მალე დააღწიოს თავი ტანჯვის ქვეყანას. აქედან გამომდინარე, ბუდიზმი ქადაგებს ასკეტიზმსა და პასიურობას. იგი ადამიანს მოუწოდებს უარი თქვას ცხოვრების ყველა სიკეთეზე, დათრგუნოს ყველა ცდუნება, რათა მიადწიოს ხსნას – “ნირვანას”.

ბუდისტური რელიგიის ფუძემდებლად გადმოცემა ასახელებს შაკიების მეფეთა გვარის შვილს გაუტამას, რომელმაც 29 წლის ასაკში მიატოვა მეფური ცხოვრება და მკაცრი ასკეტური ყოფით დაასრულა სიცოცხლე; ჯერ კიდევ საკმაოდ ახალგაზრდამ შეიცნო ჭეშმარიტება, ადამიანის ცხოვრების ნამდვილი აზრი, რომელიც ოთხი ჭეშმარიტების სახით ჩამოაყალიბა. ამის შემდეგ მას ეწოდა ბუდა – გასხივოსნებული. მეოთხე ჭეშმარიტებაში ბუდა ადამიანს ასწავლის გზას, თუ როგორ დაძლიოს სურვილები და მოთხოვნილებანი რვასაფეხურიანი ცხოვრების გზის გავლით. ეს საფეხურებია: ჭეშმარიტი ფიქრი, ჭეშმარიტი მოძღვრება, ჭეშმარიტი მისწრაფება, ჭეშმარიტი სიტყვა, ჭეშმარიტი ჭკერება, ჭეშმარიტი ჩაღრმავება, ჭეშმარიტი ცხოვრება, ჭეშმარიტი ქცევა. ისევე როგორც სხვა რელიგიები, ბუდიზმი ადამიანის ცხოვრებას ორ ნაწილად ყოფს:

სააქაოდ – სანსარად და საიქიოდ – ნირვანად. ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისში ბუდიზმი ორ მიმდინარეობად გაიყო: თჰერავადად და მაჰაიანად. პირველის მიმდევრები ამტკიცებენ, რომ სიკვდილის შემდეგ ნირვანაში პირდაპირ ხვდებიან მხოლოდ უმაღლესი კასტის წარმომადგენლები. მაჰაიანელებს, კი მიაჩნიათ, რომ ნირვანაში შეიძლება დაუბრკოლებლად მოხვდეს ყველა ჭეშმარიტი ბუდისტი, განურჩევლად მისი კასტობრივი კუთვნილებისა.

ერთ-ერთი უძველესი მონოთეისტური რელიგიაა **იუდაიზმი**⁷⁷, რომელიც ძვ. წ-ის II ათასწლეულში შექმნეს მომთაბარე ებრაულმა ტომებმა. იუდაიზმი ჩაისახა გვაროვნული წყობილების დროს, როცა ჯერ კიდევ არ იყო კლასები. ისტორიული განვითარების მსვლელობაში, როცა გაჩნდა კლასობრივი საზოგადოება, ცვლილებები განიცადა იუდაიზმშიც. მონათმფლობელური საზოგადოების გაჩენის პერიოდში, ათასგვარი სულებისა და წინაპართა კულტის რწმენამ თანდათან დაუთმო ადგილი ჯერ ადგილობრივ და შემდეგ კი ერთიანი ღმერთის რწმენას.

იუდაიზმის ძირითადი დოგმატი არის ერთი ღმერთის რწმენა. ეს დოგმატი იმ ქვეყნად ადამიანის პირადი ხსნის პირობად ცხადდება. იუდაიზმში ერთი ღმერთის რწმენას უშუალოდ უკავშირდება დოგმატი მესია-მსხნელის მოსვლის შესახებ. ამ დოგმატის მიხედვით, მესია მოვა იმისათვის, რომ ადამიანები გაასამართლოს დამსახურების მიხედვით. მიწიერი სამყარო, იუდაიზმის მიხედვით არის მზადება მარადიული მომავლისათვის. იუდაური რელიგიის დოგმატიკაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს იდეას ძველი აღთქმის, როგორც ღვთიური გამოცხადების და უმაღლესი ჭეშმარიტების შესახებ. აქ, უპირველეს ყოვლისა გამოყოფენ მოსეს ხუთწიგნულს – თორას. იუდაიზმის საფუძველს თორასთან ერთად ქმნის თალმუდი, რომელიც არის ამ რელიგიის ეთიკური და სამართლებრივი კოდექსი.

ქრისტიანობა ოც საუკუნეს ითვლის. ქრისტიანული რელიგია წარმოიშვა პირველ საუკუნეში რომის იმპერიაში. დაპყრობილი ხალხები სასოწარკვეთამდე მივიდნენ, რადგან ღმერთებისა და საკუთარი ძალით თავის გადარჩენის იმედი დაკარგეს, რის გამოც სწრაფად მოიკიდა ფეხი მესიანიზმის იდეამ. იესო ქრისტეს გამოჩენის შემდეგ ის სწრაფად გავრცელდა პალესტინაში. მისმა მოვლინებამ გამოაცოცხლა რომის იმპერიის ერთი ნაწილი. ქრისტიანობა ილაშქრებდა წარმართული რელიგიის წინააღმდეგ, მინიმუმამდე ამარტივებდა რელიგიურ წეს-ჩვეულებათა სისტემას. აქვე ისიც უნდა ითქვას, რომ ქრისტიანობა ოპოზიციაში ედგა, როგორც წარმართულ, ასევე მონოთეისტურ იუდაიზმს.

V ს.-ში ქრისტიანობა ორ მიმართულებად გაიყო, როდესაც შეიქმნა დასავლეთ რომის იმპერია სატახტო ქალაქ რომით და აღმოსავლეთ რომის იმპერია სატახტო ქალაქ კონსტანტინოპოლით. ამ ორი იმპერიის ეკლესიებს შორის დაწყებული დავა მხოლოდ 1054 წელს დასრულდა, როცა საბოლოოდ ჩამოყალიბდა მართლმადიდებელი და კათოლიკური ეკლესიები. მე-16 ს.-ში კათოლიციზმს გამოეყო პროტესტანტიზმი, რომელიც ამჟამად მრავალი სუბრელიგიის სახით გვევლინება.

მართლმადიდებლობა თავიდანვე დაექვემდებარა ბიზანტიის იმპერატორის ხელისუფლებას. მასში ჩამოყალიბდა ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი, ავტოკეფალური მართლმადიდებლური ეკლესიები. დღეისათვის მსოფლიოში 15 ავტოკეფალური (კონსტანტინოპოლის, ალექსანდრიის, ანტიოქიის, იერუსალიმის, საბერძნეთის, საქართველოს, რუმინეთის, ბულგარეთის, რუსეთის, კვიპროსის, ელადის, ალბანეთის, პოლონეთის, ჩეხეთის და ამერიკის) და 3 ავტონომიური (სინაის, ფინეთის და იაპონიის) მართლმადიდებლური ეკლესიაა.

მართლმადიდებლობისაგან განსხვავებით კათოლიკური ეკლესიის სტრუქტურა მკაცრად ცენტრალიზებულია. მისი ცენტრი ვატიკანში მდებარეობს. კათოლიციზმსა და მართლმადიდებლობას ბევრი საერთო გააჩნია, თუმცა სარწმუნოებისა და კულტის

⁷⁷ მეცნიერულ წრეებში დღემდე მიმდინარეობს დავა იმის თაობაზე, თუ რომელი რელიგია უნდა ჩაითვალოს პირველ მონოთეისტურ რელიგიად, იუდაიზმი თუ ზოროასტრიზმი. სავარაუდოა, რომ მონოთეიზმი უფრო ადრე იყო წარმოდგენილი ზოროასტრიზმში, ვიდრე იუდაიზმში. თუმცა, მეცნიერ-თეოლოგთა ნაწილი ზოროასტრიზმს საერთოდ არ მიიჩნევს მონოთეისტურ რელიგიად.

გაგებაში არსებობს ცალკეული მნიშვნელოვანი განსხვავებები. კათოლიკური ეკლესია კანონიკურად თვლის ბიბლიას მხოლოდ ლათინურ ენაზე, იმ დროს, როდესაც მართლმადიდებლურ ქვეყნებში გამოიყენება შესაბამისი ქვეყნის ენებზე ნათარგმნი ბიბლია. განსხვავებით მართლმადიდებლობისაგან, რომელიც ამტკიცებს, რომ სულიწმინდა მამა ღმერთიდან გადმოდის, კათოლიკები მიიჩნევენ, რომ სულიწმინდა გადმოდის, როგორც მამა ღმერთიდან, ისე ძე ღმერთიდან. მართლმადიდებლებისაგან განსხვავებით, კათოლიკები სამოთხისა და ჯოჯოხეთის გარდა აღიარებენ სალხინობელს, სადაც უნდა მოხდეს სამოთხისათვის არასაკმარისად განწმენდილი სულის განწმენდა. კათოლიციზმის ერთ-ერთი თავისებურებაა რომის პაპის უცოდველობისა და პირველობის აღიარება.

ქრისტიანული სარწმუნოების საფუძველია ბიბლია (წმინდა წერილი, წიგნი) ანუ ძველი და ახალი აღთქმა. ქრისტიანული მოძღვრებისა და კულტის ერთ-ერთი მთავარი წყაროა სახარება (ევანგელე). სახარება წარმოადგენს ახალი აღთქმის პირველ ოთხ წიგნს, რომლებიც შეიცავენ ხარებას ქრისტეს შობის, ცხოვრების, ვნებისა და აღდგომის შესახებ. არსებობს ოთხი კანონიკური სახარება: მათესი, მარკოზის, ლუკასი და იოანესი.

ისლამი, მსოფლიო რელიგიათა შორის ყველაზე ახალგაზრდაა და ჩაისახა არაბეთის ნახევარკუნძულზე ახალი წელთაღრიცხვის მე-7 საუკუნის დასაწყისში. ამ დროისთვის არაბების ნაწილი ქრისტიანობას ეუიარა, მაგრამ უმრავლესობა წარმართი იყო. არაბები უდიდეს პატივს მიაგებდნენ მექას ოაზისში მდებარე ტაძარს, სადაც ინახებოდა მათთვის უწმინდესი “შავი ქვა” – ქააბა.

ისლამის ფუძემდებელი მუჰამედი (არაბულად მისი სახელი გამოითქმის, როგორც “მოჰამად”), მექის ერთ-ერთი შექმნილი და წარჩინებული ოჯახის წარმომადგენელი იყო. ადრე დაობლებული მოჰამედი სხვადასხვა დროს მწვემსად, აქლემების გამყოლად, ვაჭრადაც კი მუშაობდა. როგორც პატიოსანმა ადამიანმა დაიმსახურა მეტსახელი “ალ-ამინ” (სანდო).⁷⁸

40 წლის ასაკში მუჰამედს (მიჩნეულია, რომ ეს 610 წელს მოხდა) ჰქონდა ხილვები, რომლის დროსაც მას ჩაესმა ალაჰის ქადაგებანი. მუჰამედი წერა-კითხვის არმცოდნე იყო, ამდენად ყურანის ტექსტს იგი ზეპირად გადასცემდა მის მიმდევრებს. მისი გამო-ნათქვამები ჩაიწერეს და იმისათვის, რომ არ ყოფილიყო კითხვათსხვაობა, ჩანაწერების სხვადასხვა ვერსიები მოსპეს. არაბული ენა, რომელზეც ყურანი არის შესრულებული ისლამის ერთადერთ ენადაა მიჩნეული. წესით ის არც უნდა ითარგმნებოდეს სხვა ენებზე, რადგან შესაძლოა ჭეშმარიტი აზრი დაიკარგოს.

მუჰამედი კარგად იცნობდა იუდაიზმისა და ქრისტიანობის პრინციპებს, რაც გარკვეულ-წილად ყურანშიც აისახა. ყურანში მრავლადაა ნასესხობები ბიბლიიდან, რაც სრულებითაც არ ამცირებს მის თვითმყოფადობას.

ყურანი ქრისტიანებსა და იუდეველებს მიიჩნევს “აჰლ ალ-ჰითაბ“-ად (“წიგნის ხალხად”) და მუსლიმებისგან მოითხოვს, რომ მათ მიმართ ტოლერანტობა გამოამჟღავნონ. ისლამი წინასწარმეტყველებად სცნობს იმავე პირებს, რასაც იუდაიზმი და ქრისტიანობა, კერძოდ ნოეს, აბრამს, იესოს, მოსეს, ადამს. ყურანი მოწიწებით მოიხსენიებს მარიამს, როგორც წინასწარმეტყველ იესოს დედას. მაგრამ ყველაზე მაღლა ყურანი აყენებს ისლამისთვის უდიდეს წინასწარმეტყველს, მოციქულთა მოციქულს – მუჰამედს. მაგრამ არც იუდეველები და არც ქრისტიანები არ სცნობენ მუჰამედს ღმერთის მოციქულად და წინასწარმეტყველად.

ისლამის საფუძველს ყურანთან ერთად ქმნის შარიათი, რომელიც არის მისი რელიგიურ-ეთიკური და სამართლებრივი ნორმების კრებული. ისლამი საკმაოდ მაღე ჩამოყალიბდა მწყობრ რელიგიურ სისტემად. წარმართულ არაბული საზოგადოებაში

⁷⁸ ინფორმაცია ისლამის წარმოშობის შესახებ აღებულია შემდეგი წყაროდან: რევაზ გაჩეჩილაძე. ახლო აღმოსავლეთი: სივრცე, ხალხი და პოლიტიკა. თბილისი, 2003. გვ. 138-145

სიკვდილი არსებობის დასასრულად იყო მიხნეული, ხოლო მუჰამედმა დაარწმუნა არაბები, რომ ჭეშმარიტი მორწმუნენი (მის შემთხვევაში – მუსლიმები) სიკვდილის შემდეგ სამოთხეს ეზიარებიან, ხოლო ცოდვილნი ჯოჯოხეთში მოხვდებიან. ისლამის მიმდევართათვის ეს დიდი სტიმული იყო ებრძოლათ “ჭეშმარიტი რწმენისათვის” და შემდგომი ცხოვრება სამოთხეში გაეტარებინათ.

ისლამის, როგორც რელიგიის, საბოლოო სახით ჩამოყალიბება მოხდა იასრიბში, ქალაქში სადაც მუჰამედმა რვა წელი გაატარა, მას შემდეგ რაც იძულებული იყო მექა მიეტოვებინა. მუჰამადის გადასახლებას მექადან იასრიბში (სავარაუდოდ ეს მოხდა ქრისტიანული კალენდრით 622 წლის 16 ივლისს) მუსლიმებმა უწოდეს *ჰიჯრა* და თავისი წელთაღრიცხვა სწორედ ამ თარიღიდან დაიწვეს. მუჰამედმა თავისი მექელი თანამოაზრეების (“მუჰაჯირების”) მხარდაჭერით იასრიბში საფუძველი ჩაუყარა მუსლიმთა პირველ სახელმწიფოს. მოგვიანებით იასრიბს დაერქვა მედინა, რომელიც მუსლიმთათვის მექას შემდეგ მეორე წმინდა ქალაქია.

630 წელს მუჰამადმა მოკავშირეთა ლაშქრით აიღო მექა. გამარჯვებულებმა გაანადგურეს წარმართული კერპები, მაგრამ შეინარჩუნეს ქააბა. ის ამჟამად მდებარეობს მოჰამედის მიერ დაფუძნებული მექის მთავარი მიზგიითის ალ-მასჯიდ ალ-ჰარამ-ის ეზოს ცენტრში. ეს ადგილი მუსლიმთა მთავარი სალოცავი და ყველაზე წმინდა ადგილია.

მუჰამადის სიკვდილის შემდეგ მისი ადგილი დაიკავა, ხალიფამ, მუჰამედის ნაცვალმა. შემდეგი 29 წლის განმავლობაში ხალიფატს მართავდნენ აბუ-ბაკრი, ომარი, ოსმანი და ალი. ისლამი ამ ოთხ ხალიფას უმწიკვლოდ ან “მართლმორწმუნედ” (“არ-რაშიდუნ”) მიიჩნევს, ხოლო მათი მეფობის პერიოდი მიხნეულია მუსლიმთა “ოქროს ხანად”.

661 წელს სამოქალაქო ომში დაიღუპა მეოთხე ხალიფა ალი, რომლის სიკვდილის შემდეგ ისლამში განხეთქილება წარმოიშვა. ალის მომხრეების აზრით ხალიფას ტიტული უნდა გადასულიყო მისი ქალიშვილის შთამომავალ ჰასანზე (ჰუსეინზე). მაგრამ ისიც მოკლეს და ხალიფა გახდა უმიანთა გვარის წარმომადგენელი უმაია, რომელმაც სატახტო ქალაქად დამასკო გამოაცხადა. ალის მომხრეებმა მისი გამეფება არაღიარებულად აღიარეს და ისლამი ორ – სუნიტურ და შიიტურ შტოებად გაიყო. სუნიტები ყურანთან ერთად წმინდა წიგნად აღიარებენ სუნას, სადაც მოჰამედის ცხოვრება არის აღწერილი. შიიტები სუნას მხოლოდ ნაწილობრივ ცნობენ.

ისლამი მთელ მსოფლიოს კულტურული თვალსაზრისით ორ ნაწილად ჰყოფს. პირველი არის დარ ალ-ისლამი (ისლამის სახლი, მხარე), ე.ი. ტერიტორია, სადაც მუსლიმები ცხოვრობენ. მეორე კი დარ ალ-ჰარბი (ომის სახლი, მხარე) ანუ მსოფლიოს ის ნაწილი, რომელშიც ისლამი არ არის გავრცელებული. ისლამის მიხედვით მუსლიმები უნდა შეეცადონ, რომ მთელი მსოფლიო “დარ ალ-ისლამად” იქცეს.

ამით უნდა აიხსნას ის ფაქტი, რომ დღიდან ხალიფატის შექმნისა დაიწყო არაბული დაპყრობები, რომელთა მიზანი იყო არა მხოლოდ ახალი მიწების დაპყრობა, არამედ ამ ტერიტორიებზე ისლამის გავრცელება. უნდა ითქვას, რომ სამხრეთელი ხალხების დიდი უმრავლესობისათვის ისლამი მისაღები აღმოჩნდა, რადგან იგი კარგად პასუხობდა ამ ხალხების მოთხოვნილებებს და შეესაბამებოდა მათ ადათ-წესებს. ისლამის განვითარებას ხელი შეუწყო იმ ფაქტმაც, რომ არაბული კულტურა იშვიათი გამონაკლისის გარდა უფრო მაღლა იდგა, ვიდრე მათ მიერ დაპყრობილი ხალხების კულტურა. არაბებმა დაპყრობილ ტერიტორიებზე ისლამის გარდა გაავრცელეს დამწერლობა. ისლამმა და არაბულმა დამწერლობამ ფეხი ვერ მოიკიდეს ევროპაში, იქ სადაც უკვე არსებობდა ქრისტიანობა და საკუთარი დამწერლობა, კერძოდ, ესპანეთში, პორტუგალიაში, საფრანგეთში, საქართველოსა და სომხეთში. XIII საუკუნეში ისლამი გავრცელდა წინა აზიაში, იქ სადაც თურქული ტომები სახლობდნენ. ამ დროისათვის თურქომანებმა, რომლებიც სამხრეთ ციმბირის და შუა აზიის მკვიდრებად ითვლებოდნენ, დაიპყრეს შუა აზიისა, ირანის და წინა აზიის ტერიტორიები. მრავალრიცხოვანმა თურქომანებმა ანუ ოსმალოებმა დაიწყეს ჯერ ჩრდილოელი

მეზობლების, ხოლო შემდეგ არაბების შევიწროებაც. საბოლოოდ მათ გაანადგურეს ბიზანტიის იმპერია და არაბთა ხალიფატი. ამასთან, ოსმალოებმა დაიპყრეს სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპის და კავკასიის ნაწილი, სადაც გაავრცელეს ისლამი, მაგალითად ალბანეთში, ბოსნიაში, აზერბაიჯანში, ჩრდილოეთ კავკასიაში. არაბებისა და ბიზანტიელებისაგან განსხვავებით ოსმალოები არ გამოირჩეოდნენ კულტურის განვითარების მაღალი დონით. ამის გამო, ისლამურ სამყაროში დაიწყო კულტურული სტაგნაცია, რამაც უარყოფითი როლი ითამაშა ამ ცივილიზაციის შემდგომ განვითარებაზე.

რელიგიების (კონფესიების) თანამედროვე გეოგრაფია უკანასკნელი რამდენიმე საუკუნის მანძილზე დიდი სტაბილურობით გამოირჩევა. რელიგიების ექსპანსიური განვითარება ფაქტობრივად შეჩერებულია, მაგრამ ამავე დროს, განსაკუთრებით XX-XXI საუკუნეებში, ტრადიციულ რელიგიათა გვერდით, იქმნება მრავალი ახალი, არატრადიციული რწმენები, რომელთა დიდი ნაწილსთვის დამახასიათებელია მიმდევართა რაოდენობის განუხრელი ზრდა.

მსოფლიოს მოსახლეობის რელიგიური შემადგენლობის დადგენა საკმაოდ რთულია და არსებული მონაცემები მხოლოდ მიახლოებით სურათს იძლევა. ყოველივე ეს გამოწვეულია სხვადასხვა ქვეყნებში სტატისტიკური აღრიცხვის განსხვავებული მეთოდების გამოყენებით (ცალკეულ ქვეყნებში აღრიცხვა წარმოებს საეკლესიო ორგანიზაციებში და საკმაოდ არაზუსტად) და ზოგში კი მათი სრულიად არარსებობით. რეალურ სურათს ცვლის ის ფაქტიც, რომ აღმოსავლეთ აზიის ზოგიერთ ქვეყანაში ადამიანი ერთდროულად რამდენიმე რელიგიის მიმდევარი იყოს და ის რამდენიმე განსხვავებული რელიგიის მიმდევრების სიაში შეიძლება აღმოჩნდეს.

2005 წლის მონაცემებით, აღმსარებელთა რაოდენობის მიხედვით, პირველობას ქრისტიანობა ინარჩუნებს. მას მსოფლიოში დაახლოებით 2,1 მილიარდი მიმდევარი ჰყავს. მეორე ადგილზეა ისლამი – 1,3 მილიარდი მიმდევარი. შთამბეჭდავია არამორწმუნეთა (ათეისტების, სეკულარების, აგნოსტიკოსების, არარელიგიურების) რაოდენობაც – 1,1 მილიარდი. ეთნიკურ რელიგიებში მიმდევართა რიცხვით გამოირჩევა ინდუიზმი – 900 მლნ. ადამიანი. მას მოსდევენ: ჩინური ტრადიციული რელიგიები – 394 მილიონი; ბუდიზმი – 376 მილიონი; ადგილობრივი რელიგიები – 300 მილიონი, აფრიკული ტრადიციული რელიგიები – 100 მილიონი, სიკხიზმი – 23 მილიონი და ა. შ.

ზემოთ აღნიშნული, მოსახლეობის კონფესიური შემადგენლობის დადგენასთან დაკავშირებული სირთულეების გამო, საკმაოდ ძნელია ცალკეულ რელიგიათა მიმდევრების დინამიკის განსაზღვრა. არსებული სტატისტიკა საშუალებას გვაძლევს შევადაროთ 1987-2005 წლებში სხვადასხვა რელიგიის მიმდევართა რაოდენობის დინამიკა. აღნიშნულ პერიოდში გაიზარდა მუსლიმების (17%-დან 21%-მდე) და ინდუისტების (12%-დან 14%-მდე) ხვედრითი წილი ყველა რელიგიის აღმსარებელთა რაოდენობაში. ეს ფაქტი აიხსნება იმით, რომ სწორედ იმ ქვეყნებში, სადაც დასახლებული რელიგიებია გავრცელებული, აღინიშნება მოსახლეობის ყველაზე დიდი ბუნებრივი მატება. გარდა ამისა, აფრიკაში ისლამი აქტიურად მიიწევს სამხრეთით, მის ტროპიკულ ნაწილში, ხოლო ინდუიზმი ვრცელდება სხვადასხვა ინდურ ტომებში.

რამდენადმე შეიცვალა ცალკეულ რელიგიათა და მათ მიმდინარეობათა თანაფარდობა მსოფლიოს მსხვილი რეგიონების მიხედვით. ასე მაგალითად, აფრიკაში (საჰარიდან სამხრეთით) მისიონერების მოღვაწეობისა და რიგი პოლიტიკური ფაქტორების გავლენით მნიშვნელოვნად გაიზარდა ქრისტიანთა და მუსლიმთა რაოდენობა, ადგილობრივ ტრადიციულ რელიგიათა მიმდევრების შემცირების ხარჯზე. ლათინურ ამერიკაში, რომელიც, მიუხედავად იმისა, რომ კვლავ კათოლიციზმის ციტადელია, იზრდება პროტესტანტთა რიცხვი.

ქრისტიანობა მსოფლიოში ყველაზე ფართო გავრცელებული რელიგიაა (*იხ. დანართი, ნახ. №18*). პირველ რიგში ეს ეხება კათოლიციზმს. კათოლიკეები, ევროპის ბევრ

ქვეყანაში, მორწმუნეთა უმრავლესობას, ხოლო ზოგიერთში კი მეტნაკლებად მნიშვნელოვან რელიგიურ ჯგუფებს ქმნიან. აზიაში ისინი მხოლოდ ფილიპინებზე შეადგენენ აღმსარებელთა უმრავლესობას, თუმცა მათი ცალკეული ჯგუფები წარმოდგენილია ბევრ სხვა ქვეყანაშიც. აფრიკაში კათოლიკური რწმენა ძირითადად ესპანეთისა და პორტუგალიის ყოფილ კოლონიებში შემორჩა. ავსტრალიაში ისინი მორწმუნეთა დაახლოებით 1/3-ს წარმოადგენენ. მაგრამ მათი გავრცელების ყველაზე ფართო არეალი წარმოდგენილია ლათინურ ამერიკაში, სადაც ისინი ყველა ქვეყნის მოსახლეობის უმრავლესობას ქმნიან. ეს ესპანური და პორტუგალიური კოლონიზაციის შედეგია. კათოლიკეები საკმაოდ ფართოდ არიან წარმოდგენილი ჩრდილოეთ ამერიკაშიც.

გავრცელების ფართო გეოგრაფიული არეალი დამახასიათებელია, აგრეთვე, პროტესტანტიზმისათვის, რომელსაც მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ჩრდილოეთ, ცენტრალურ და ცენტრალურ-აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების კონფესიურ შემადგენლობაში. პროტესტანტები ქმნიან მორწმუნეთა ძირითად გჯუფებს სამხრეთ და დასავლეთ აფრიკაში; ისინი მრავლად არიან ავსტრალიასა და ოკენეთში, ხოლო აშშ-სა და კანადაში შეადგენენ მორწმუნეთა შესაბამისად ნახევარს და მესამედს.

მართლმადიდებლობის გავრცელების არეალი გაცილებით უფრო შეზღუდულია. ყველაზე დიდი რაოდენობით მართლმადიდებლები ყოფილ საბჭოთა კავშირში (რუსეთი, უკრაინა, ბელარუსია, მოლდოვა, საქართველო) და სამხრეთ-აღმოსავლეთი ევროპის ქვეყნებშია (საბერძნეთი, რუმინეთი, ბულგარეთი, კვიპროსი, მაკედონია, სერბეთი, ჩერნოგორია) წარმოდგენილი (*იხ. დანართი, ნახ. №19*).

ისლამი, მიმდევართა რაოდენობით მეორე ადგილზეა. გეოგრაფიული თვალსაზრისით, ქრისტიანობისაგან განსხვავებით მისი გავრცელების არეალები აზიისა და აფრიკის ტერიტორიებით შემოისაზღვრება. მუსლიმების კონცენტრაციის ძირითადი რეგიონებია სამხრეთ-დასავლეთი და ცენტრალური აზია, ჩრდილოეთი აფრიკა და ნაწილობრივ სამხრეთ-აღმოსავლეთი აზია. სამხრეთ-დასავლეთ აზიაში ისლამი ჭარბობს ყველა ქვეყანაში, გარდა ისრაელისა და კვიპროსისა, სამხრეთ აზიაში – პაკისტანსა და ბანგლადეშში, სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში – ინდონეზიაში, ცენტრალურ აზიაში – ყოფილი საბჭოთა კავშირის რესპუბლიკებში. ისლამი დომინანტი რელიგიაა ჩრდილოეთ აფრიკის ყველა, ხოლო ცენტრალურ-აღმოსავლეთ აფრიკაში კი ზოგიერთ ქვეყანაში. ევროპაში მუსლიმები უმრავლესობას მხოლოდ ალბანეთსა და ბოსნია-ჰერცეგოვინაში შეადგენენ.

დღესდღეობით მსოფლიოში 50-ზე მეტი ისლამური სახელმწიფოა. მათ შორის 28-ში ისლამი სახელმწიფო რელიგიადაა გამოცხადებული. ყველაზე მრავალრიცხოვანი ისლამური სახელმწიფოებია: ინდონეზია, პაკისტანი, ბანგლადეში, ნიგერია, ირანი, თურქეთი, ეგვიპტე.

ბუდიზმი, რელიგიების მსოფლიო რუკაზე გაცილებით კომპაქტურად არის წარმოდგენილი და მოიცავს ცენტრალურ-აღმოსავლეთი და სამხრეთ-აღმოსავლეთი აზიის ზოგიერთ რაიონებს. ამასთანავე, სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში ჭარბობენ თჰერავადას და მაჰაიანას აღმსარებლები, ხოლო ცენტრალურ-აღმოსავლეთ ნაწილში ლამაიზმის მიმდევრები. მნიშვნელოვანია ბუდიზმის გავლენა იაპონიაში, ჩინეთსა და კორეის რესპუბლიკაში.

ეთნიკური და რეგიონული რელიგიების გავრცელების არეალები, როგორც წესი, კიდევ უფრო შეზღუდულია. ასე, ინდუიზმის ადეპტების 99% მოდის აზიაზე, უპირატესად კი ინდოეთსა და ნეპალზე. კონფუციონიზმმა შეინარჩუნა გავლენა თავის სამშობლოში – ჩინეთში, ხოლო სინტოიზმი კი წმინდა იაპონურ რელიგიად რჩება. სრულიად განსხვავებული გეოგრაფია გააჩნია იუდაიზმს, რომელიც რამდენიმე ქვეყანაში, მეტწილად ისრაელსა და აშშ-შია წარმოდგენილი. ადგილობრივი ტრადიციული რელიგიები უმეტესწილად აფრიკაში და ფრაგმენტულად აზიაში, ამერიკასა და ოკენეთშია შემორჩენილი.

კონფესიათა გეოგრაფიის ერთ-ერთი ამოცანაა ქვეყნების შესწავლა მათში გავრცელებული რელიგიის (რელიგიების) მიხედვით და მსოფლიოს კლასიფიკაცია მონო-, ბი- და პოლიკონფესიურ ქვეყნებად. მსოფლიოში ქვეყანათა უმრავლესობა განეკუთვნება მონოკონფესიურ სახელმწიფოთა რიცხვს, ანუ მათი მოსახლეობის 70%-ზე მეტი ერთი რელიგიის აღმსარებელია. ბიკონფესიური და პოლიკონფესიური ქვეყნების რაოდენობა თითქმის თანაბარია. პოლიკონფესიური ქვეყნების უმრავლესობა აფრიკაში მდებარეობს. ეს განპირობებულია იმით, რომ აფრიკა ისტორიულ წარსულში ახლო აღმოსავლური და ევროპული კოლონიალიზმის ობიექტი იყო, რის შედეგადაც აქ არსებულ ადგილობრივ ტრადიციულ რელიგიებთან ერთად, ფართოდ გავრცელდა ისლამი და ქრისტიანობა.

ამრიგად, თანამედროვე მსოფლიოს რელიგიური სურათი საკმაოდ რთული და მრავალფეროვანია. მიუხედავად იმისა რომ რელიგია საკმაოდ კონსერვატიული სოციალურ-კულტურული ფენომენია, მასში მიმდინარე პროცესებს გარკვეული ცვლილებები შეაქვს მსოფლიოს კონფესიათა გეოგრაფიაში.

cxrili #19

მსოფლიოს რელიგიური შემადგენლობა

ქრისტიანები

კათოლიკეები:

ლათინური ამერიკის ხალხები, ავსტრიელები, გერმანელების ნახევარი, ვალონები, ფლამანდიელების უმრავლესობა, ირლანდიელების უმრავლესობა, უნგრელების უმრავლესობა, ხორვატები, სლოვენელები, პოლონელები, ესპანელები, ბასკები, კატალონიელები, გალიციელები, ლიტველები, კორსიკელები, ლიხტენშტეინელები, მალტელები, პორტუგალიელები, ფრანგები, სლოვაკების უმრავლესობა, ჩეხების უმრავლესობა, ფრანკოშვეიცარიელების უმრავლესობა, იტალოშვეიცარიელები, რეტორომანები, ფილიპინელები.

პროტესტანტები: ინგლისელები (ანგლიკანები), შოტლანდიელების უმრავლესობა (პრესვიტორიანები), უელსელების უმრავლესობა (ანგლიკანები), გერმანელების ნახევარი (ლუთერანები), ფინელები (ლუთერანები), დანიელები (ლუთერანები), ნორვეგიელები (ლუთერანები), ისლანდიელები (ლუთერანები), ჰოლანდიელების უმრავლესობა (კალვინისტები), ლუქსემბურგელების უმრავლესობა (ლუთერანები), შვედები (ლუთერანები), გერმანოშვეიცარიელების უმრავლესობა (კალვინისტები), სამხრეთ კორეელთა მეოთხედი (ანგლიკანები და პრესვიტორიანები), ესტონელები (ლუთერანები), ლატვიელების უმრავლესობა (ლუთერანები).

მართლმადიდებლები:

ქართველები, ბერძნები, რუსები, უკრაინელები, ბელორუსები, სერბები, ბულგარელები, მაკედონიელები, რუმინელები, მოლდოველები, ჩერნოგორიელები, კვიპროსელი ბერძნები, ოსები, აფხაზების ნახევარი.

მონოფიზიტები: ეთიოპელების უმრავლესობა, ლიბანელი არაბების 1/3, ასირიელები.

სომხეთის სამოციქულო ეკლესიის მიმდევრები (გრიგორიანელები): სომხები.

მუსლიმები

მუსლიმი შიიტები: ირანელები, ბაჰრეინელთა უმრავლესობა, ერაყელთა უმრავლესობა, იემენელთა უმრავლესობა, აზერბაიჯანელები, იორდანელების 10%, ავღანელების 10%, სირიელების 20%.

მუსლიმი სუნიტები: არაბები (წინა პუნქტში ჩამოთვლილი შიიტი არაბებისა გარდა), ქურთები, ინდონეზიელები, ავღანელები, პაკისტანელები, მალაიზიელების 2/3, თურქები, პაკისტანელები, კვიპროსელი თურქები, დაღესტნელები, ჩეჩნები, ინგუშები, ჩერქეზები, ყაბარდოელები, ბალყარები, ყარაჩაეველები, თათრები, ბაშკირები, ყაზახები, თურქმენები, უზბეკები, ყირგიზები, ტაჯიკების უმრავლესობა, ალბანელები, ბოსნიელები, აფხაზების ნახევარი.

ბუდისტები

ბირმელები, ვიეტნამელები, ჩინელები, კორეელების უმრავლესობა, ლაოსელები, მალაიზიელების 1/3, ტაილანდელები, შრი-ლანკელების უმრავლესობა, იაპონელები.

ინდუისტები

ინდოელთა უმრავლესობა, ნეპალელები.

4. მოსახლეობის მიგრაციები

4.1 მოსახლეობის მიგრაცია, როგორც საზოგადოებრივ-გეოგრაფიული მოვლენა. მიგრაციის სახეები. შიდა მიგრაციები.

მოსახლეობის მიგრაცია ანუ მოსახლეობის მექანიკური მოძრაობა კაცობრიობის ისტორიაში უძველესი საზოგადოებრივ-გეოგრაფიული მოვლენაა. მიგრაცია (migratio) ლათინური სიტყვაა და ნიშნავს გადასახლებას. უხსოვარი დროიდან ადამიანები ერთი ტერიტორიიდან მეორეზე გადაადგილდებოდნენ საკვების მოპოვების, საცხოვრებლის პოვნის, დასაქმების, ვაჭრობის, მკურნალობის, განათლების მიღების, მოგზაურობის, ახალი ტერიტორიების ათვისების ან დაპყრობის, კულტურული იდენტობის და სიცოცხლის შენარჩუნების მიზნით.

ზემოთ აღნიშნულიდან გამომდინარე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ მიგრაციები გამოწვეულია სხვადასხვა, მათ შორის ბუნებრივ-გეოგრაფიული, ეკონომიკური, დემოგრაფიული, საომარი, პოლიტიკური, კულტურული (მათ შორის რელიგიური და ეთნიკური), სოციალური მიზეზებით და ფაქტორებით. ადამიანების მექანიკური მოძრაობა შეიძლება განპირობებული იყოს ერთი ან ერთდროულად რამდენიმე ფაქტორით.

მიგრაციებზე მოქმედი ფაქტორებიდან უძველესია ბუნებრივ-გეოგრაფიული ფაქტორი. თავისი განვითარების ადრინდელ ეტაპზე ადამიანების გადასახლების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მიზეზად გვევლინებოდა ბუნებრივი კატაკლიზმები, კერძოდ ვულკანური ამოფრქვევები, მიწისძვრები, წყალდიდობა, ზვავები, ქარიშხლები და ა.შ. გარდა ამისა, ანტიკურ ეპოქაში ადამიანი ხშირად იცვლიდა საცხოვრებელ ადგილს თუ მისი ნათესები გვალვის ან სხვა ბუნებრივი მოვლენის შედეგად ნადგურდებოდა. საუკუნეების განმავლობაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა ადგილის გეოგრაფიულ მდებარეობას და მის ბუნებრივ-კლიმატურ პირობებს. ადამიანები ცდილობდნენ ეცხოვრათ, ერთი მხრივ თბილ კლიმატურ სარტყლებში, ხოლო მეორე მხრივ წყალთან ახლოს, კერძოდ ზღის ან მდინარის სანაპიროზე. მოსახლეობის გადაადგილება, ასევე დაკავშირებული იყო ნიადაგების ნაყოფიერებასთან, რის გამოც მთის მოსახლეობა საცხოვრებლად ბარში ჩადიოდა.

ომები ადამიანების მასობრივი ტერიტორიული გადაადგილების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანესი ფაქტორია. ომების შედეგად იცვლებოდა არა მარტო ქვეყნების საზღვრები, არამედ მათი მოსახლეობის ეთნიკური და რელიგიური შემადგენლობა. დაპყრობილი ხალხი ხშირად იძულებული იყო დაეტოვებინა თავისი ბინადრობის ადგილები და სხვაგან გადასახლებულიყო. სწორედ ომების და მოსახლეობის მასობრივი გადასახლების შედეგად მიიღო დღევანდელი ეთნოდემოგრაფიული სახე ჩრდილოეთ და სამხრეთ ამერიკებმა, აგსტრალიამ, ჩრდილოეთ აფრიკამ, ციმბირმა, რუსეთის შორეულმა აღმოსავლეთმა და ა.შ. თვით ევროპის ქვეყნების უმეტესობაში მოსახლეობის დიდ უმრავლესობას შეადგენენ ის ხალხები, რომლებიც აქ დაპყრობითი ომების შედეგად ჩასახლდნენ. თანამედროვე მსოფლიოში რეგიონული ომების ან შეიარაღებული კონფლიქტების მიზეზით ასეულობით ათასი ადამიანი იძულებული იყო მიეტოვებინა საცხოვრებელი და სხვაგან გადასახლებულიყო. ასე მოხდა ყოფილ იუგოსლავიაში, საქართველოში, აზერბაიჯანში, რუანდაში და ა.შ.

თანამედროვე მიგრაციულ პროცესებში უმნიშვნელოვანესი ადგილი უკავია ეკონომიკური ფაქტორით გამოწვეულ ტერიტორიულ გადაადგილებას. მაღალგანვითარებული ქვეყნები, ბუნებრივი მატების დაბალი დონის გამო განიცდიან სამუშაო ძალის დეფიციტს და მისი აღმოფხვრა, როგორც წესი სხვა ქვეყნებიდან ჩამოსული ადამიანების ხარჯზე ხდება. შეიძლება დავასკვნათ, რომ ამ პროცესს აშკარად გამოხატული სოციალურ-გეოგრაფიული მიმართულება გააჩნია, რადგან განვითარებადი ქვეყნების მოსახლეობა დასაქმების მიზნით მიემართება ეკონომიკურად მაღალგანვითარებულ ან განვითარებად, მაგრამ ენერგო რესურსებით მდიდარ

ქვეყნებში. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ უკანასკნელი რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში ეკონომიკურმა ემიგრაციამ მასშტაბური ხასიათი მიიღო მაღალგანვითარებულ ქვეყნებშიც. თუ განვითარებადი ქვეყნების მიგრანტთა უდიდეს ნაწილს წარმოადგენს დაბალი კვალიფიკაციის ადამიანები, ეკონომიკურად განვითარებული ერთი ქვეყნიდან მეორეში სამუშაოდ მიემგზავრებიან მაღალი დონისა და კვალიფიკაციის მქონე სპეციალისტები. მათ ემიგრაციას აშკარად გამოხატული მატერიალური ხასიათი აქვს, რადგან იგი დაკავშირებულია უფრო მაღალი ანაზღაურების მიღებასთან. აღნიშნული სახის მიგრაციას ადგილი აქვს ევროპის ფარგლებში და ევროპიდან ამერიკის შეერთებულ შტატებში.

დემოგრაფიული სიტუაცია გარკვეულ გავლენას ახდენს მიგრაციულ პროცესებზე. ცნობილია, რომ ეკონომიკურად სუსტად განვითარებულ ქვეყნებში ჭარბმოსახლეობა პირდაპირ აისახება უმუშევრობის ზრდაზე, რის გამოც მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი იძულებულია სამუშაო სხვა ქვეყნებში ეძებოს. შესაბამისად, მოსახლეობის ემიგრაცია, როგორც წესი, მაღალია იმ ქვეყნებში, რომლებიც გამოირჩევიან მოსახლეობის ბუნებრივი მატების მაღალი დონით.

ქალაქებში შრომათმოწყობის მაღალი პოტენციალის არსებობამ ხელი შეუწყო მათი მოსახლეობის სწრაფ ზრდას სოფლის მოსახლეობის მიზიდვის ხარჯზე. ეს პროცესი განსაკუთრებული ინტენსიურობით მიმდინარეობს განვითარებად ქვეყნებში, სადაც ჭარბმოსახლეობის და აქედან გამომდინარე დასაქმების პრობლემა განსაკუთრებით მწვავედ დგას სასოფლო დასახლებებში.

ადამიანებს, რომლებიც მიგრაციულ პროცესებში მონაწილეობენ ზოგადად **მიგრანტებს** უწოდებენ. ამასთან, მიგრაციის გამომწვევი მიზეზების მიხედვით განასხვავებენ მიგრანტების რამდენიმე კატეგორიას. ამ ნაშრომის 2.1 თავში მოცემულია ემიგრაციის და იმიგრაციის განმარტებები. მოცემული განმარტებებიდან გამომდინარე, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ადამიანი, რომელიც ტოვებს სამშობლოს და სამუდამოდ ან დიდი ხნით მიემგზავრება სხვა ქვეყანაში არის *ემიგრანტი*, ხოლო ეს ადამიანი მის მიმღებ ქვეყანაში იქნება *იმიგრანტი*. **სხვაობა ემიგრაციისა და იმიგრაციის მახვენებლებს შორის არის მიგრაციის საღლო.** მიგრაციის საღლო გამოსახება, როგორც აბსოლტური მახვენებლებით, ასევე პროცენტებით ან პრომილეებით. თუ იმიგრაცია აჭარბებს ემიგრაციას, ამ შემთხვევაში ქვეყნისათვის დამახასიათებელია მიგრაციის დადებითი საღლო, ხოლო თუ ადგილი აქვს პირუკუ მოვლენას, მაშინ მიგრაციის საღლო უარყოფითი იქნება.

აუცილებელია აღინიშნოს, რომ ადამიანთა ტერიტორიული გადაადგილება ყოველთვის ნებაყოფლობით არ ხდება. მსოფლიოს ისტორიაში დაფიქსირებულია იძულებითი მიგრაციების მრავალი შემთხვევა. იძულებითი მიგრაციის კლასიკურ მაგალითად ითვლება ევროპელების მიერ მილიონობით აფრიკელის დატყვევება და ამერიკაში მათი მონებად გაყიდვა. ცალკეული ადამიანების, ისევე, როგორც ადამიანთა ჯგუფების იძულებითი გადაადგილება შეიძლება გამოწვეული იყოს პოლიტიკური, ეთნიკური ან რელიგიური დევნით. ასეთი სახის მოვლენებიც მრავლად იყო კაცობრიობის ისტორიაში. მაგ., ოსმალეთის იმპერიაში რელიგიური შევიწროების შედეგად საქართველოში გადმოსახლდნენ ქურთი იეზიდები, ბერძნები და სომხები. იმავე მიზეზით არაბული ქვეყნებიდან საქართველოში ჩამოსახლდნენ ასირიელი ქრისტიანები. ჯერ კიდევ მეორე მსოფლიო ომამდე ნახევარი მილიონი ადამიანი, იძულებული იყო დაეტოვებინა ნაცისტური გერმანია, იტალია, ესპანეთი, სადაც ისინი განიცდიდნენ დევნას პოლიტიკურ და განსაკუთრებით ეთნიკურ (უპირველეს ყოვლისა ებრაელები) ნიადაგზე. მათ შორის აღმოჩნდნენ ისეთი გენიალური ადამიანები, როგორებიც იყვნენ ალბერტ აინშტაინი, ლიონ ფოიხტვანგერი, თომას მანი, ენრიკო ფერმი. საბჭოთა კავშირის არსებობის ადრეულ ეტაპზე ათეულობით ათასმა ადამიანმა, რომელიც არ ეთანხმებოდა კომუნისტური პარტიის და საბჭოთა ხელისუფლების პოლიტიკურ კურსს მიატოვა ეს ქვეყანა და ძირითადად ევროპაში იპოვა თავშესაფარი. მათი ემიგრაცია დროული აღმოჩნდა, რადგან მოგვიანებით საბჭოთა ხელისუფლების რეპრესიებმა შეიწირა ასი

ათასობით “პოლიტიკურად არასანდო პირის” სიცოცხლე, ხოლო მილიონობით ადამიანი გადაასახლეს ციმბირში, შორეულ აღმოსავლეთსა და ყაზახეთში.

ომების, ადამიანებით ვაჭრობის, პოლიტიკური დევნის, ეთნიკური ან რელიგიური ნიშნით შევიწროების, ბუნებრივი მოვლენების და ეკოლოგიური კატაკლიზმების მიზეზით გამოწვეულ მიგრაციას ადამიანთა იძულებით გადაადგილებას უწოდებენ. იძულებით გადაადგილებული პირები შეგვიძლია დავეყთ ხუთ შემდეგ კატეგორიად: ლტოვლილებად, დევნილებად, ეკოლოგიურ მიგრანტებად, პოლიტიკური თავშესაფრის მაძიებლებად და ტრეფიკინგის მსხვერპლად.

- თუ ომმა ან ბუნებრივმა კატაკლიზმებმა გამოიწვია ადამიანის გადასახლება სხვა ქვეყანაში ის ითვლება *ლტოვლილად*.
- საომარი მოქმედებების შედეგად თავისი ქვეყნის სხვა რეგიონში გადასახლებული პირი არის *დევნილი*.
- ადამიანი, რომელმაც ბუნებრივი მოვლენების ან ეკოლოგიური კატასტროფის მიზეზით მისივე ქვეყნის ფარგლებში შეიცვალა ადგილსამყოფელი არის *ეკოლოგიური მიგრანტი*.
- პირს, რომელიც საკუთარ ქვეყანაში განიცდის დევნას პოლიტიკური მრწამსის, რელიგიური აღმსარებლობის ან ეთნიკური კუთვნილების საფუძველზე და ამ მიზეზით სურს სამშობლოს დატოვება და სხვა ქვეყანაში გადასახლება *პოლიტიკური თავშესაფრის მაძიებელს* უწოდებენ.
- *ტრეფიკინგის მსხვერპლი* არის ადამიანი, რომელიც მისგან დამოუკიდებელი მიზეზების შედეგად გახდა ადამიანებით არალეგალური ვაჭრობის ობიექტი.

მე-20 საუკუნეში საკმაოდ დიდი გავრცელება ჰპოვა მიგრაციის ერთ-ერთმა სახეობამ, რომელსაც *რეპატრიაცია* ეწოდება. რეპატრიაცია გულისხმობს ადამიანის მიერ თავისი მოქალაქეობის ქვეყნის დატოვებას და წინაპრების სამშობლოში სამუდამოდ გადასვლას. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, როდესაც შეიქმნა ისრაელი, მასში მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხიდან მილიონობით ებრაელი ჩავიდა. 1960-იან წლებში სომხეთში საცხოვრებლად გაემგზავრა ათასობით ეთნიკური სომეხი, ძირითადად ახლო აღმოსავლეთის და ევროპის ქვეყნებიდან. 1980-იანი წლების ბოლოს და 1990-იანი წლების დასაწყისში ასეულობით ათასმა ეთნიკურმა გერმანელმა დატოვა საბჭოთა კავშირი და გერმანიაში საცხოვრებლად წავიდა. საბჭოთა კავშირის დაშლამ გამოიწვია ინტენსიური რეპატრიაცია, რომელმაც ყველა ყოფილი მოკავშირე რესპუბლიკა მოიცვა და მასში მილიონობით ადამიანი მონაწილეობდა. ამ პროცესში რეპატრიანტთა დიდ უმრავლესობას ეთნიკური რუსები შეადგენდნენ, რომლებიც ძირითადად რუსეთში გადავიდნენ საცხოვრებლად.

სამართლებრივი თვალსაზრისით მიგრაციები, კერძოდ კი საერთაშორისო მიგრაციები შეიძლება იყოს ლეგალური ან არალეგალური ხასიათის. თუ ერთი ქვეყნის მოქალაქე მეორეში შეაღწევს ამ ქვეყნის იმიგრაციის დადგენილი წესების დარღვევით, ამ შემთხვევაში მისი მიგრაცია არალეგალურად ჩაითვლება.

დროის ხანგრძლივობის მიხედვით მიგრაციები შეიძლება იყოს სამუდამო, დროებითი, სეზონური და ქანქარისებური.

- მიგრაცია სამუდამოა, თუ ადამიანი სამუდამოდ ტოვებს თავის საცხოვრებელ ადგილს და სხვაგან მიემგზავრება.
- მიგრაცია დროებითია, თუ საცხოვრებელი ადგილის შეცვლა ხდება გარკვეული ვადით. დროებითი მიგრაციების ყველაზე გავრცელებული ფორმაა ტურიზმი. გარდა ამისა, დროებითი მიგრაცია შეიძლება გამოწვეული იყოს დასაქმების, მკურნალობის ჩატარების ან განათლების მიღების მიზეზით.
- სეზონური მიგრაციის დროს ადამიანი სეზონური დასაქმების მიზნით მოკლე ვადით ტოვებს თავის საცხოვრებელ ადგილს. სეზონური მიგრაციის ერთ-ერთი გავრცელებული ფორმაა მწყემსების მიერ პირუტყვის გადადენა საზაფხულო ან საზამთრო იალალებზე. ეს პროცესი რამდენიმე თვე გრძელდება ხოლმე. მეორე

მაგალითია, “სეზონური მუშების” მიგრაცია სასოფლო-სამეურნეო რაიონებში მოსავლის აღების და დაბინავების პერიოდში. სეზონური მიგრაციების ეს ფორმა საკმაოდ გავრცელებულია, მაგალითად, სამხრეთ ევროპის ქვეყნებში - ესპანეთში, იტალიასა და საფრანგეთში ყურძნისა და ციტრუსების მოსავლის აღების პერიოდში ჩადიან სეზონური მიგრანტები ჩრდილოეთ აფრიკის ქვეყნებიდან.

- ქანქარისებური მიგრაცია გულისხმობს, რომ მიგრანტი ყოველდღიურად მიდის სამუშაოზე ერთი პუნქტიდან მეორეში და სამუშაოს დამთავრების შემდეგ თავის მუდმივ საცხოვრებელ ადგილზე ბრუნდება. ქანქარისებური მიგრაცია საკმაოდ გავრცელებულია იმ პატარა ქალაქებში და სასოფლო დასახლებებში, რომლებიც მსხვილი ქალაქების მახლობლად მდებარეობენ. ამ სოფლებისა და პატარა ქალაქების მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი დასაქმებულია მსხვილი ქალაქის საწარმოებში ან იქ სავაჭროდ მიემგზავრება. ქანქარისებური მიგრაცია განვითარებულია ერთმანეთთან ახლოს მდებარე ორ მსხვილ ქალაქს შორისაც (მაგალითად, თბილისი და რუსთავი). ამგვარ გადაადგილებას ყოველდღიური ან თითქმის ყოველდღიური ხასიათი აქვს.

მოსახლეობის მიგრაციებს უდიდესი მნიშვნელობა გააჩნდა და გააჩნია. მიგრაციული პროცესების შედეგები დადებითად აისახა კაცობრიობის ცხოვრების მრავალ ასპექტზე. კერძოდ, მიგრაციები ხელს უწყობს (უწყობდა):

- ახალი ტერიტორიების ეკონომიკურ ათვისებას;
- სამუშაო ძალის რაციონალურ გამოყენებას;
- ადამიანებს შორის ურთიერთკავშირს, რის შედეგადაც ხდება აკულტურაცია (აკულტაცია) ე. ი. ხალხებს შორის კულტურის მიღწევების, ტრადიციების, წეს-ჩვეულებების ურთიერთგაცვლას;
- მეცნიერების განვითარებას და სამეცნიერო-ტექნიკური მიღწევების საერთაშორისო გავრცელებას;
- ვაჭრობის განვითარებას;
- ტურიზმის განვითარებას;
- სპორტის განვითარებას;
- დასაქმებას, შესაბამისად ადამიანის მატერიალური დონის ამაღლებას;
- განათლების, კულტურული და პროფესიული დონის ამაღლებას;
- ჯანდაცვის განვითარებას და ადამიანების მკურნალობას;

ადამიანების ტერიტორიული გადაადგილების მასშტაბის მიხედვით მიგრაციები იყოფა შიდა და საგარეო (საერთაშორისო) მიგრაციებად. იმ შემთხვევაში, თუ ადამიანების ტერიტორიული გადაადგილება ხდება ერთი ქვეყნის ფარგლებში საქმე გვაქვს *შიდა მიგრაციასთან*, ხოლო თუ ასეთი გადაადგილება ხდება ქვეყნის ფარგლებს გარეთ, მაშინ სახეზეა *საგარეო ანუ საერთაშორისო მიგრაცია*.

შიდა მიგრაციები ოთხი შემდეგი მიმართულებით შეიძლება განვითარდეს:

- სოფელი-სოფელი;
- სოფელი-ქალაქი;
- ქალაქი-ქალაქი;
- ქალაქი-სოფელი.

შიდა მიგრაციების ყველაზე გავრცელებული მიმართულებებია სოფელი-ქალაქი და ქალაქი-ქალაქი. სოფლის მოსახლეობის მიგრაცია ქალაქებში ყოველთვის დიდი აქტუალობით გამოირჩეოდა. მთლიანობაში ეს დადებითი და ბუნებრივი პროცესია. თავის დროზე, კაპიტალისტური ურთიერთობების განვითარებამ და სამეცნიერო-ტექნიკურმა პროგრესმა ხელი შეუწყო წარმოების, მათ შორის სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ინტენსიფიკაციას. ხელით შრომა მანქანური შრომით შეიცვალა, რის შედეგადაც სოფლად ადგილი ჰქონდა დიდი რაოდენობით სამუშაო ძალის გამოთავისუფლებას. სოფლის ჭარბი მოსახლეობა ქალაქებში გადასახლდა, სადაც ჯერ მრეწველობის და შემდგომ მომსახურების სფეროს სწრაფმა განვითარებამ მოითხოვა

დამატებითი შრომითი რესურსების არსებობა. ევროპის და ჩრდილოეთ ამერიკის ქვეყნებში ეს პროცესი მეტნაკლებად ჰარმონიულად და თანმიმდევრულად მიმდინარეობდა და მიმდინარეობს. განვითარებადი ქვეყნების უმრავლესობაში მოსახლეობის რაოდენობის ზრდა გაცილებით წინმსწრები ტემპით ხდება, ვიდრე ეკონომიკური განვითარება, რის გამოც ჭარბმოსახლეობის პრობლემა ერთნაირად მწვავედ დგას, როგორც სასოფლო დასახლებების, ასევე ქალაქების წინაშე.

შიდა მიგრანტების გარკვეული ნაწილი გარკვეული დროის შემდეგ თავისი მუდმივი ბინადრობის ადგილზე ბრუნდება. ეს შიდა მიგრაციების კიდევ ერთი გავრცელებული ფორმაა, რომელსაც “უკუ მიგრაცია” ეწოდება. მასში ძირითადად ჩაბმული არიან სოფლებისა და პატარა ქალაქების მცხოვრებნი, რომლებიც გარკვეული დროის განმავლობაში მსხვილ ქალაქში იმყოფებოდნენ განათლების მიღების ან დასაქმების მიზნით. სოფლის მოსახლეობის უკუ მიგრაცია დადებით გავლენას ახდენს სასოფლო რაიონების განათლების და კულტურის დონის ამაღლებაზე, ასევე მათ ეკონომიკურ განვითარებაზე.

ხშირია შემთხვევები, როდესაც სოფლის მოსახლე ჯერ პატარა ქალაქში გადადის საცხოვრებლად, ხოლო შემდეგ მსხვილ ქალაქში. ისეთ მიგრაციას, რომლის დროსაც მიგრანტი რამდენჯერმე იცვლის საცხოვრებელ ადგილს და ამასთან, თანმიმდევრულად გადადის მცირე დასახლებული პუნქტიდან უფრო დიდი ზომის დასახლებულ პუნქტში *საფეხურებრივი მიგრაცია* ეწოდება.

შიდა მიგრაციები დიდ გავლენას ახდენენ ქვეყნის ცალკეული რეგიონების ან დასახლებული პუნქტის დემოგრაფიულ სიტუაციაზე. თუ მაღალგანვითარებულ ქვეყნებში შიდა მიგრაციული პროცესები ძირითადად ორგანიზებულ ხასიათს ატარებს და ხელს უწყობს ქვეყნის ცალკეული ტერიტორიების ათვისება-განვითარებას, ხოლო განვითარებად სამყაროში ამგვარი გადაადგილებები, როგორც წესი უკონტროლოდ, სპონტანურად მიმდინარეობს.

მიგრაციულ პროცესებში ძირითადად შრომისუნარიანი ასაკის ადამიანები მონაწილეობენ. შიდა მიგრაციული უმთავრესი ნაკადები მიემართება სასოფლო დასახლებებიდან ქალაქებისაკენ. სოფლებიდან ქალაქებში მოსახლეობის გადინება დადებითად აისახება იმ ქვეყნების სოფლის მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკურ მდგომარეობაზე, რომლებშიც არსებობს ჭარბმოსახლეობის პრობლემა. მაგრამ, იმ ქვეყნებში, სადაც ადგილი აქვს დემოგრაფიულ კრიზისს ეს პროცესი მძიმე უარყოფითი შედეგების მომტანია. ის უპირველეს ყოვლისა, ხელს უწყობს სოფლის მოსახლეობის დაბერებას, რაც, თავის მხრივ იწვევს სასოფლო რეგიონებში სამუშაო ძალის დეფიციტს.

სუსტად განვითარებული ქვეყნების ქალაქებში შრომათმოწყობის შესაძლებლობები უაღრესად ლიმიტირებულია, მით უფრო არაორგანიზებული მიგრაციების პირობებში. შესაბამისად, მსხვილ ქალაქებში იზრდება უმუშევრობა, რაც უპირველეს ყოვლისა აისახება სოფლებიდან ან პატარა ქალაქებიდან ჩამოსულ ადამიანებზე. საბოლოო ჯამში ეს პროცესი იწვევს ქალაქის კრიმინოგენული სიტუაციის გაუარესებას. უკონტროლო მიგრაციების შედეგად განვითარებადი ქვეყნების ქალაქებში ადგილი აქვს სხვა სახის სოციალური პრობლემების წარმოშობას, მათ შორის არასრულწლოვანთა არალეგალურ დასაქმებას, სიღატაკს, ანტისანიტარიას, მოსახლეობის ჯანმრთელობის მდგომარეობის გაუარესებას, ჩვილთა სიკვდილიანობის ზრდას.

4.2 საერთაშორისო მიგრაციების ისტორიული მიმოხილვა⁷⁹

მიგრაციები ყველა ისტორიული ეპოქისათვის იყო დამახასიათებელი, ამასთან ადამიანების ტერიტორიული გადაადგილება ყოველ კონკრეტულ ისტორიულ პერიოდში გამოირჩეოდა შესაბამისი ფორმით, მასშტაბით, გეოგრაფიული მიმართულებით და შედეგებით.

ადამიანების ტერიტორიული გადაადგილების ისტორიაში პირობითად შეიძლება გამოვყოთ 7 შემდეგი პერიოდი:

- უძველესი ხანა, რომელიც სათავეს იღებს დაახლოებით 700 ათას წელს ჩვენს წელთაღრიცხვამდე და გრძელდებოდა ჩვენი წელთაღრიცხვის მე-4 საუკუნემდე. ეს ხანა მოიცავს ორ ისტორიულ ეპოქას - პირველყოფილ თემურ წყობილებას და მონათმფლობელობის თითქმის მთელ პერიოდს;
- IV-IX საუკუნეები - ადრინდელი ფეოდალიზმის ეპოქა;
- X-XV საუკუნეები - განვითარებული ფეოდალიზმის ეპოქა;
- XVI-XVIII საუკუნეები - გვიანდელი ფეოდალიზმის და ადრეული კაპიტალიზმის ეპოქები (“აბსოლუტიზმის ხანა”);
- XIX საუკუნე – განვითარებული კაპიტალიზმის პერიოდი;
- XX საუკუნის პირველი ნახევარი – მსოფლიო ომების პერიოდი;
- თანამედროვე პერიოდი - XX საუკუნის მეორე ნახევრიდან დღემდე.

უძველესი ხანის, კერძოდ კი პირველყოფილი თემური წყობილების ეპოქის მიგრაციებზე შეიძლება ვიმსჯელოთ მხოლოდ არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული ინფორმაციის საფუძველზე. ეს ინფორმაცია კი იმდენად მწირია, რომ მეცნიერებს დღემდე უჭირთ ბევრ კითხვაზე პასუხის გაცემა. მაგალითად, დაუდგენელია, თუ რა მიზეზით გადმოვიდნენ ადამიანები საცხოვრებლად თბილი აფრიკიდან შედარებით ცივ ევროპაში⁸⁰. ეს გადასახლება დაახლოებით 700 ათასი წლის წინ მოხდა. პირველი ევროპელები წარმოადგენდნენ ადამიანთა იმ მოდემას, რომლებიც *ჰომო ერექტუსის* სახელით არიან ცნობილი. მსოფლიოს სხვა რეგიონებში მიმდინარეობდა *ჰომო საპიენსის* გავრცელება. ამ უკანასკნელის წარმომადგენლები ევროპაში შემოვიდნენ ახლო აღმოსავლეთიდან დაახლოებით 35 ათასი წლის წინათ. მთელი ამ ხნის განმავლობაში ადამიანების ცხოვრებაში განსაკუთრებული ადგილი ეკავა ნადირობას. ევროპის ტერიტორიაზე მათი მიგრაცია ხდებოდა გარეული ცხოველების ჯოგების გადაადგილებასთან ერთად. ამასთან, მიმდინარეობდა ევროპის ახალ-ახალი მიწების ათვისება და გარკვეული ტერიტორიების დასახლება. ადამიანების განსახლებაში გადამწყვეტ როლს თამაშობდა ბუნებრივ-კლიმატური პირობები. გამყინვარებებმა დიდი ცვლილებები შეიტანა ევროპის მოსახლეობის გადაადგილებაში. მეოთხეულმა და მეხუთეულმა გამყინვარებების გამო ჩრდილოეთ და ცენტრალურ ევროპაში ბინადარი ტომები იძულებული გახდნენ სამხრეთ ევროპაში გადასახლებულიყვნენ. 12 ათასი წლის წინათ ევროპაში მოხდა კლიმატური პირობების სტაბილიზაცია. ამ დროისათვის უკვე განვითარებული იყო მიწათმოქმედება და შინაური ცხოველების მოშენება, რის შედეგადაც იქმნებოდა დასახლებები.

მსოფლიოს სხვა რეგიონებში, კერძოდ აფრიკასა და ახლო აღმოსავლეთში, ადამიანთა მიგრაციები და პირველი დასახლებების შექმნა გაცილებით ადრე დაიწყო, ვიდრე ევროპაში.

უძველეს ხანაში მსოფლიოს რეგიონებში ადგილი ჰქონდა მნიშვნელოვან ტერიტორიულ გადაადგილებებს. ჩვენს წელთაღრიცხვამდე უკვე მე-7 ათასწლეულში დასახლებული იყო მსოფლიოს ცივილიზაციის უძველესი კერა – მესოპოტამია, იგივე შუამდინარეთი

⁷⁹ ამ თავში, გარდა მითითებულისა, გამოყენებულია ინფორმაცია შემდეგი წყაროდან: History of International Migration. www.let.leidenuniv.nl

⁸⁰ ამ თავში ევროპა განხილულია მის ფიზიკურ-გეოგრაფიულ საზღვრებში, შესაბამისად მის შემადგენლობაში არ უნდა ვიგულისხმოთ მცირე აზია და კავკასია.

(თანამედროვე ერაყის ტერიტორია). სამხრეთ მესოპოტამია დასახლებული იყო შუმერებით, ხოლო ჩრდილოეთ მესოპოტამია - აქადიელებით. იმავე პერიოდის მე-3 ათასწლეულის ბოლოს ეს ტერიტორიები არამეელებმა დაიკავეს, რომლებიც აქ სამხრეთიდან მოვიდნენ.

დაახლოებით 40 ათასი წლის წინათ სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში მცხოვრებმა ტომებმა სამხრეთის მიმართულებით დიდი მანძილი გადალახეს და ავსტრალიაში დასახლდნენ.⁸¹

მე-4 ათასწლეულში ჩვენს ერამდე ეგვიპტეში, მდინარე ნილოსის ნაპირებზე საკმაოდ კომპაქტურად სახლობდნენ ბერბერული, პროსემიტური და კუშიტური ტომები. ვარაუდობენ, რომ მოგვიანებით ბერბერები გავრცელდნენ დასავლეთით, ხოლო პროსემიტური და კუშიტური ტომები – აღმოსავლეთით.

ჩვენ წელთაღრიცხვამდე მე-3 ათასწლეულის შუაში ინდოეთის ტერიტორიაზე დასახლდნენ არიული ტომები. მათ დასაბამი მისცეს ინდოარიული ტომების გავრცელებას დასავლეთით. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა მათ მიგრაციას და განსახლებას ირანში, სადაც ისინი დომინირებდნენ დაახლოებით 15 საუკუნის განმავლობაში სპარსელებისა და მიდიელების გამოჩენამდე.

უძველეს ხანაში დაიწყო ჩრდილოეთ ამერიკის დასახლება, მას შემდეგ რაც ჩრდილო-აღმოსავლეთ აზიიდან ბერინგის სრუტის გავლით მოხდა ინდიელი ტომების მიგრაცია.

დაახლოებით 9-10 ათასი წლის წინათ ფილიპინების კუნძულებიდან იაპონიაში გადასახლდნენ აინები, ხოლო ერთი საუკუნის შემდეგ იაპონიაში განსახლება დაიწყო კორეული წამოშობის ტომებმა⁸². დაახლოებით ამავე პერიოდში ავსტრონეზიური, პროატლანტიკური, ჩინურ-ტიბეტური და ავსტროაზიური ტომების მიგრაციების შედეგად მოხდა სამხრეთ-აღმოსავლეთ და აღმოსავლეთ აზიის ტერიტორიის ათვისება⁸³.

ჩვენ წელთაღრიცხვამდე დაახლოებით 8 ათასი წლით ადრე ევროპის ტერიტორიაზე შეიქმნა ახალი დასახლებები. ამ პერიოდში ევროპის სამხრეთ-აღმოსავლეთში გადმოსახლდნენ აზიური წარმომავლობის ტომები. მოგვიანებით, ჩვენს წელთაღრიცხვამდე 5 ათასი წლით ადრე დუნაისპირა ტომებმა მოახდინეს ჯერ დღევანდელი ბულგარეთის, რუმინეთის, უნგრეთის, სლოვაკეთის და ბალკანეთის ნახევარკუნძულის ჩრდილოეთ ნაწილის, ხოლო შემდგომ დღევანდელი საფრანგეთის, ნიდერლანდების და ბელგიის კოლონიზაცია. იმავე პერიოდში მცირე აზიის მოსახლეობამ დაიწყო აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის და ბალკანეთის სამხრეთ ნაწილის დასახლება. აღნიშნული პროცესები დაახლოებით ათასი წლის განმავლობაში მიმდინარეობდა. ამავე პერიოდს ემთხვევა იბერიული ტომების განსახლება ევროპის ტერიტორიაზე. იბერთა წარმოშობის შესახებ ორი მოსაზრება არსებობს. ერთ-ერთის მიხედვით ისინი ევროპაში, კერძოდ ესპანეთის ტერიტორიაზე ჩრდილოეთ აფრიკიდან მოვიდნენ და მათ არაფერი აქვთ საერთო საქართველოს იბერებთან. მეორე ვერსიის მიხედვით იბერები ესპანეთში საქართველოდან გადასახლდნენ. იბერები ევროპაში ესპანეთის გარდა სახლობდნენ იტალიაში, საფრანგეთში და ბრიტანეთშიც კი.

ჩვენს წელთაღრიცხვამდე მე-8 – მე-5 საუკუნეებში მომთაბარე ტომების მიერ მიმდინარეობდა ევროპის მნიშვნელოვანი ტერიტორიების დაპყრობა და ათვისება. მათ შორის მნიშვნელოვანი იყო გერმანული ტომების გავრცელება ცენტრალურ, სამხრეთ და დასავლეთ ევროპაში. ასევე, აღმოსავლეთ ევროპის სტეპებში (დღევანდელი რუსეთის ტერიტორია) მცხოვრები მომთაბარეების, უპირველეს ყოვლისა სკვითების განსახლება დღევანდელი უკრაინის, მოლდოვის და სლოვაკეთის ტერიტორიებზე. მოგვიანებით ისინი იძულებულნი გახდნენ ეს ადგილები სარმატებისათვის დაეთმოთ. ჩვენს

⁸¹ Страны и народы. Австралия и Океания. Антарктида. М, 1981, с.11

⁸² Брук С.И. Население мира (этнодемографический справочник). М., 1986, сс. 446-447

⁸³ იქვე გვ. 372

წელთაღრიცხვამდე მე-6 საუკუნეში ცენტრალურ და დასავლეთ ევროპაში გამოჩნდნენ და შემდგომი რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში იქ დომინირებდნენ კელტები.

მონათმფლობელური ეპოქის განმავლობაში ევროპის პოლიტიკაში ლიდერობდა ჯერ საბერძნეთი, ხოლო შემდეგ კართაგენი და რომი. საბერძნეთი, კართაგენი და რომი მიზნად ისახავდნენ დაპყრობილ ტერიტორიებზე გაეგრძელებინათ თავიანთი ენა, რელიგია და კულტურა. ამის შედეგად ევროპის, ახლო აღმოსავლეთისა და ჩრდილოეთ აფრიკის ტერიტორიებზე შეიქმნა არა ერთი *პოლისი* (ქალაქი). მაგ., დაარსდა ქალაქები კართაგენი, ალექსანდრია, მარსელი. რომაელებმა ევროპის დიდ ტერიტორიაზე გაავრცელეს ლათინური ენა, რომლის მოდიფიცირებული ვარიანტები ბევრი ხალხებისთვის (მათ შორის ფრანგებისთვის, ესპანელებისთვის, რუმინელებისთვის) მშობლიური ენა გახდა. აღნიშნულ პერიოდში მოხდა ეგეოსის ზღვისპირეთის, ჩრდილოეთ აფრიკის, საფრანგეთის, ბრიტანეთის, გერმანიის, ესპანეთის, სიცილიის, კორსიკის, მალტის მნიშვნელოვანი ტერიტორიების დასახლება და ათვისება. რომაელებმა ჩრდილოეთ საფრანგეთიდან ბრიტანეთში გადაასახლეს ათასობით გალი, ხოლო ამ უკანასკნელების ადგილობრივ მოსახლეობასთან შერევის საფუძველზე შეიქმნა უელსელი ერი. საბერძნეთისა და რომის წყალობით დასავლეთ აზიისა და ჩრდილოეთ აფრიკის ნაწილი ევროპულ კულტურას ეზიარა.

მონათმფლობელური ეპოქაში გადაადგილების მასშტაბის თვალსაზრისით რეკორდულად შეიძლება ჩაითვალოს ჰუნების მიგრაცია. ჰუნების მიგრაცია დაიწყო ჩინეთში ჩვენს წელთაღრიცხვამდე მე-2 საუკუნეში, მიმდინარეობდა ექვსი საუკუნის განმავლობაში და დასრულდა შავი ზღვის მიმდებარე ჩრდილოეთ ტერიტორიებზე. ჩვენი წელთაღრიცხვის მე-6 საუკუნეში ანალოგიური გზა გაიარეს ავარებმა, კიდევ ერთმა თურქულენოვანმა ტომმა. ისინი იმ ტერიტორიებს დაეუფლნენ, სადაც ოთხი საუკუნით ადრე ჰუნები ცხოვრობდნენ. ავარებმა, ისევე, როგორც ჰუნებმა დუნაისპირეთში თავისი ადგილი ვერ დაიმკვიდრეს და სხვა ხალხებს შეერწყნენ.

ევროპის მოსახლეობის ფორმირებაზე დიდი ზეგავლენა იქონია გოთების მიგრაციამ, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ჩვენი წელთაღრიცხვის 4-5 საუკუნეებში. გოთები გადმოვიდნენ შვედეთიდან ცენტრალურ ევროპაში და დროთა განმავლობაში ორად, ოსტგოთებად (ოსტგუთებად) და ვესტგოთებად (ვესტგუთებად) გაიყვნენ. ოსტგოთები დასახლდნენ მდინარე დონსა და მდინარე დნეპრს შორის, ხოლო ვესტგოთები განსახლდნენ მათგან დასავლეთით, მდინარე დუნაის მიმდებარე ტერიტორიებზე. ამით გოთების მიგრაციები არ დამთავრებულა. 378 წელს ვესტგოთები შეიჭრნენ რომის იმპერიის ტერიტორიაზე. რომმა ვერ გაუძლო მათ გამუდმებულ თავდასხმებს, თანდათანობით სუსტდებოდა და 476 წელს ეს იმპერია საბოლოოდ დაიშალა⁸⁴. მე-5 საუკუნის დასაწყისში ვესტგოთებმა იტალიის გავლით შეაღწიეს და დაიკავეს ჩრდილოეთ და ცენტრალური ესპანეთი. ოსტგოთებმა კი 488 წელს დაიპყრეს იტალიის მნიშვნელოვანი ტერიტორია და ჩამოაყალიბეს სამეფო, რომლის დედაქალაქი გახდა რავენა. 554 წელს ეს სამეფო გაუქმდა ბიზანტიელებთან გადამწყვეტ ბრძოლაში მარცხის შედეგად⁸⁵. ოსტგოთთა ნაწილი ცენტრალურ ევროპაში დაბრუნდა, ხოლო მეორე ნაწილი ადგილობრივ მოსახლეობას შეერია.

მე-6 საუკუნეში იწყება სლავების, რომლებიც მანამდე დუნაის შესართავს, მდინარების დნეპრსა და ვისლას შორის მდებარე ტერიტორიაზე ცხოვრობდნენ, მასობრივი მიგრაცია ევროპაში. მათი მიგრაცია შემდგომი ოთხი საუკუნის განმავლობაში სამი ძირითადი მიმართულებით განხორციელდა. სლავების ერთი შტო დასახლდა ტერიტორიაზე, რომელიც მოიცავდა დღევანდელი რუსეთის ევროპული ნაწილის და უკრაინის მნიშვნელოვან არეალს, სადაც მოგვიანებით შეიქმნა კიევისა და ნოვგოროდის სლავური სამთავროები. მეორე შტო გაემართა დასავლეთით და დასახლდა ბალტიის ზღვის სანაპიროზე, ბოჰემიასა (დღევანდელი ჩეხეთის ტერიტორია) და აღმოსავლეთ ალპებში. ხოლო, მესამე შტო გადაადგილდა სამხრეთისაკენ და დაიკავა ბალკანეთის

⁸⁴ ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. 8. თბილისი 1984. გვ. 436

⁸⁵ ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. 3. თბილისი 1978. გვ. 296

ნახევარკუნძულის ჩრდილოეთ ნაწილი. მე-7 საუკუნის ბოლოს და მე-8 საუკუნის დასაწყისში მას შემდეგ რაც, ბულგარელებმა დუნაის სამხრეთით მდებარე ტერიტორია დაიპყრეს, ხოლო ხაზარები გაბატონდნენ ვოლგასა და სამხრეთ ურალს შორის, მათ დაიწყეს სლავების შევიწროება. 885 წელს კიევისა და ნოვგოროდის სამთავროებს დაეპატრონენ შვედეთიდან მოსული ვარიანები. აღნიშნულ ტერიტორიებზე მცხოვრები სლავების მნიშვნელოვანი ნაწილი გადასახლდა დღევანდელი რუსეთის ევროპული ნაწილის ცენტრალურ და ჩრდილოეთ ნაწილებში.

მე-8 საუკუნეში არაბეთის ნახევარკუნძულზე ისლამის გავრცელებისა და არაბთა ხალიფატის შექმნასთან ერთად იწყება არაბთა მიერ ჩრდილოეთ აფრიკის, სამხრეთ-დასავლეთ აზიის და კავკასიის დაპყრობა. მათ განსაკუთრებით წარმატებით მოახერხეს ჩრდილოეთ აფრიკის ნაკლებად დასახლებული ტერიტორიების დაპყრობა და აქ დასახლება. მანამდე ჩრდილოეთ აფრიკაში მოსახლეობის უმრავლესობას შეადგენდნენ ეგვიპტელები (კოპტები) და ბერბერები. შემდგომი რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში მიმდინარეობდა ადგილობრივი მოსახლეობის ისლამიზაცია და არაბიზაცია. არაბებმა აგრეთვე დაიპყრეს თითქმის მთელი ესპანეთი, სადაც ოთხი საუკუნის განმავლობაში ბატონობდნენ, თუმცა აქ დასახლება ვერ მოახერხეს, ისევე, როგორც ვერ მოახერხეს ეს სიცილიაში, ბიზანტიაში, საქართველოსა და სომხეთში.

მე-9 საუკუნეში დასავლეთ ევროპაში სკანდინავიიდან ნორმანები (ვიკინგები) შეიჭრნენ. ორი საუკუნის განმავლობაში ნორმანებმა დაიპყრეს და დასახლდნენ ჩრდილოეთ საფრანგეთში, ჰოლანდიაში, ფარერის კუნძულებზე, ინგლისში, ისლანდიაში, გრენლანდიაში. ინგლისში ნორმანებისა და ანგლო-საქსების შერწყმის საფუძველზე ჩამოყალიბდა ინგლისელი ერი და ინგლისური ენა.⁸⁶

მე-10 საუკუნეში სამხრეთ ურალიდან ცენტრალურ და ჩრდილოეთ ევროპაში შემოვიდნენ და განსახლება დაიწყეს ფინო-უგორიულმა ტომებმა. უნგრელები (მადიარები) დასახლდნენ პანონიის დაბლობზე, ხოლო მოგვიანებით ფინური ტომები – დღევანდელი ფინეთისა და ესტონეთის ტერიტორიაზე.

ზემოთ განხილული მიგრაციების შედეგად დასრულდა დასავლეთ ევროპის მოსახლეობის ძირითადი ეთნოსების ფორმირება. შემდგომ საუკუნეებში მოსახლეობის მნიშვნელოვანმა გადაადგილებებმა გამოიწვია ჩამოყალიბებული ეთნოსების შემდგომი განახლება-განვითარება, მაგრამ ამ მიგრაციების შედეგად დასავლეთ ევროპის ეთნიკური პორტრეტი მნიშვნელოვნად არ შეცვლილა.

ევროპაში ეთნოსების ჩამოყალიბების პროცესი უფრო ადრე დასრულდა ვიდრე მსოფლიოს სხვა რეგიონებში, შესაბამისად აქ უფრო ადრე დაიწყო სახელმწიფოების ფორმირება. გარდა ამისა, ევროპა მსოფლიოს ყველაზე უფრო დასახლებული რეგიონი გახდა. მაღალი სიმჭიდროვით გამოირჩეოდა მისი დასავლეთ ნაწილი, იმ დროს, როდესაც აღმოსავლეთ ევროპა შედარებით დაუსახლებელი იყო. დასავლეთ ევროპის ხალხებისათვის შემდგომი ტერიტორიული გაფართოების საშუალებას მხოლოდ ახალი ტერიტორიების შემოერთება წარმოადგენდა. ამის რეალიზაცია კი შესაძლებელი იყო ახლო აღმოსავლეთის და რუსეთის მიწების დაპყრობის და ათვისების შედეგად.

მე-11 – მე-15 საუკუნეები ევროპის, კერძოდ კი დასავლეთ ევროპის ისტორიაში ცნობილია, როგორც “ჯვაროსნული ლაშქრობების” ხანა. 8 ჯვაროსნული ლაშქრობის შედეგად ახლო აღმოსავლეთში, კერძოდ მცირე აზიაში, კვიპროსზე და არაბეთის ნახევარკუნძულის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში, დაახლოებით 250 ათასი ევროპელი, უპირატესად ფრანგი, დასახლდა. დღევანდელი ლიბანის ტერიტორიაზე ევროპელებმა დაარსეს ტამპლიერების სამეფო, რომელიც რამდენიმე საუკუნის შემდეგ თურქების და არაბების შემოტევების შედეგად დაეცა.

⁸⁶ ზურაბ დავითაშვილი. მსოფლიოს ისტორიული და პოლიტიკური გეოგრაფია. თბილისი, 2001. გვ. 64

გერმანული წარმოშობის ხალხებმა დაიწყეს აღმოსავლეთ ევროპის ტერიტორიების დალაშქვრა. დაახლოებით 300-400 ათასი გერმანელი დასახლდა სილეზიის დაბლობზე, პომერანიაში, ბალტიის ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე, ფინეთის უბის სანაპიროზე და პრუსიაში. მანამდე აქ მცხოვრები სლავები იძულებული იყვნენ აღმოსავლეთში გადასულიყვნენ ან შერეოდნენ ახლადმოსულ გერმანულ მოსახლეობას.

მე-11-მე-15 საუკუნეებში ინგლისში გადასახლდა 100 ათასი ფრანგი. მათი უმრავლესობა იქ ამ ორ ქვეყანას შორის 100 წლიანი ომის შედეგად მოხვდა.

მე-14 საუკუნეში კათოლიკური ეკლესიის მიერ წამოწყებული კამპანიის შედეგად მოხდა ებრაელების განდევნა ინგლისიდან, საფრანგეთსა და განსაკუთრებით ესპანეთიდან. შემდგომი 2-3 საუკუნის განმავლობაში ასი ათასობით ებრაელი აღმოსავლეთ ევროპაში ძირითადად, პოლონეთსა და ლიტვაში გადასახლდა.

მე-13 საუკუნეში რუსეთი თათარ-მონღოლთა შემოსევის ობიექტი გახდა. მათი ბატონობა თითქმის სამი საუკუნე გაგრძელდა. ამის შედეგად თათრულმა ტომებმა თავიანთი პოზიციები განიმტკიცეს ვოლგისპირეთში, სადაც დღემდე კომპაქტურად სახლობენ.

მეორე ათასწლეულის დასაწყისში ყველაზე მნიშვნელოვან მიგრაციას ადგილი ჰქონდა აზიაში. ამ პერიოდში ციმბირის სამხრეთ ნაწილიდან და ცენტრალური აზიიდან მიმდინარეობდა თურქული ტომებმა დაიწყეს მიგრაცია სამხრეთ-დასავლეთით. მათ ჯერ სპარსეთი დაიკავეს, ხოლო შემდეგ განსახლება დაიწყეს მცირე აზიასა და სამხრეთ კავკასიაში (დღევანდელი აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე). 1453 წელს თურქების მიერ კონსტანტინოპოლის (დღევანდელი სტამბოლი) აღებით დასრულდა ბიზანტიის იმპერიის ისტორია და საფუძველი ჩაეყარა ოსმალეთის იმპერიის ფორმირებას.

ამერიკის აღმოჩენის შემდეგ მიგრაციების ისტორიაში ახალი ერა დადგა. *XVI-XIX საუკუნეების განმავლობაში მოსახლეობის ყველაზე მასშტაბური გადაადგილება სწორედ ამერიკის მიმართულებით მიმდინარეობდა.* ევროპელთა მიგრაცია ამერიკაში განპირობებული იყო რამდენიმე ფაქტორით. მათ შორის უმნიშვნელოვანესი იყო ეკონომიკური, რადგან ამერიკის ათვისება დაკავშირებული იყო მაღალი შემოსავლების მიღებასთან. გარდა ამისა, ევროპელების მნიშვნელოვან ნაწილს სჯეროდა, რომ ამერიკაში შესაძლებელი იქნებოდა ისეთი სახელმწიფოების შექმნა, სადაც დამკვიდრდებოდა სოციალური სამართლიანობა, რის შედეგადაც აღმოიფხვრებოდა წოდებრივი განსხვავებები და რაც მთავარია, დაკანონდებოდა სიტყვის, პოლიტიკური შეხედულებების და რელიგიური მრწამსის თავისუფლება. აზიელთა და ჩრდილოეთ აფრიკელთა (არაბთა) ამერიკაში მიგრაცია ძირითადად ეკონომიკური მოტივებით იყო განპირობებული.

ამერიკის ათვისება თავიდან წელი ტემპით მიმდინარეობდა. საკმარისია აღინიშნოს, რომ 1720 წლისთვის სამხრეთ ამერიკაში 1 მილიონზე ცოტა მეტი ევროპელი იმყოფებოდა, ხოლო 1776 წელს, როდესაც ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა დამოუკიდებლობა გამოაცხადა ამ ქვეყანაში დაახლოებით 4,5 მილიონი ადამიანი ცხოვრობდა. ამერიკაში ევროპელთა ემიგრაციაში შეინიშნებოდა მკაფიოდ გამოხატული გეოგრაფიული კანონზომიერებები. დღევანდელი აშშ-სა და კანადის ტერიტორიების ათვისებაში მონაწილეობდნენ ძირითადად ბრიტანელები, ფრანგები და გერმანელები, იმ დროს, როდესაც ესპანელებმა და პორტუგალიელებმა მოახდინეს ცენტრალური და სამხრეთ ამერიკის კოლონიზაცია. ამ წესიდან გამონაკლისს კოლანდიელები წარმოადგენდნენ, რადგან მათ ემიგრაციას ამერიკაში არ ჰქონდა ჩამოყალიბებული გეოგრაფიული მიმართულება. ისინი ცდილობდნენ კოლონიები შეექმნათ ყველგან, სადაც ამის საშუალება მიეცემოდათ.

ევროპიდან ამერიკაში მასობრივი ემიგრაცია კაპიტალისტური ურთიერთობების განვითარებასთან ერთად დაიწყო. მე-19 საუკუნეში და მე-20 საუკუნის პირველ მეოთხედში აშშ-ში ევროპელთა გადასახლებაში ორი პერიოდი შეიძლება გამოიყოს. *პირველი პერიოდი* მოიცავს 1790-1870 წლებს და მასში განსაკუთრებული ადგილი

დაიკავა ამ ქვეყანაში დასავლეთ ევროპელთა მასობრივმა იმიგრაციამ. *მეორე პერიოდში (1870-1924 წლები)*, ევროპული ემიგრაციის მთავარი კერა გახდა სამხრეთ და აღმოსავლეთ ევროპა. 1860 წლისათვის აშშ-ში ცხოვრობდა 5 მილიონი იმიგრანტი, ხოლო შემდეგი 65 წლის განმავლობაში აქ ევროპიდან 35 მილიონამდე ადამიანი ჩამოვიდა, მათ შორის 5,5 მილიონი გერმანელი, 2 მილიონ ებრაელზე მეტი მარტო რუსეთის იმპერიიდან, 15 მილიონზე მეტი აღმოსავლეთ ევროპიდან (რუსები, უკრაინელები, პოლონელები, უნგრელები, ლიტველები, ჩეხები, სლოვაკები), 2 მილიონზე მეტი სკანდინავიელი (შვედები, დანიელები, ნორვეგიელები). განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია აშშ-ში ირლანდიელთა იმიგრაცია. მე-19 საუკუნეში და მე-20 საუკუნის დასაწყისში აშშ-ში გადასახლდა 4 მილიონზე მეტი ირლანდიელი, რის შედეგადაც აღმოჩნდა, რომ აშშ-ში მეტი ირლანდიელი ცხოვრობდა, ვიდრე თვით ირლანდიაში. აღნიშნულ პერიოდში კანადაში ჩავიდა 7 მილიონი ადამიანი, მაგრამ მათგან 6 მილიონი მომდევნო 2-3 ათწლეულის განმავლობაში აშშ-ში გადავიდა საცხოვრებლად.

ამერიკაში ევროპელთა და აზიელთა მიგრაციას ძირითადად ნებაყოფლობითი ხასიათი ჰქონდა, თუ არ ჩავთვლით აქ პატიმართა გადასახლებას საფრანგეთიდან და ბრიტანეთიდან. სამაგიეროდ, ამ პერიოდში მასშტაბური ხასიათი მიიღო ამერიკაში აფრიკელების ჩაყვანამ და იქ მათი მონებად გაყიდვამ. 1600-1900 წლებში მხოლოდ აშშ-ში 12,5 მილიონი აფრიკელი ჩაასახლეს, რომელთა უმრავლესობას გვინეის უბის მიმდებარე ტერიტორიებისა და სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკის მკვიდრი მოსახლეობა შეადგენდა.

1830-იანი წლებიდან ამერიკაში დაიწყო სამხრეთ-აღმოსავლეთ და აღმოსავლეთ აზიის მოსახლეობის, ძირითადად ჩინელთა იმიგრაცია. ევროპელები ჩინელებთან კონტრაქტებს აფორმებდნენ და ამერიკაში სამუშაოდ ჩაყავდათ. ჩინელების დიდი რაოდენობა გამოიყენეს აშშ-ს დასავლეთ ნაწილში რკინიგზების და პორტების მშენებლობაზე. მე-19 საუკუნის განმავლობაში ამერიკაში ასი ათასობით აზიელი ჩავიდა, თუმცა იმავე საუკუნის ბოლო მეოთხედში აშშ-ს მთავრობამ მათი იმიგრაცია შეზღუდა.

ევროპელთა ემიგრაცია სამხრეთ ამერიკაში ნაკლებად მასშტაბურ ხასიათს ატარებდა ვიდრე ჩრდილოეთ ამერიკაში, თუმცა ის მაინც მნიშვნელოვანი იყო. 1820-1924 წლებში ევროპულმა იმიგრაციამ სამხრეთ ამერიკაში დაახლოებით 6 მილიონი ადამიანი შეადგინა. ამ კონტინენტზე ევროპელთა იმიგრაციის მთავარ კერებს წარმოადგენდნენ ბრაზილია და არგენტინა. არგენტინაში ჩასული ევროპელების უმრავლესობას ესპანელები შეადგენდნენ, თუმცა მიგრანტთა მნიშვნელოვანი ნაკადი იტალიიდან, საფრანგეთიდან, რუსეთიდან, პოლანდიიდან ჩადიოდა. კოლონიური პერიოდის ბრაზილია უპირატესად პორტუგალიური იმიგრაციის კერა იყო, ხოლო ამ ქვეყნის დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ იქ ჩასვლა დაიწყო უპირატესად იტალიელებმა, ხოლო პორტუგალიელთა მნიშვნელოვანი ნაწილი სამშობლოში დაბრუნდა. აღნიშნულ პერიოდში სამხრეთ ამერიკაში ინტენსიური ხასიათი ჰქონდა აზიელთა, კერძოდ იაპონელთა, ჩინელთა, ინდოელთა და არაბთა (უპირატესად აღჟირელთა) იმიგრაციას. აფრიკელი მონებით ვაჭრობის პროცესის შედეგად სამხრეთ ამერიკაში 2,5 მილიონი შავკანიანი გადასახლეს. მათი უმრავლესობა ბრაზილიის პლანტაციებში დაასაქმეს.

მე-17 – მე-19 საუკუნეებში ამერიკის გარდა ევროპული კოლონიზაცია შეეხო აფრიკას, აზიას და ავსტრალია-ოკეანეთს, რამაც ხელი შეუწყო ახალ ინტენსიურ მიგრაციულ მოძრაობას.

მადრიბის ქვეყნების (ალჟირი, მაროკო, ტუნისი) კოლონიზაციის შედეგად ამ რეგიონში მილიონზე მეტი ფრანგი ჩავიდა.

1788-1868 წლებში ინგლისსა და ირლანდიიდან ავსტრალიაში და კუნძულ ტასმანიაზე 162 ათასი მსჯავრდებული გადასახლეს. ავსტრალიის მთავარი ქალაქი სიდნეი პატიმრებმა ააშენეს და მისი პირველი მოსახლეებიც ისინი გახდნენ.

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში იტალიასა და საბერძნეთში შექმნილი მძიმე ეკონომიკური სიტაციის გამო ამ ქვეყნებიდან დაიწყო ამ ქვეყნების მოსახლეობის მასობრივი ემიგრაცია ავსტრალიაში. 1820-1924 წლებში ავსტრალიაში 3 მილიონზე მეტი იტალიელი და ბერძენი ჩავიდა.

მე-19 საუკუნის განმავლობაში მიმდინარეობდა სამხრეთ აფრიკის კოლონიზაცია, რის შედეგადაც მე-20 საუკუნის დასაწყისში აქ 1 მილიონზე მეტი ინგლისელი და ბური (პოლანდიელი) ცხოვრობდა. აღსანიშნავია, რომ ამ ქვეყნის კოლონიზაციაში გერმანელებიც მონაწილეობდნენ, მაგრამ ისინი ვერ შეეგუენ ადგილობრივ პირობებს და უკან დაბრუნდნენ.

მე-19 საუკუნის განმავლობაში მიმდინარეობდა ბუნებრივი და მინერალური რესურსებით მდიდარი ციმბირის ათვისება რუსეთის იმპერიის მიერ. მე-20 საუკუნის დასაწყისში ამ რეგიონში უკვე 10 მილიონ ადამიანზე მეტი ცხოვრობდა.

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში რუსეთმა დაასრულა ჩრდილოეთ კავკასიის დაპყობა. რუსეთის იმპერიამ აქედან გაასახლა ათეულობით ათასი ადამიანი, მათ შორის ჩერქეზები, აფხაზები, ჩეჩნები, ინგუშები. მათ თავშესაფარი ოსმალეთის იმპერიაში მიიღეს. რუსეთის იმპერიის ადმინისტრაცია ცდილობდა კავკასიის და ვოლგისპირეთის ტერიტორია რუსებით და გერმანელებით დაესახლებინა. ამ მიზნით გერმანიიდან, ამ რეგიონებში საცხოვრებლად გადმოვიდა ათეულობით ათასი ადამიანი. საქართველოში გერმანელები ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე დაასახლეს.

ზემოთ აღნიშნულ პერიოდში მოსახლეობის მნიშვნელოვან მიგრაციებს ადგილი ჰქონდა ევროპის ფარგლებშიც. როგორც აღინიშნა, მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში საბერძნეთი და იტალია მოიცვა ეკონომიკურმა კრიზისმა. რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში ეს ქვეყნები დატოვა მილიონობით ადამიანმა. მათგან, 2 მილიონი იტალიელი ევროპის სხვა სახელმწიფოებში, ძირითადად საფრანგეთში გადასახლდა, ხოლო ბერძენთა მნიშვნელოვანი ნაწილი დასაქმების მიზნით ავსტრო-უნგრეთის იმპერიის ჩრდილოეთ ნაწილში გაემგზავრა.

მე-20 საუკუნის 10-იან წლებში თურქეთის ტერიტორიაზე სომეხთა მასობრივი ხოცვა-ჟლეტის შედეგად მილიონზე მეტი სომეხი იძულებული იყო თავშესაფარი ევროპის ქვეყნებში ეპოვნა, ძირითადად რუსეთსა და საფრანგეთში, ასევე ახლო აღმოსავლეთის არაბულ ქვეყნებში და აშშ-ში.

პირველმა მსოფლიო ომმა დიდი ზეგავლენა იქონია მსოფლიოს მოსახლეობის ტერიტორიულ გადაადგილებაზე, რაც უპირველეს ყოვლისა ევროპას შეეხო.

პირველ მსოფლიო ომში დამარცხების შედეგად გერმანელი მოსახლეობა იძულებული იყო დაეტოვებინა ის ტერიტორიები, სადაც ის მანამდე ცხოვრობდა. კერძოდ, 1,8 მილიონი გერმანელი პოლონეთიდან, რუსეთიდან, ელზას-ლოტარინგიიდან (აღმოსავლეთ საფრანგეთი), ასევე აზიის და აფრიკის კოლონიებიდან გერმანიასა და ავსტრიაში დაბრუნდა.

საფრანგეთიდან გერმანელთა ემიგრაციისა და ომით მიყენებული ადამიანური ზარალის შედეგად ქვეყანაში შეიქმნა სამუშაო ძალის დეფიციტი, რომლის აღმოფხვრაც სხვა ქვეყნებიდან ათი ათასობით მუშის შემოყვანის ხარჯზე მოხდა. ომის შემდეგ საფრანგეთში სამუშაოდ ჩავიდა 300 ათასი არაბი მადრიბის ქვეყნებიდან, 46 ათასი პოლონელი, 33 ათასი ჩეხი, 67 ათასი რუსი და ამდენივე სომეხი.

ოსმალეთის იმპერიის დაშლისა და თურქეთის რესპუბლიკის შექმნის შედეგად საბერძნეთსა და თურქეთს შორის მოხდა მოსახლეობების “გაცვლა”. 1923 წელს საბერძნეთი დატოვა და თურქეთში გადასახლდა 500 ათასი თურქი, ხოლო 1,3 მილიონი ბერძენი თურქეთიდან საბერძნეთში წავიდა.

რუსეთის იმპერიის ნგრევას და მის ტერიტორიაზე საბჭოთა დიქტატურის დამყარების შედეგად ჯერ კიდევ მე-20 საუკუნის 10-იანი წლების ბოლოს და 20-იანი წლების დასაწყისში ასობით ათასი ადამიანი, რომელიც იმპერიის არსებობის დროს მაღალ ან საშუალო ფენას მიეკუთვნებოდა იძულებული გახდა თავშესაფარი სხვა ქვეყნებში ეპოვა. რუსეთიდან წასული ადამიანების უმრავლესობა საფრანგეთში ან აშშ-ში გადასახლდა. 1917-1926 წლებში რუსეთიდან მხოლოდ საფრანგეთში 64 ათასი ადამიანი ჩავიდა. 20-30-იან წლებში საბჭოთა რეპრესიების მსხვერპლი გახდა შეძლებული ადამიანების დიდი ნაწილი, რომელიც საბჭოთა კავშირში დარჩა. 1932 წელს ციმბირში და საბჭოთა კავშირის სხვა ნაკლებად ათვისებულ ადგილებში 5 მილიონი შეძლებული გლეხი (“კულაკი”) გადაასახლეს. გარდა ამისა, ქვეყანაში დაწყებულმა ინდუსტრიალიზაციის პროცესმა მოითხოვა მსხვილ ქალაქებსა და ინდუსტრიულ ცენტრებში დიდი რაოდენობის მუშა-ხელის არსებობა. ამ მიზნით საბჭოთა ხელისუფლებამ 1929-39 წლებში ქვეყნის ევროპული ნაწილის სასოფლო რეგიონებიდან დიდ ქალაქებში, ასევე დონბასსა და ურალში 18 მილიონი ადამიანი გადაასახლა.

30-იანი წლების დასაწყისში ევროპის რიგ სახელმწიფოებში, მათ შორის გერმანიაში, იტალიასა და ესპანეთში, ხელისუფლების სათავეში დიქტატორული რეჟიმები მოვიდნენ. ამ ქვეყნებში დაიწყო ადამიანთა დევნა პოლიტიკური მრწამსისა და ეთნიკური კუთვნილების ნიადაგზე. ეთნიკურ ებრაელთა და ბოშათა დიდი ნაწილი, აგრეთვე ფაშისტური იდეოლოგიის მოწინააღმდეგეები იძულებულნი გახდნენ ეს ქვეყნები დაეტოვებინათ. მათი უმეტესობა საცხოვრებლად გაემგზავრა საფრანგეთში, დიდ ბრიტანეთსა და ჩრდილოეთ ამერიკაში.

ესპანეთში მიმდინარე სამოქალაქო ომის შედეგად 30-იანი წლების ბოლოს ქვეყანა დატოვა 200 ათასმა ადამიანმა. მათი უმრავლესობა (140 ათასი ადამიანი) საცხოვრებლად საფრანგეთში წავიდა, ხოლო დანარჩენები სამხრეთ ამერიკასა და ჩრდილოეთ აფრიკის ფრანგულენოვან ქვეყნებში.

მსოფლიოში მიგრაციული მოძრაობა კიდევ უფრო ინტენსიური გახდა მეორე მსოფლიო ომის დროს. ამ ომის განმავლობაში ნაცისტებმა მათ მიერ დაპყრობილი ქვეყნებიდან გერმანიაში გადაასახლეს დაახლოებით 9-10 მილიონი ადამიანი. მათი ერთი ნაწილი დასაქმებული იყო მრეწველობასა და მშენებლობებზე, მეორე ნაწილი კი საკონცენტრაციო ბანაკებში მოათავსეს. 1942-45 წლებში გერმანიისა და პოლონეთის ტერიტორიებზე მდებარე საკონცენტრაციო ბანაკებში მილიონობით ადამიანი, მათ შორის 5,2 მილიონი ებრაელი და 400 ათასი ბოშა იმყოფებოდა.

იმავე პერიოდში საბჭოთა კავშირში ადგილი ჰქონდა სხვადასხვა ეთნოსების დეპორტაციას (მაღდატანებით გასახლებას) მათი ბინადრობის ადგილებიდან ქვეყნის სხვა ტერიტორიებზე. საბჭოთა ხელისუფლებას ეშინოდა, რომ თუ გერმანიის მოკავშირე თურქეთი საბჭოთა კავშირში შემოიჭრებოდა, მაშინ მას მხარს დაუჭერდნენ საქართველოში და ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრები მუსლიმები. ამ მიზეზით, იქედან 1943-44 წლებში ყაზახეთსა და შუა აზიაში გაასახლეს ჩეჩნები, ინგუშები, ყარაჩაევლები, ბალყარები და საქართველოში მცხოვრები მუსლიმი მესხები.

მეორე მსოფლიო ომის შედეგად მნიშვნელოვნად შეიცვალა მსოფლიოს პოლიტიკური რუკა, რამაც პირდაპირი ზეგავლენა მოახდინა მოსახლეობის მიგრაციებზე. აღმოსავლეთ ევროპიდან 10 მილიონი გერმანელი გადაასახლეს გერმანიის ფედერაციულ რესპუბლიკაში, გერმანიის დემოკრატიულ რესპუბლიკასა და დასავლეთ ბერლინში.⁸⁷ იმავედროულად, 2 მილიონამდე პოლონელი გერმანიიდან პოლონეთში დაბრუნდა.⁸⁸

მეორე მსოფლიო ომის დროს განხორციელებულმა ებრაელთა დევნამ გამოიწვია ევროპიდან და ჩრდილოეთ აფრიკიდან მათი მასობრივი ემიგრაცია ჩრდილოეთ

⁸⁷ В.П. Максаковский – Географическая картина мира. Книга 1. М., 2004, с. 137

⁸⁸ ვახტანგ ჯაოშიელი. მოსახლეობის გეოგრაფია (სახელმძღვანელო). თბილისი, 1983, გვ. 106

ამერიკასა და პალესტინაში. 1947 წელს ისტორიული პალესტინის ტერიტორიაზე შეიქმნა ისრაელის სახელმწიფო. თუ ომამდე იქ რამდენიმე ათეული ათასი ებრაელი ცხოვრობდა, 1966 წელს მათმა რიცხვმა ისრაელში უკვე 2,5 მილიონი შეადგინა. მეორე მხრივ ისრაელის შექმნის შემდეგ არაბულ ქვეყნებში გადასახლდა დაახლოებით 700 ათასამდე პალესტინელი არაბი.⁸⁹

მეორე მსოფლიო ომში დამარცხების შედეგად დაახლოებით 6 მილიონმა იაპონელმა დატოვა ჩინეთის, კორეის და რუსეთის ოკუპირებული ტერიტორიები და სამშობლოში დაბრუნდა.⁹⁰

1947 წელს პაკისტანის ინდოეთიდან გამოყოფის შედეგად დაახლოებით 7-8 მილიონი ადამიანი გადაადგილდა ამ ქვეყნებს შორის. იმავედროულად, ეს ქვეყნები დატოვა ასეულობით ათასმა ბრიტანელმა და სამშობლოში დაბრუნდა.⁹¹

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ დაიწყო აფრიკისა და აზიის დეკოლონიზაციის პროცესი, რომელიც განსაკუთრებული ინტენსიურობით გამოიჩინა 1950-იანი წლების მეორე ნახევარსა და 1960-იან წლებში. აფრიკისა და აზიის ქვეყნების განთავისუფლებას მოჰყვა დაახლოებით 2 მილიონი ევროპელი კოლონისტის რეპატრაცია.

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ევროპის ეკონომიკურმა აღმშენებლობამ და აზიისა და აფრიკის დეკოლონიზაციამ ახალი იმპულსი მისცა განვითარებადი ქვეყნების მოსახლეობის მასობრივ ემიგრაციას ევროპის მიმართულებით.

⁸⁹ Н.В. Алисов, Б.С. Хорев – Экономическая и социальная география (общий обзор). М., 2000, с. 152

⁹⁰ ვახტანგ ჯაოშვილი. მოსახლეობის გეოგრაფია (სახელმძღვანელო). თბილისი, 1983, გვ.106

⁹¹ Н.В. Алисов, Б.С. Хорев – Экономическая и социальная география (общий обзор). М., 2000, с. 152

3.3. თანამედროვე საერთაშორისო მიგრაციები. იძულებითი ხასიათის საერთაშორისო მიგრაციები. ტრეფიკინგი

საერთაშორისო მიგრაციები გლობალიზაციის ეპოქის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი დამახასიათებელი მოვლენაა. ამ პროცესში ჩაბმული ადამიანების რაოდენობა განუხრელად იზრდება, რაც გამოწვეულია მრავალი, მათ შორის ეკონომიკური, დემოგრაფიული, სოციალური, პოლიტიკური, ბუნებრივ-გეოგრაფიული, ომის ფაქტორებით.⁹² 1960-2005 წლებში მიგრანტთა რაოდენობა მსოფლიოში ორნახევარჯერ გაიზარდა (75 მილიონიდან 191 მილიონამდე)⁹³. ამ ზრდაზე განსაკუთრებული ზეგავლენა იქონია სოციალისტურ ქვეყნებში კომუნისტური მართველობის გაუქმებამ და მათმა შემდგომმა სოციალურ-ეკონომიკურმა ინტეგრაციამ დანარჩენ მსოფლიოში.

1960-იან წლებში და 1970-იანი წლების დასაწყისში საერთაშორისო მიგრანტთა დიდი უმრავლესობა (43 მილიონი 75 მილიონიდან) განვითარებად ქვეყნებში ჩადიოდა. 1975-1990 წლებში განვითარებადმა და განვითარებულმა ქვეყნებმა მიგრანტთა დაახლოებით თანაბარი რაოდენობა მიიღეს. 1990-იანი წლებიდან სიტუაცია შეიცვალა, შესაბამისად გაფართოვდა იმიგრაცია განვითარებულ ქვეყნებში. 1990-2005 წლებში 36 მილიონი იმიგრანტიდან 33 მილიონი მაღალგანვითარებულმა ქვეყნებმა და რუსეთმა მიიღეს. უკვე 2005 წელს მსოფლიოში (ყოფილი საბჭოთა კავშირის გამოკლებით) აღრიცხული იყო 164 მილიონი მიგრანტი, რომელთა შორის უმრავლესობა (90 მილიონი) განვითარებულ ქვეყნებში ცხოვრობდა. მიგრანტთა რაოდენობით მსოფლიოში გამოირჩევა ევროპა, სადაც 64 მილიონი მიგრანტია თავმოყრილი, რაც მთელი ევროპის მოსახლეობის 9% შეადგენს. მთელ მოსახლეობაში მიგრანტთა ხვედრითი წილით მსოფლიოში გამოირჩევა ავტრალია და ოკეანეთი, ასევე ჩრდილოეთ ამერიკა. მიგრანტები ამ რეგიონების მოსახლეობის შესაბამისად 15 და 13%-ს შედგენენ.

უკანასკნელი თითქმის ნახევარი საუკუნის განმავლობაში მნიშვნელოვნად გაიზარდა მასობრივი იმიგრაციის ქვეყნების რიცხვი. 1960 წელს 500 ათასზე მეტი იმიგრანტი მსოფლიოს მხოლოდ 30 ქვეყანაში იყო დაფიქსირებული, ხოლო 2005 წლისათვის ასეთი ქვეყნების რიცხვი 64-მდე გაიზარდა. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ტრადიციული იმიგრაციის ქვეყნების როლი საერთაშორისო მიგრაციებში კვლავ საკმაოდ მაღალია. საკმარისია ითქვას, რომ 2005 წელს იმიგრანტთა მთელი რაოდენობის თითქმის ორი მესამედი კონცენტრირებული იყო 18 ქვეყანაში, ხოლო მათი თითქმის ერთი მესამედი – სამ ქვეყანაში (აშშ-ში, რუსეთსა და გერმანიაში). მსოფლიოში ყოველი მეხუთე იმიგრანტი აშშ-ში ცხოვრობს. აშშ-ში გარდა 38 მილიონზე მეტ ლეგალური იმიგრანტისა, კიდევ დაახლოებით 16 მილიონი არალეგალური იმიგრანტი იმყოფება.

გავრცელებულია მოსაზრება იმის შესახებ, რომ საერთაშორისო მიგრაციებში ძირითადად მამაკაცები მონაწილეობენ. ეს მცდარი მოსაზრებაა. ჯერ კიდევ 1960 წელს ქალები საერთაშორისო მიგრანტთა 47%-ს შეადგენდნენ, ხოლო 2005 წელს მათი წილი 50%-მდე გაიზარდა. განსაკუთრებით სწრაფად იზრდება ქალ მიგრანტთა რიცხვი ტრადიციული ემიგრაციის ქვეყნებში. ამ საუკუნის დასაწყისში ფილიპინების, შრი-ლანკის და ინდონეზიის ემიგრანტებს შორის დიდ უმრავლესობას ქალები შეადგენდნენ. ქალები, ძირითადად მაღალგანვითარებულ ქვეყნებში მიემგზავრებიან. ამჟამად, განვითარებულ ქვეყნებში მცხოვრებ მიგრანტთა შორის უფრო მეტი ქალია, ვიდრე მამაკაცი.

გავრცელებულია კიდევ ერთი არასწორი მოსაზრება, იმის თაობაზე თითქოს მიგრანტთა უმრავლესობას დაბალკვალიფიციური და უწიგნური ადამიანები შეადგენენ. სინამდვილეში განვითარებული სამყაროდან გამოსული ემიგრანტები უფრო მაღალკვალიფიციური ადამიანები არიან, ვიდრე ისინი ვინც სამშობლოში რჩება. ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაციის (Organisation for

⁹² ამ გვერდზე მოცემული ინფორმაცია აღებულია წყაროდან: Trends in Total Migrant Stock: The 2005 Revision. www.un.org/esa/population/publications/migration

⁹³ ეს რაოდენობა მოიცავს ლტოლვილებსაც.

Economic Co-operation and Development – OECD) წვერ ქვეყნებში ჩასულ მიგრანტთა უმრავლესობას, როგორც წესი საშუალო ან უმაღლესი განათლება გააჩნია.⁹⁴

ცხრილი №20

მსოფლიოს უდიდესი ქვეყნები იმიგრანტთა რაოდენობის მიხედვით⁹⁵
(1990 და 2005 წლები)

ქვეყნები	იმიგრანტთა რაოდენობა				იმიგრანტთა რაოდენობის საერთო ზრდა 1990-2005 წ.წ. (%-ში)
	1990 წ.		2005 წ.		
	მილიონებში	%-ში	მილიონებში	%-ში	
აშშ	23,3	15,0	38,4	20,2	+64,8
რუსეთი	11,5	7,4	12,1	6,4	+5,2
ინდოეთი	7,4	4,8	5,7	3,0	-22,9
უკრაინა	7,1	4,6	6,8	3,6	-4,4
პაკისტანი	6,6	4,2	3,3	1,7	-50,0
გერმანია	5,9	3,8	10,1	5,3	+71,1
საფრანგეთი	5,9	3,8	6,5	3,4	+10,1
საუდის არაბეთი	4,7	3,1	6,4	3,3	+36,1
კანადა	4,3	2,8	6,1	3,2	+41,9
ავსტრალია	4,0	2,6	4,1	2,2	+0,2
ირანი	3,8	2,5	2,0	1,1	-47,4
დიდი ბრიტანეთი	3,8	2,4	5,4	2,8	+42,1
ყაზახეთი	3,6	2,3	2,5	1,3	-30,6
ჰონკონგი	2,2	1,4	3,0	1,6	+36,3
სპილოს ძვლის ნაპირი	2,0	1,3	2,4	1,2	+2,0
ისრაელი	1,6	1,1	2,7	1,4	+68,8
იტალია	1,3	0,8	2,5	1,3	+38,5
არაბთა გაერთ. საემიროები	1,3	0,8	3,2	1,7	+46,1
დანარჩენი ქვეყნები	54,5	35,2	67,1	35,2	+23,1
მთელი მსოფლიო	154,8	100	190,3	100	+22,9

მიგრანტები საზღვარგარეთ მათი გამგზავრების მიზეზების მიხედვით, პირობითად შეგვიძლია 6 ძირითად ჯგუფად დავყოთ:

- ემიგრანტები – ადამიანები, რომლებმაც მიატოვეს სამშობლო და სამუდამოდ გადასახლდნენ სხვა ქვეყნებში;
- “მშრომელი მიგრანტები” – ადამიანები, რომლებიც დასაქმების მიზნით განუსაზღვრელი ვადით გაემგზავრნენ საზღვარგარეთ;
- მიგრანტები, რომლებიც საზღვარგარეთ გაემგზავრნენ ოჯახთან შეერთების მიზნით. ამ კატეგორიას მიეკუთვნებიან საზღვარგარეთ მყოფი იმიგრანტის (მშრომელი მიგრანტის) მეუღლე და მისი არასრულწლოვანი შვილი (შვილები);
- ადამიანი, რომელმაც სიცოცხლის, ღირსების, კულტურული იდენტობის შენარჩუნების მიზნით დატოვა (ან ცდილობს დატოვოს) სამშობლო და თავშესაფარი სხვა ქვეყანაში იპოვნა (ცდილობს იპოვოს);

⁹⁴ Adams R.H Jr. 2003”International Migration, Remittances and the Brain Drain. A Study of 24 Labour Exporting Countries”, p.3. Policy Research Working Paper No 3069, Washington, DC. Poverty Reduction and Economic Management Network, Poverty Reduction Group, The World Bank

⁹⁵ ცხრილი შედგენილია შემდეგი წყაროს მონაცემების საფუძველზე: Trends in Total Migrant Stock: The 2005 Revision. www.un.org/esa/population/publications/migration

- პირები, რომლებიც საზღვარგარეთ წავიდნენ განათლების მიღების ან კვალიფიკაციის ამაღლების მიზნით (სტუდენტები, სტაჟიორები, ხელოვნებისა და სამეცნიერო სფეროების მუშაკები და ა.შ.);
- ადამიანები, რომელთა უცხოეთში წასვლის მიზანს წარმოადგენს ტურიზმი (დასვენება, გართობა) და მკურნალობა.

აღსანიშნავია, რომ უკანასკნელი 50 წლის განმავლობაში საერთაშორისო მიგრაციებში შესამჩნევად ამაღლდა იძულებით მიგრაციებში მონაწილე ადამიანთა (ღტოლვილების და პოლიტიკური თავშესაფრის მაძიებლების) ხვედრითი წილი. თუ 1950-იან წლებში იმ პირთა რიცხვი, რომლებიც იძულებულნი იყვნენ თავისი სამშობლო დაეტოვებინა ომის ან პოლიტიკური, ეთნიკური და რელიგიური დევნის მიზეზით არ აღემატებოდა 2 მილიონს, 2003 წელს მათმა რაოდენობამ 17 მილიონს მიაღწია.⁹⁶ ამჟამად, კიდევ 22 მილიონი ადამიანი დევნილად ითვლება საკუთარ ქვეყნებში.⁹⁷ ეს იმაზე მიუთითებს, რომ თანამედროვე მსოფლიოში მილიონობით ადამიანი ხდება საომარი მოქმედებებისა და არადემოკრატიული რეჟიმების მსხვერპლი. ღტოლვილებისა და პოლიტიკური თავშესაფრის მაძიებლების დიდი უმრავლესობა განვითარებადი სამყაროს წარმომადგენელია.

ღტოლვილთა საკითხების სამართლებრივი გადაწყვეტა საერთაშორისო ორგანიზაციების პრიორიტეტს წარმოადგენს. გაერომ ჯერ კიდევ 1951 წელს მიიღო კონვენცია, რომელიც განსაზღვრავს ღტოლვილის სტატუსს, ხოლო შემდგომ წლებში მიღებული საერთაშორისო დოკუმენტები ადგენენ ამ სტატუსის მინიჭების პროცედურებს. გაეროს ეგიდით ღტოლვილთა საკითხებს 1951 წლიდან ხელმძღვანელობს გაეროს ღტოლვილთა საქმეების უმაღლესი კომისარი. აღსანიშნავია, რომ განვლილი ნახევარი საუკუნის განმავლობაში ღტოლვილის სტატუსი მიიღო მსურველთა დაახლოებით 15-20%-მა. ღტოლვილის ან თავშესაფრის მაძიებლის სტატუსის მიღება გარკვეულ სირთულეებთან არის დაკავშირებული. საქმე იმაშია, რომ აღნიშნული სტატუსის მიღება მსოფლიოში ბევრ ადამიანს სურს განურჩევლად იმისა, რეალურად არიან თუ არა ისინი საომარი მოქმედებების, ეკოლოგიური კატასტროფის ან პოლიტიკური და სხვა სახის დევნის მსხვერპლი. ამის დადგენა საერთაშორისო და/ან ღტოლვილთა მიმღები ქვეყნის შესაბამისი ინსტიტუტების პრეროგატივაა. ღტოლვილის სტატუსის მაძიებელი განცხადებით მიმართავს იმ ქვეყნის საგარეო საქმეთა უწყებას, რომელშიც თავშესაფრის მიღება სურს. ხშირ შემთხვევაში დევნილი ადამიანი განცხადებას აკეთებს მას შემდეგ, რაც სხვა სახელმწიფოს ტერიტორიაზე აღმოჩნდება. ნებისმიერი სახელმწიფო, რომელსაც ხელი აქვს მოწერილი კონვენციაზე ღტოლვილთა შესახებ (მათ შორის არის საქართველოც) ვალდებულია განიხილოს ასეთი განცხადება, ხოლო განსაკუთრებულ შემთხვევაში ვალდებულია თავის ტერიტორიაზე შეუმვას დევნილი ადამიანები. რომელიმე სახელმწიფოს ტერიტორიაზე შეღწევა ჯერ არ ნიშნავს ღტოლვილის სტატუსის მიღებას, ხოლო ღტოლვილად აღიარება არ ნიშნავს, რომ ამ სტატუსის მქონე ადამიანი სამუდამოდ დარჩება მის მიმღებ ქვეყანაში. იმ შემთხვევაში, თუ ღტოლვილის წარმოშობის ქვეყანაში პოლიტიკური სიტუაცია უკეთესობისკენ შეიცვლება და დადგინდება, რომ მოცემული ადამიანის სიცოცხლეს და მის ძირითად უფლებებს საფრთხე აღარ ემუქრება, მაშინ ის სამშობლოში უნდა დაბრუნდეს. უკანასკნელ წლებში, ღტოლვილთა რაოდენობა მსოფლიოში მნიშვნელოვნად შემცირდა. ეს გამოწვეულია ორი ფაქტორით. უპირველეს ყოვლისა, დაიხვეწა ღტოლვილის სტატუსის მიღების პროცედურა, რის გამოც ამ სტატუსს სულ უფრო და უფრო ნაკლები ადამიანი იღებს. გარდა ამისა, 1990-იან წლებთან შედარებით შემცირდა შეიარაღებული კონფლიქტების რიცხვი - ღტოლვილთა წარმოშობის ძირითადი წყარო.

მე-9 ცხრილში მოცემულია ღტოლვილთა რაოდენობა მათი წარმოშობის რეგიონების მიხედვით. ყურადღებას იქცევს ის ფაქტი, რომ მაგალითად აფრიკასა და ევროპაში ღტოლვილთა რაოდენობა პრაქტიკულად თანაბარია. ევროპაში ღტოლვილთა

⁹⁶ US Committee for Refugees. World Refugee Report, 2002

⁹⁷ ique

რაოდენობის ზრდა დაიწყო მე-20 საუკუნის 80-იანი წლების შუაში, რაც დაემთხვა “სოციალისტური ბანაკის” ქვეყნებში კომუნისტური რეჟიმების რღვევას. ამ პერიოდში დაიწყო ეთნიკური ებრაელების, გერმანელების, ბერძნების რეპატრაცია მათ ისტორიულ სამშობლოებში. გარდა ამისა, აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებიდან მოსახლეობის ნაწილი დასავლეთ ევროპაში გაემგზავრა. ევროპაში ლტოლვილთა რიცხვი კიდევ უფრო გაიზარდა მას შემდეგ, რაც დაიშალნენ საბჭოთა კავშირი და იუგოსლავია და ამ ქვეყნების ტერიტორიებზე გაჩნდა შეიარაღებული ეთნოპოლიტიკური კონფლიქტების კერები.

ცხრილი №21

ლტოლვილთა რაოდენობა მსოფლიოს რეგიონების მიხედვით (2003 წ.)⁹⁸

რეგიონები	რაოდენობა (მილიონი ადამიანი)
მსოფლიო	16,9
აზია	6,2
აფრიკა	4,2
ევროპა	4,1
ლათინური ამერიკა	1,3
ჩრდილოეთ ამერიკა	1,0
ავსტრალია და ოკეანეთი	0,07

მომდევნო ცხრილში მოცემულია მონაცემები ლტოლვილთა რაოდენობის შესახებ მათი წარმოშობის ქვეყნების მიხედვით. ამ სიაში წარმოდგენილია აზიის 4 და აფრიკის 6 ქვეყანა. ყოველ მათგანში ლტოლვილთა გაჩენა დაკავშირებული იყო სამოქალაქო ომებთან, შეიარაღებულ კონფლიქტებთან ან დიქტატორული რეჟიმების არსებობასთან. განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია ავღანეთი, ქვეყანა, რომელშიც თითქმის 30 წელია გამუდმებული ომები მიმდინარეობს. ათი წლის განმავლობაში, როდესაც ავღანეთი ოკუპირებული იყო საბჭოთა კავშირის მიერ, მასში პარტიზანული ბრძოლები მიმდინარეობდა. შემდგომ პერიოდში ქვეყანაში გაჩაღდა სამოქალაქო ომი, რომელიც დღემდე არ არის ჩამქრალი.

ცხრილი №22

ლტოლვილთა წარმოშობის 10 უდიდესი ქვეყანა (2003 წ.)

ქვეყნები	ლტოლვილთა რაოდენობა (ათასი ადამიანი)
ავღანეთი	1 032
სუდანი	606
ბურუნდი	532
კონგოს დემ. რესპუბლიკა	453
ისრაელი (პალესტინის ავტონომია)	428
სომალი	402
ერაყი	369
ვიეტნამი	363
ლიბერია	353
ანგოლა	330

თუკი ლტოლვილთა წარმოშობა ძირითადად განვითარებად ქვეყნებში ხდება, მათი მიმღები ქვეყნების გეოგრაფია უფრო ფართოა. ქვემოთ მოყვანილი ცხრილიდან ჩანს,

⁹⁸ ცხრილები 9, 10 და 11 აღებულია შემდეგი წყაროდან: www.oecd.org

რომ მსოფლიოში ლტოლვილთა მიმღებ 10 უდიდესი ქვეყნიდან 3 მაღალგანვითარებულია, ხოლო 4 განვითარებული. ლტოლვილთა დაახლოებით 90% განვითარებად სამყაროში იმყოფება.⁹⁹

ცხრილი №23

ლტოლვილთა მიმღები 10 უდიდესი ქვეყანა (2003 წ.)

ქვეყნები	ლტოლვილთა რაოდენობა (ათასი ადამიანი)
პაკისტანი	1 124
ირანი	965
გერმანია	960
ტანზანია	650
აშშ	453
ჩინეთი	299
სერბეთი და ჩერნოგორია	291
დიდი ბრიტანეთი	277
საუდის არაბეთი	241
სომხეთი	239

ლტოლვილთა მიღებაში მნიშვნელოვან როლს თამაშობენ მეზობელი ქვეყნები. აზიისა და აფრიკის ქვეყნების მოსახლეობა, რომელიც იძულებული იყო დაეტოვებინა სამშობლო, დროებით მაინც მეზობელ ქვეყანას აფარებს თავს. სწორედ ამით აიხსნება მე-11 ცხრილში პაკისტანისა და ირანის მოწინავე პოზიციები. ორივე ქვეყანამ თავშესაფარი მისცა ასი ათასობით ავღანელ ლტოლვილს. გარდა ამისა, პაკისტანში იმყოფებიან მუსლიმი ლტოლვილები ქაშმირიდან (ინდოეთი), ხოლო ირანში თავშესაფარი მიიღეს ერაყელმა შიიტებმა. 1990-იან წლებში კონგოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში (ყოფილი ზაირი) მიმდინარე სამოქალაქო ომის შედეგად გაჩენილი ლტოლვილების დიდი ნაწილი ტანზანიაში გადასახლდა. მთიან ყარაბაღში შეიარაღებულ კონფლიქტის შედეგად სომხეთში ჩავიდა ეთნიკურ სომეხთა დიდი რაოდენობა, რომელიც მანამდე აზერბაიჯანში ცხოვრობდა.

მეზობელ ქვეყანაში დროებითი განთავსების შემდეგ ლტოლვილთა ნაწილი ცდილობს საცხოვრებლად განვითარებულ ქვეყნებში გადავიდეს. განვითარებული სამყაროს დიდი უმრავლესობა რამდენიმე ათეული წელია იღებს ლტოლვილებს მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონიდან. ლტოლვილების მიღების რაოდენობის მიხედვით გამოირჩევიან გერმანია, აშშ, დიდი ბრიტანეთი. აღსანიშნავია, რომ არიან ქვეყნები, რომლებსაც არ ჰყავთ ლტოლვილები. განვითარებული ქვეყნებიდან ასეთია იაპონია. იაპონია წინააღმდეგია მის ტერიტორიაზე ლტოლვილების განთავსებისა, თუმცა ის ყოველწლიურად დიდი ოდენობის თანხას ურიცხავს ლტოლვილთა დახმარების ფონდებს. თურქეთს, განსაკუთრებული პოლიტიკა აქვს ლტოლვილების მიმართ. ის თავშესაფარს აძლევს მხოლოდ თურქული წარმოშობის ადამიანებს ან ყოფილი ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიების მოსახლეობას. თავის დროზე თურქეთმა მიიღო და თავის ტერიტორიაზე განასახლა თურქული წარმოშობის ლტოლვილები ბულგარეთიდან, ასევე ბოსნიელები და მუსლიმი მესხები.

განსაკუთრებული განხილვის ღირსია **ტრეფიკინგი** - თანამედროვე მიგრაციების ყველაზე მახინჯი სახეობა. ტრეფიკინგის დანიშნულებას წარმოადგენს მოტყუების, ყალბი დაპირების საფუძველზე ადამიანის საზღვარგარეთ გაყვანა და შემდგომ მისი უკანონო ექსპლუატაცია ან გაყიდვა. სამწუხაროდ, ადამიანებით ვაჭრობა ყოველთვის იყო მსოფლიოს ისტორიის შემადგენელი ნაწილი. XX საუკუნემდე მას ლეგალური ხასიათიც კი ჰქონდა, რადგან არ არსებობდა ადამიანებით ვაჭრობის ამკრძალავი

⁹⁹ UNHCR 2006. The State of World's Refugees 2006: Human Development in the Millennium, p.70. Oxford United Kingdom and New York. Oxford University Press.

საერთაშორისო სამართლებრივი აქტები. ამ თვალსაზრისით თანამედროვე მსოფლიოში სიტუაცია რადიკალურად შეიცვალა. ჩვენი პლანეტაზე აღარ დარჩა არც ერთი სახელმწიფო, რომლის კანონმდებლობითაც არ ისჯებოდეს ტრეფიკინგი ან მისი ცალკეული გამოვლინებები. მიუხედავად ამისა, ტრეფიკინგმა გლობალური ხასიათი მიიღო. ამ მხრივ ის შეიძლება კონტრაბანდას შევადაროთ, რომელიც ასევე უკანონო საქმიანობად არის მიჩნეული. ტრეფიკინგის და კონტრაბანდის წინააღმდეგ ბრძოლა რთულია, რადგან ორივე სარფიან ბიზნესს წარმოადგენს, შესაბამისად მათში ჩაბმული არიან ორგანიზებული დანაშაულებრივი ჯგუფები და ცალკეული ქვეყნების კორუმპირებული მოხელეები (ხანდახან სამთავრობო სტრუქტურებიც კი). ტრეფიკინგი, იარაღით და ნარკოტიკებით ვაჭრობის შემდეგ ყველაზე მომგებიანი ბიზნესია. ყოველწლიურად ამ ბიზნესს მისი მესვეურებისთვის 7-12 მილიარდი დოლარი მოაქვს.¹⁰⁰

შრომის საერთაშორისო ორგანიზაციის (ინტერნაციონალ აბოურ რგანიზაციონ – I) მონაცემებით ამჟამად მსოფლიოში დაახლოებით 2,5 მილიონი ადამიანი შეიძლება ჩაითვალოს ტრეფიკინგის მსხვერპლად.¹⁰¹ ქალებით ვაჭრობა ტრეფიკინგის ყველაზე გავრცელებული სახეობაა, რომელშიც ცენტრალური ადგილი “სექსის ტურიზმს” უკავია. საუბედუროდ ამ ბიზნესში არა მარტო სრულწლოვანი ქალები, არამედ 12-16 წლის გოგონებიც მონაწილეობენ. ტრეფიკინგის მსხვერპლი უკანონო ექსპლუატაციის გამო, როგორც წესი სარჩელით არ მიმართავს შესაბამის ინსტანციებს, რადგან, ჯერ ერთი მისი “დამპირავებლების” მხრიდან ანგარიშსწორების ემინია და გარდა ამისა, მიაჩნია, რომ კანონმა შეიძლება გაამტყუნოს, რადგან ფორმალურად ის არალეგალურ ბიზნესში მონაწილეობს.

ტრეფიკინგის ყველაზე მეტი მონაწილე ამჟამად სამხრეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში იმყოფება. ექსპერტთა შეფასებით ამ რეგიონებში დაახლოებით 375 ათასი ადამიანი განიცდის უკანონო ექსპლუატაციას.¹⁰² ამ მხრივ, გამოირჩევიან ასევე აშშ, გერმანია, იაპონია, თურქეთი, იტალია, საბერძნეთი, ბელგია, ნიდერლანდები, ბრაზილია, მექსიკა, ტაილანდი.

სოციალისტური ბანაკის და საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ ამ ქვეყნების მოქალაქეები ინტენსიურად მონაწილეობენ ტრეფიკინგში. აშშ-ის სახელმწიფო დეპარტამენტის ინფორმაციით ყოველწლიურად ტრეფიკინგში ჩაბმულია ყოფილი საბჭოთა კავშირის 100 ათასი და აღმოსავლეთ ევროპის 75 ათასი მოქალაქე.¹⁰³ მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი თურქეთის დანაშაულებრივი სინდიკატების მოღვაწეობის მსხვერპლი ხდება. მიგრაციის საერთაშორისო ორგანიზაციის (ინტერნაციონალ რგანიზაციონ ფორ იგრატიონ – I) შეფასებით 2005 წელს ამ ქვეყნის სინდიკატებმა ქალებით უკანონო ვაჭრობის შედეგად 3,6 მილიარდ დოლარის ოდენობის მოგება მიიღეს. თურქეთის კრიმინალური დაჯგუფებების მიერ ორგანიზებულ “სექს ინდუსტრიაში” მონაწილე ქალების 60% უკრაინიდან და მოლდოვიდან იყო.¹⁰⁴

რამდენიმე წელია, რაც ტრეფიკინგის წინააღმდეგ ბრძოლამ მასშტაბური ხასიათი მიიღო. ამ ბრძოლაში ჩაბმულია რამდენიმე საერთაშორისო ორგანიზაცია, რომლებსაც გაერო უწევს კოორდინაციას. მათ სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ უკვე სახეზეა დადებითი ძვრები, განსაკუთრებით აღმოსავლეთ ევროპაში და სამხრეთ აფრიკაში, სადაც ტრეფიკინგის მასშტაბები მნიშვნელოვნად შემცირდა. წარმატების მნიშვნელოვანი ფაქტორი გახდა ამ რეგიონების ქვეყნების აქტიური თანამშრომლობა შესაბამის საერთაშორისო ორგანიზაციებთან.

¹⁰⁰ Omelaniuk I. 2006. “Trafficking in Human Beings: CEE and SE Europe.” 50th Session of Commission on Status of Women. New York, 2 March, 2006

¹⁰¹ ILO 2005. Report of the Director General: A Global Alliance against Forced Labour. Global Report under the Follow-up to ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights of Work, 2005 Report 1 (B) pp. 55-56. International Labour Conference, 93rd Session. Geneva, International Labour Office, ILO

¹⁰² Народонаселение мира в 2006 году. UNFPA, 2006, c. 51

¹⁰³ Miko F.T and G. Park 2000. “Trafficking in Women and Children: The US and International Response.” Congressional Research Service Report No 86-649 C. Washington DC. United States Department of State.

¹⁰⁴ IOM 2006. 2005: Turkey, Trafficking and Trends, p.p. 6, 11, and 20-23. Ankara, Turkey, IOM

4.4 შრომითი მიგრაციები

საერთაშორისო მიგრაციებში ცენტრალური ადგილი შრომით მიგრაციებს უკავია. ამჟამად მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონში დაახლოებით 35 მილიონი მშრომელი მიგრანტი იმყოფება. მათ უმრავლესობას განვითარებად ქვეყნებში დაბადებული ადამიანები შეადგენენ, ხოლო მათი 2/3 განვითარებულ ქვეყნებში ცხოვრობს.

თანამედროვე შრომითი მიგრაციების მასშტაბური ხასიათი განაპირობა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ დასაქმების ახალი ბაზრების გაჩენამ ან არსებული შრომის ბაზრების გაფართოებამ. თუ მე-20 საუკუნის პირველ ნახევარში საერთაშორისო მიგრაციული ნაკადები ძირითადად ამერიკისკენ მიემართებოდა, 1950-იანი წლებიდან სიტუაცია მნიშვნელოვნად შეიცვალა. ევროპაში “საერთო ბაზრის” (მოგვიანებით ის ევროკავშირად გარდაიქმნა) შექმნამ დასაქმების დიდი შესაძლებლობები მისცა განვითარებადი სამყაროს წარმომადგენლებს. ამით, თავდაპირველად ევროპის ქვეყნების ყოფილი კოლონიების განსაკუთრებით ინდოეთის, პაკისტანის, ჩრდილოეთ აფრიკის ქვეყნების მოქალაქეებმა ისარგებლეს. თანდათანობით გაჩნდა შრომითი ემიგრაციის ახალი კერები: თურქეთი, კვიპროსი, ფილიპინები, სამხრეთ კორეა, ბანგლადეში. აღსანიშნავია, რომ 1950-60-იან წლებში ცენტრალური და ჩრდილოეთ ევროპის ქვეყნებში დიდი რაოდენობით ჩადიდნენ მშრომელი მიგრანტები შედარებით ჩამორჩენილი სამხრეთ ევროპის ქვეყნებიდან, კერძოდ ესპანეთიდან, იტალიიდან, საბერძნეთიდან და პორტუგალიიდან. ახლო აღმოსავლეთის (საუდის არაბეთი, ქუვეითი, ირანი, ბახრეინი), ლათინური ამერიკის (ვენესუელა), ჩრდილოეთ აფრიკის (ლიბია) ქვეყნებში ნავთობის მოპოვების გაფართოებამ ხელი შეუწყო ამ ქვეყნების სწრაფ ეკონომიკურ განვითარებას, რის შედეგადაც შეიქმნა ახალი სამუშაო ადგილები, რომელთა დიდი ნაწილი უცხოეთიდან ჩამოსულმა მიგრანტებმა დაიკავეს.

შრომითი მიგრაციები მათი მართვის თვალსაზრისით შეიძლება იყოს ორგანიზებული და სპონტანური. ორგანიზებულ მიგრაციებს განახორციელებენ სახელმწიფო ორგანიზაციები და/ან მშრომელი მიგრანტების დაქირავების ლიცენზირებული კერძო სააგენტოები. თავდაპირველად ისინი მოლაპარაკებებს აწარმოებენ მიმღები ქვეყნის იმ კომპანიების, ფირმების და ა.შ. წარმომადგენლებთან ან კერძო პირთან, რომლებსაც სურთ უცხოელი მუშების დაქირავება. მათთან ხდება შეთანხმების მიღწევა მიგრანტების რაოდენობაზე, მათ პროფესიულ შემადგენლობასა და კვალიფიკაციაზე, ასევე შრომითი კონტრაქტის პირობებზე. ამის შემდგომ, საკონკურსო ან სხვა სახის პროცედურით მიმდინარეობს საზღვარგარეთ წამსვლელთა შერჩევა. მიმღები ქვეყნის შესაბამისი სახელმწიფო სტრუქტურები შერჩეული პირებისათვის გასცემენ ქვეყანაში შესვლისა და დასაქმების ნებართვას. ის სააგენტო, რომელიც მონაწილეობდა მშრომელ მიგრანტთა შერჩევაში უზრუნველყოფს მათ საზღვარგარეთ გამგზავრებას და დაბინავებას. შრომითი კონტრაქტის ვადის გასვლის შემდეგ მშრომელი მიგრანტი ბრუნდება სამშობლოში ან მიმართავს მის დამქირავებელ სააგენტოს შრომითი კონტრაქტის განახლების შესახებ ან თვითონ აგვარებს მოცემულ ქვეყანაში დარჩენისა და დასაქმების საკითხებს.

მსოფლიოში დაახლოებით 20 ქვეყანაა, რომელსაც კარგად აქვს აწყობილი შრომითი ემიგრაციის სისტემა. ემიგრაციის ქვეყანათა დიდ უმრავლესობაში მშრომელ მიგრანტთა საზღვარგარეთ გამგზავრება არაორგანიზებულ და ხშირ შემთხვევაში (მათ შორის საქართველოშიც) უკონტროლო ხასიათს ატარებს.

შრომითი მიგრაციების გეოგრაფია მრავალმხრივია, ამასთან ნათლად იკვეთება გეოგრაფიული ხასიათის ერთი თავისებურება. შრომით მიგრაციაში გადამწყვეტ როლს თამაშობს ემიგრაციის და იმიგრაციის ქვეყნების გეოგრაფიული სიახლოვე. განვითარებადი ქვეყნების მშრომელი მიგრანტებისთვის მიმღები ქვეყნის ტერიტორიული სიახლოვე უაღრესად სასურველია. ამ შემთხვევაში მათ უადვილდებათ, როგორც მიმღებ ქვეყანაში მოხვედრა, ასევე სამშობლოსთან მჭიდრო კავშირის შენარჩუნება. ამის კარგი მაგალითია მექსიკა, რომლის მშრომელ მიგრანტთა თითქმის მთელი

კონტინგენტი აშშ-ია კონცენტრირებული. რუსეთში, თავმოყრილია ყოფილი საბჭოთა კავშირის მშრომელ მიგრანტთა დიდი უმრავლესობა. ქუვეთსა და საუდის არაბეთში სამუშაოდ ძირითადად მეზობელი ქვეყნების მოქალაქეები ჩადიან.

შრომით მიგრაციებში მნიშვნელოვანია ქვეყნებს შორის ისტორიული კავშირი. იმიგრაციის ქვეყნებში ჩასულთა მნიშვნელოვანი ნაწილი მათი ყოფილი კოლონიების მოქალაქეები არიან. ისინი კარგად ფლობენ მიმღები ქვეყნის ოფიციალურ ენას, რის გამოც მათთვის ადვილია ამ ქვეყანაში ადაპტაცია და ინტეგრაცია. ეს კანონზომიერება კარგად ვლინდება დიდი ბრიტანეთის, საფრანგეთის და რუსეთის მაგალითებზე. ისტორიულად დამკვიდრებული მჭიდრო სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ურთიერთობებით უნდა აიხსნას ის ფაქტი, რომ გერმანიაში დასაქმებულ უცხოელთა უმრავლესობას თურქი, იტალიელი, ხორვატი მიგრანტები შეადგენენ.

ცხრილი №24

იმიგრაციის ქვეყნებში მშრომელი მიგრანტების რაოდენობა მათი წარმოშობის ქვეყნის მიხედვით¹⁰⁵

იმიგრაციის ქვეყანა	მოცემულ წელს იმიგრაციის ქვეყანაში მშრომელი მიგრანტების საერთო რაოდენობა	მოცემულ წელს მშრომელი მიგრანტების რაოდენობა მათი წარმოშობის ქვეყნის მიხედვით
აშშ	2000 წ. - 14 მილიონი	მექსიკა - 4,2 მილიონი ჩინეთი (ტაივანის ჩათვლით) - 920 ათასი ფილიპინები - 910 ათასი
გერმანია	2001 წ. - 3 მილიონ 616 ათასი	თურქეთი - 1 მილიონი იტალია - 403 ათასი საბერძნეთი - 210 ათასი ხორვატია - 193 ათასი
საფრანგეთი	2002 წ. - 1 მილიონ 623 ათასი	პორტუგალია - 376 ათასი მაროკო - 200 ათასი ალჟირი - 199 ათასი
ავსტრალია	2001 წ. - 994 ათასი	დიდი ბრიტანეთი და ირლანდია - 255 ათასი ახალი ზელანდია - 115 ათასი
იაპონია	2001 წ. - 169 ათასი	ჩინეთი - 39 ათასი
იტალია	2000 წ. - 850 ათასი	მაროკო - 115 ათასი ალბანეთი - 89 ათასი ფილიპინები - 53 ათასი

განვითარებულ ქვეყნებს განსხვავებული პოლიტიკა აქვთ შრომითი იმიგრაციის მიმართ. ჩრდილოეთ ამერიკის, დასავლეთ ევროპის და ოკეანეთის ქვეყნები ტრადიციულად დიდი რაოდენობით იმიგრანტებს იღებენ (*იხ. დანართი, ნახ. №20*), იმ დროს როდესაც აზიის განვითარებულ ქვეყნებში (იაპონია, სამხრეთ კორეა) იმიგრაცია ძალზე შეზღუდულია. ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაციის სტატისტიკური მონაცემებით ლუქსემბურგში დასაქმებულთა საერთო რაოდენობის 61%-ს უცხოელები შეადგენენ. ეს მაჩვენებელი საკმაოდ მაღალია სხვა ქვეყნებშიც, მაგალითად ფინეთში (45%), უნგრეთში (38%), ავსტრალიაში (23%), კანადაში (20%), შვეიცარიაში (19%), აშშ-ში (14%), ავსტრიაში (11%), გერმანიაში (9%), ხოლო იაპონიასა და სამხრეთ კორეაში მხოლოდ 0,2-0,3%-ს შეადგენს. 2001 წელს იაპონიაში 169 ათასი მშრომელი მიგრანტი იმყოფებოდა, იმ დროს, როდესაც გერმანიაში ამ კატეგორიის ადამიანთა რაოდენობა 3,6 მილიონს აღემატებოდა, ე.ი. იაპონიასთან შედარებით 21-ჯერ მეტი იყო.¹⁰⁶

¹⁰⁵ ამ გვერდზე მოცემულია ინფორმაცია შემდეგი წყაროდან: www.oecd.org

¹⁰⁶ იქვე

შრომითი მიგრაციების პროცესში მსოფლიოს თითქმის ყველა ქვეყანაა ჩაბმული. განვითარებულ ქვეყნებს შრომითი იმიგრაციის პოლიტიკის შემუშავებისა და განხორციელების დიდი ხნის გამოცდილება აქვთ. ამ ქვეყნების მთავრობები ყოველწლიურად ან თითქმის ყოველწლიურად ადგენენ საიმიგრაციო ქვოტას. ამ ქვოტით განისაზღვრება მისაღებ იმიგრანტთა რაოდენობა და მათი პროფესიული შემადგენლობა. იმიგრაციის ქვოტა და იმიგრანტთა პროფესიული შემადგენლობა შეიძლება წლიდან წლამდე იცვლებოდეს და დამოკიდებულია მიმღები ქვეყნის ეკონომიკურ კონიუნქტურაზე. იმიგრაციის ქვეყნის მთავრობა, როგორც წესი პრიორიტეტს ანიჭებს ორგანიზებულ ჯგუფურ მიგრაციას. მიუხედავად ამისა, ვერცერთი ქვეყანა ვერ ახერხებს არალეგალური იმიგრაციის თავიდან აცილებას. აშშ-ში ყოველწლიურად დაახლოებით 1 მილიონამდე იმიგრანტი ჩადის, რომელთა შორის 3/4 არალეგალური იმიგრანტია.

ნებისმიერი ქვეყნის მიზანია ხელი შეუწყოს შრომითი მიგრაციების დადებითი მხარეების გაძლიერებას და მაქსიმალურად აიცილოს თავიდან მათი უარყოფითი ზემოქმედება. შრომითი მიგრაციები მნიშვნელოვან სოციალურ, ეკონომიკურ, ეთნოდემოგრაფიულ და პოლიტიკურ ზეგავლენას ახდენენ, როგორც იმიგრაციის, ასევე ემიგრაციის ქვეყნებზე (იხილეთ ცხრილები №№13-14).

ემიგრაციის ქვეყნისთვის მნიშვნელოვანია დაიცვას საზღვარგარეთ მყოფი მისი მოქალაქეების უფლებები, ხელი შეუწყოს მათი კულტურული იდენტობის შენარჩუნებას და შრომითი ემიგრაციიდან მიიღოს ეკონომიკური მოგება. ამ მხრივ გადამწყვეტია, რომ სახელმწიფოს უნდა გააჩნდეს მისი მოქალაქეების საზღვარგარეთ დასაქმების პოლიტიკა და ამ პოლიტიკის აღმასრულებელი სტრუქტურები. სასურველია ქვეყანაში არსებობდეს სპეციალური სააგენტო, რომელიც სხვა სახელმწიფო სტრუქტურებთან ურთიერთკავშირში წარმართავს საზღვარგარეთ დასაქმების სამართლებრივი და პრაქტიკული საკითხების განხორციელებას. მნიშვნელოვანია, რომ ემიგრაციის ქვეყნის დოპლომატიური სამსახურები აქტიურად იყვნენ ჩართული მიმღებ (იმიგრაციის) ქვეყანაში საკუთარი მოქალაქეების უფლებების დაცვაში. ემიგრაციის ქვეყანა ხელს უნდა უწყობდეს, ერთი მხრივ მშრომელი მიგრანტების ექსპორტის ზრდას, ხოლო მეორე მხრივ უნდა ცდილობდეს გააფართოვოს მისი მოქალაქეების იმპორტიორი ქვეყნების გეოგრაფია, ე.ი. – მათი მიმღები ქვეყნების რიცხვი. ეს უკანასკნელი საკმაოდ მნიშვნელოვანია, რადგან შრომითი ემიგრაციის განხორციელება ერთი ან თუნდაც ორი ქვეყნის მიმართულებით შეიძლება წამგებიანი აღმოჩნდეს. საქმე იმაშია, რომ იმიგრაციის ქვეყნები გარკვეული პერიოდის განმავლობაში რადიკალურად ცვლიან საიმიგრაციო პოლიტიკას, კერძოდ ნაწილობრივ ან მთლიანად ზღუდავენ იმიგრაციას. ამ შემთხვევაში მნიშვნელოვნად ზარალდებიან ის ქვეყნები, რომლებისთვისაც დამახასიათებელია შრომითი ემიგრაციის ვიწრო გეოგრაფია. შექმნილ ვითარებაში ის ქვეყანა აღმოჩნდება მომგებიან პოზიციაში, რომლის მთავრობასაც მოქნილი საემიგრაციო პოლიტიკა აქვს, რომელიც მას საშუალებას აძლევს შრომითი ემიგრაციის გარკვეული ნაკადები სხვა ქვეყნებისკენ მიმართოს.

ცხრილი №25

შრომითი მიგრაციის ძირითადი დადებითი და უარყოფითი მხარეები ემიგრაციის ქვეყნისთვის

დადებითი მხარეები	უარყოფითი მხარეები
<ul style="list-style-type: none"> • უმუშევრობის დონის შემცირება; • მშრომელი მიგრანტის ფულად გზავნილებათა ხარჯზე ქვეყნის სავალუტო მარაგის შევსება; • ქვეყანაში დარჩენილი მშრომელი მიგრანტის ოჯახის წევრების 	<ul style="list-style-type: none"> • ქვეყნიდან ახალგაზრდა ადამიანების გადინება, შესაბამისად მოსახლეობის დემოგრაფიული “დაბერება”; • მაღალკვალიფიციური კადრების ემიგრაცია; • საზღვარგარეთ საკუთარი

<p>მატერიალური უზრუნველყოფა;</p> <ul style="list-style-type: none"> • მშრომელი მიგრანტების სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ საზღვარგარეთ მიღებული კვალიფიკაციის და გამოცდილების გამოყენება ქვეყნის ეკონომიკაში; • მშრომელი მიგრანტების და მათი ოჯახის წევრების ზოგადი განათლებისა და კულტურის დონის ამაღლება. მიმღები ქვეყნის ოფიციალური ენის დაუფლება. • ორგანიზებული დიასპორის შექმნის შემთხვევაში ემიგრაციის ქვეყნის მთავრობის მიერ მისი გამოყენება მიმღებ ქვეყანასთან პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ურთიერთობებში. 	<p>მოქალაქეების პოლიტიკური და სოციალური დაუცველობა;</p> <ul style="list-style-type: none"> • მიმღებ ქვეყანაში მშრომელი მიგრანტების დასაქმება მძიმე და ნაკლებად ანაზღაურებად სამუშაოებზე; • მიმღებ ქვეყანაში მშრომელი მიგრანტების მეორე და შემდგომი თაობების სოციალურ-კულტურული ასიმილაცია; • არალეგალური ემიგრაცია, ტრეფიკინგი
---	---

შრომითი მიგრაციები საერთაშორისო ბიზნესის ერთ-ერთი წამყვანი დარგია. ჯერ კიდევ 1990-იან წლებში შრომითი ემიგრაციის ხარჯზე ყოველწლიურად რამდენიმე მილიარდი დოლარით ივსებოდა თითოეულის - პაკისტანის, სამხ. კორეის და ფილიპინების ბიუჯეტი.¹⁰⁷

მსოფლიო ბანკის შეფასებით 2005 წელს მიგრანტებმა ოფიციალური საბანკო არხების საშუალებით მათი წარმოშობის ქვეყნებში გადარიცხეს 232 მილიარდი დოლარი, მათ შორის 16 მილიარდი დოლარი მოდის განვითარებად ქვეყნებზე.¹⁰⁸ ეს ციფრი კიდევ უფრო შთამბეჭდავი იქნებოდა ის, თუელი იგი ასახავდა არაოფიციალური არხებით გადაგზავნილ ფულად თანხებსაც.

ბევრი განვითარებადი ქვეყნისთვის შრომითი მიგრაციებით მიღებული თანხები ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი, ხოლო ზოგიერთი მათგანისთვის უცხოური კაპიტალის შემოდინების უპირველესი წყაროა. იმიგრანტების მიერ სამშობლოში გადარიცხული ფულადი სახსრების ხარჯზე მთელი რიგი განვითარებადი ქვეყნების მთლიანი შიდა პროდუქტი დაახლოებით 10%-ით იზრდება. მაგ., ჩინეთში პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების 70% ჩინური დიასპორის ხარჯზე ხორციელდება. ზოგიერთი პატარა ქვეყნის მთლიანი შიდა პროდუქტის ფორმირებაში, კერძოდ ტონგას (31%), მოლდოვის (27%), ლესოტოს (26%), ჰაიტის (25%), მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია მშრომელი მიგრანტების ფულად გზავნილებს.¹⁰⁹

შრომითი ემიგრაციიდან საგრძნობი ეკონომიკური ეფექტი მიღების მიზნით ემიგრაციის ქვეყნისთვის სასურველია, რომ მშრომელმა მიგრანტებმა თავიანთი ფულადი დანაზოგები მათი ქვეყნის სავალუტო ანგარიშებზე გადარიცხონ და, რაც კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია ეს თანხები გარკვეული დროის განმავლობაში არ გამოიტანონ. სანაცვლოდ, ქვეყნის მთავრობამ მშრომელ მიგრანტებს გარკვეული სახის დაინტერესება უნდა შესთავაზოს. ტრადიციული ემიგრაციის ბევრი ქვეყანა (მაგ., პაკისტანი, ფილიპინები, სამხრეთ კორეა, თურქეთი) წარმატებით იყენებს მშრომელი მიგრანტების მატერიალური დაინტერესების ხერხებს. მათ შორის ყველაზე ეფექტურია მიგრანტების ბიზნეს საქმიანობის გათავისუფლება საბაჟო გადასახადისაგან. საზღვარგარეთ მომუშავეები სამშობლოში ფულის გარდა აგზავნიან ისეთი სახის საქონელს (მაგ., ავტომობილებს, ელექტროტექნიკურ ნაწარმს), რომელთა შემდგომი რეალიზაცია მათთვის საკმაოდ სარფიან საქმეს წარმოადგენს. შემოტანილი საქონლის საბაჟო გადასახადისაგან გათავისუფლების შემთხვევაში მიგრანტების შემოსავალი

¹⁰⁷ Маноло И. Абелла. Направление трудящихся в зарубежные страны. Тбилиси, 1997
¹⁰⁸ The World Bank, 2006. The Economic Prospects 2006: Economic Implications of Remittances and Migration, p. 85 and 88. Washington DC. The International Bank for Reconstruction and Development and the World Bank
¹⁰⁹ iqve, gv 90

იზრდება, რაც მათთვის სამშობლოში კაპიტალის ინვესტირების მნიშვნელოვანი სტიმულია.

მიმღები ქვეყნის ხელისუფლებას შრომით იმიგრაციასთან მიმართებაში რამდენიმე მიზანი გააჩნია (იხ. ცხრილი №14).

ცხრილი №26

შრომითი მიგრაციის ძირითადი დადებითი და უარყოფითი მხარეები იმიგრაციის ქვეყნისთვის

დადებითი მხარეები	უარყოფითი მხარეები
<ul style="list-style-type: none"> • სამუშაო ძალის დეფიციტის აღმოფხვრა; • შრომითი იმიგრაცია წარმოადგენს ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ასპექტს; • მშრომელი მიგრანტების დასაქმება მძიმე და ნაკლებად ანაზღაურებად სამუშაოებზე; • უცხოელების წარმატებული სოციალურ-კულტურული ინტეგრაცია ქვეყნის ცხოვრებაში. მშრომელი მიგრანტების მეორე და შემდგომი თაობების სოციალურ-კულტურული ასიმილაცია; • მიგრანტების წარმოშობის ქვეყნებთან ეკონომიკური და პოლიტიკური თანამშრომლობის გაფართოება; • მაღალკვალიფიციური კადრების იმიგრაცია. 	<ul style="list-style-type: none"> • ქვეყნის ეთნოდემოგრაფიული ბალანსის დარღვევა; • არალეგალური იმიგრაცია, ტრეფიკინგი; • უცხოელთა სოციალურ-კულტურული ინტეგრაციის დაბალი დონე; • მშრომელ მიგრანტებს შორის უმუშევრობის ზრდა; მშრომელი მიგრანტების უფლებების დარღვევა და ამის შედეგად ქვეყანაში სოციალურ-პოლიტიკური ფონის გაუარესება. • მშრომელი მიგრანტების კომპაქტურად სახლობის არეალებში სოციალური, კერძოდ კრიმინოგენული სიტუაციის გართულება; • ქვეყნის ეროვნული ვალუტის სხვა ქვეყნებში გადინება;

თანამედროვე შრომითი მიგრაციების განუყოფელი ნაწილია “ტვინთა გადინება” (ინგლ. რაინ რაინ). ამ სახის მიგრაციას სხვაგვარად ინტელექტუალთა მიგრაციასაც უწოდებენ, რადგან მასში მაღალკვალიფიციური და განათლებული ადამიანები მონაწილეობენ. ამ თავის დასაწყისში აღინიშნა, რომ უცხოეთში ასეთი ადამიანების გამგზავრება დაკავშირებულია მათი მატერიალური პირობების გაუმჯობესებასთან. ამასთან, არის სხვა მიზეზიც. ბევრ განვითარებად ქვეყანაში კარგი განათლების მქონე ადამიანებს და მაღალი დონის პროფესიონალებს საშუალება არა აქვთ იმუშაონ თავისი სპეციალობით ანდა სამშობლოში შექმნილი მძიმე პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური სიტუაცია აიძულებს მათ სხვა ქვეყანაში მოახდინონ თავიანთი პოტენციალის რეალიზაცია. მაგ., 2000 წელს ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაციის წევრ ქვეყნებში იმყოფებოდა ტრინიდადისა და ტობაგოს, იამაიკის, ჰაიტიის და გაიანის მოსახლეობის ყველაზე განათლებულ ადამიანთა 70%.¹¹⁰

“ტვინთა გადინებით” ყველაზე კარგად სარგებლობს აშშ, როგორც მსოფლიოში ყველაზე მაღალანაზღაურებადი ქვეყანა. დღიდან ნობელის პრემიის დაარსებისა მისი ლაურეატი დაახლოებით 400 ადამიანი გახდა. აღსანიშნავია, რომ ნობელის ლაურეატთა ნახევარი ამერიკის მოქალაქეა, თუმცა მათი დიდი უმრავლესობა ამ ქვეყანაში არ დაბადებულა.¹¹¹ ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკები, მათ შორის საქართველოც “ტვინთა გადინების” პროცესში 1990-იანი წლებიდან ჩაერთო. საბჭოთა კავშირის დაშლას მოყვა მეცნიერების, ხელოვნებისა და სპორტის დაფინანსების მნიშვნელოვანი შემცირება, რის

¹¹⁰ Народонаселение мира в 2006 году. UNFPA, 2006, с. 9
¹¹¹ Макасовский В.П. – Географическая картина мира. Книга 1. М., 2004, с. 141

გამოც მსოფლიო დონის ბევრი მეცნიერი, ხელოვანი, სპორტსმენი იძულებული იყო კარიერა საზღვარგარეთ გაეგრძელებინა.

ექსპერტები არაერთგვაროვნად აფასებენ ტვინთა გადინების ფენომენს. მათი ერთ ნაწილს მიაჩნია, რომ ის საკმაოდ უარყოფითად აისახება ინტელექტუალ მიგრანტთა ექსპორტიორ, განსაკუთრებით განვითარებად ქვეყნებზე. მეორე ნაწილის აზრით კი, თუ მოცემული ქვეყანა ვერ ახერხებს მაღალკვალიფიციურ და ინტელექტუალურ ადამიანთა სათანადო დასაქმებას, ამ შემთხვევაში მათი ემიგრაცია გამართლებულია, რადგან “ტვინთა გადინება” ამ ქვეყნისთვის გარკვეული ეკონომიკური ეფექტის მომტანი იქნება (მიგრანტების მხრიდან ფულადი გზავნილები, პირდაპირი კაპიტალდაბანდებები). განვითარებადი ქვეყნების ნაწილი ცდილობს აღნიშნული პროცესი სამართლებრივი და ადმინისტრაციული მეტოდების გამოყენებით შეაჩეროს, თუმცა უშედეგოდ. ადამიანი, რომელიც ემიგრაციაში წასვლას გადაწყვეტს თითქმის ყოველთვის შეძლებს გვერდი აუაროს სამართლებრივ და ადმინისტრაციულ ბარიერებს, მითუმეტეს, თუ მის მიღებაში რომელიმე მაღალგანვითარებული ქვეყანაა დაინტერესებული. ცხადია, რომ დაინტერესებულმა მთავრობებმა უნდა შეიმუშაონ ისეთი (უპირატესად ეკონომიკური) სტრატეგია, რომელიც მომგებიანი იქნება, როგორც მიგრანტისთვის, ასევე მისი წარმოშობის ქვეყნისთვის.

4.5. განსახლება

განსახლება წარმოადგენს მოსახლეობის გეოგრაფიის შესწავლის ერთ-ერთ ყველაზე აქტუალურ საკითხს. განსახლება დაკავშირებულია მოსახლეობის ტერიტორიული გადაადგილების, გარემოსთან ურთიერთკავშირის და ბუნებრივი რესურსების ათვისების პროცესში დასახლებული ადგილების ფორმირება-განვითარებასთან. აქედან გამომდინარე, ნათელია, რომ განსახლება უაღრესად რთული და მრავალმხრივი მოვლენაა, რომელზეც ზეგავლენას ახდენს ბუნებრივ-გეოგრაფიული და საზოგადოებრივი პროცესების ერთობლიობა.

განსახლება არის დასახლებების ერთობლიობა¹¹² ე.ი. საზოგადოების ორგანიზაციის ტერიტორიული ფორმა.¹¹³ ამ განმარტებიდან ჩანს, რომ განსახლების შესწავლის ობიექტს წარმოადგენს დასახლებები და მათი ერთობლიობა განსახილველ ტერიტორიაზე.

დასახლება არის ადგილი, სადაც ადამიანი ცხოვრობს.¹¹⁴ დასახლებას გააჩნია საზღვრები, მაგრამ, რიგ შემთხვევებში სასოფლო დასახლებებს შესაძლოა არ ქონდეთ ზუსტად გამოიხსნული და ადმინისტრაციულად დადგენილი საზღვრები. ნებისმიერ დასახლებაში გვხვდება შენობა-ნაგებობები. აქედან გამომდინარე, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ დასახლების ძირითადი ნიშნებია: მოსახლეობა, საზღვრები და მატერიალური ელემენტები.¹¹⁵ ეს ნიშნები საერთოა მსოფლიოს ნებისმიერი დასახლებისთვის, მიუხედავად იმისა, რომ დასახლებული ადგილები ერთმანეთისგან განსხვავდებიან გეოგრაფიული მდებარეობით, განაშენიანების ტიპით, მოსახლეობის რაოდენობით, ადმინისტრაციული სტატუსით და ფუნქციებით. დასახლების ნორმალური ფუნქციონირებისათვის აუცილებელია ინფრასტრუქტურის არსებობა. *ინფრასტრუქტურა* წარმოადგენს საცხოვრებელი, საწარმოო და სხვა დანიშნულების შენობა-ნაგებობების და საკომუნიკაციო ქსელის ერთობლიობას.

სივრცე-დროითი ორგანიზაციის მიხედვით განსხვავებენ მუდმივ და დროებით დასახლებებს. დროებითი ხასიათის დასახლებები იშვიათობას წარმოადგენენ და მათ სპეციფიკური ფუნქციები გააჩნიათ. ისინი შეიძლება იყოს *მოძრავი, სეზონური და მოკლევადიანი.*

მოძრავი დასახლებების არსებობა დაკავშირებულია მომთაბარეობასთან. მოძრავი დასახლებები დღესაც გვხვდება აზიის, ჩრდილოეთ ამერიკის და ჩრდილოეთ აფრიკის იმ რეგიონებში, სადაც გავრცელებულია მომთაბარე მეცხოველეობა. მოძრავი დასახლებები, აგრეთვე იქმნება მეჩხრად დასახლებულ ადგილებში სამეურნეო და სატრანსპორტო ობიექტების მშენებლებისას. ტურიზმისა და რეკრეაციის სფეროსთვის დამახასიათებელია მოძრავი ტურისტული ბანაკების არსებობა. მოძრავ დასახლებებს სხვა ტიპის დასახლებებისაგან განსხვავებით არ გააჩნიათ ადმინისტრაციული სტატუსი.

სეზონური ხასიათის დასახლებები ფუნქციონირებენ წლის გარკვეულ პერიოდში. ასეთი ტიპის დასახლებები შედგება უძრავი შენობა-ნაგებობებისგან, რომელთა უმრავლესობა ძირითადად სააგარაკო და ტურისტული დანიშნულებისაა. გარდა ამისა, სეზონური დასახლებული პუნქტები ფუნქციონირებენ მოსავლის აღების პერიოდში და თევზჭერის სეზონის დროს.

მოკლევადიანი დასახლებები იქმნება სატყეო მეურნეობებში, მცირე მოცულობის სამთო-მოპოვებით ცენტრებში, გეოლოგიური საძიებო სამუშაოების ადგილებში. შესაბამისი

¹¹² jaoSvili v. mosaxleobis geografia (saxelmZRvanelo). Tbilisi, 1983, gv. 156

¹¹³ Хорев Б.С. Проблемы городов. М., 1975, с. 4

¹¹⁴ jaoSvili v. mosaxleobis geografia (saxelmZRvanelo). Tbilisi, 1983, gv. 156

¹¹⁵ Ковалев С.А. Сельское расселение. М., 1963, с. 9

სამუშაოების დასრულების შემდეგ ამ დასახლებებს ადამიანები ტოვებენ, თუმცა შენობა-ნაგებობები შესაძლოა არ განადგურდეს.

ტერიტორიული ორგანიზაციის თვალსაზრისით განარჩევენ დისპერსიულ და ჯგუფურ (კომპაქტურ) განსახლებას. დისპერსიული ხასიათის განსახლება გვხვდება სასოფლო dasaxleebSi. am SemTxvevaSi saqme gvaqvs sasoflo-sameurneo mimarTulebis ფერმერულ და ხუტორულ დასახლებებთან. განსახლების ასეთი ფორმა, უპირატესად განვითარებული ქვეყნებისათვის არის დამახასიათებელი.

განსახლების ძირითად ფორმას კი წარმოადგენს *მუდმივი დასახლებები*. მოსახლეობის მაღალი კონცენტრაციის არეალებში გვხვდება დასახლებული ადგილების უწყვეტი ჯაჭვი, ე.ი. დასახლებებს შორის არ არსებობს დაუსახლებელი ტერიტორიები ან ბუნებრივი ზღუდეები. ამ შემთხვევაში რთული დასადგენია სად გადის მათ შორის საზღვარი. მაგრამ, ასეთი საზღვარი ყველგან არსებობს და ის დგინდება სახელისუფლო ორგანოს (ორგანოების) მიერ. გარდა ამისა, დასახლებას გააჩნია სამართლებრივი (ამ შემთხვევაში ადმინისტრაციული) სტატუსი.

სამართლებრივი თვალსაზრისით დასახლებული ადგილები ორი ძირითადი კატეგორიის არის: *ქალაქი და სოფელი*. ცალკეულ ქვეყნებში არსებობს სხვა სტატუსის მქონე დასახლებები (დაბა, თაუნშიფი და ა.შ.).

მეცნიერებაში ქალაქის ერთიანი განმარტება არ არსებობს. მეცნიერები ვერ თანხმდებიან იმაზე, თუ რა განსხვავებებია ქალაქსა და სოფელს შორის. მიუხედავად ამისა, შესაძლოა დასახელდეს ქალაქისა და სოფლის განმასხვავებელი რამდენიმე ძირითადი ნიშანი. ქართველი მეცნიერი ალექსანდრე რონდელი გვთავაზობს ქალაქის შემდეგ დეფინიციას: *“ქალაქი მოსახლეობის სოციალური და სივრცობრივი ორგანიზაციის ერთ-ერთი ფორმაა, წარმოქმნილი და განვითარებული სამრეწველო, ადმინისტრაციული, საეჭრო, სამეცნიერო, კულტურული, რეკრეაციული და სხვა ფუნქციების კონცენტრაციის ბაზაზე. ქალაქისთვის დამახასიათებელია დასახლების მაღალი სიმჭიდროვე და განაშენიანების კომპაქტურობა.”*¹¹⁶ ამ განმარტებიდან ჩანს, რომ ქალაქს სოფელთან შედარებით ახასიათებს წარმოების, მომსახურების, ინფრასტრუქტურის და, რაც მთავარია მოსახლეობის მაღალი კონცენტრაცია. ეს დებულება კარგად ასახავს იმ სიტუაციას, როდესაც ერთმანეთს ვადარებთ შედარებით დიდი ზომის ქალაქს და სოფელს. რთულ მდგომარეობაში აღმოჩნდებით იმ შემთხვევაში, თუ ზემოთ მოცემული კრიტერიუმების საფუძველზე შევეცდებით ერთმანეთისგან განვასხვავოთ მცირე ზომის საქალაქო და სასოფლო დასახლებები (5-დან 20 ათას ადამიანამდე). ხშირად განსხვავების გამოვლენა პრაქტიკულად შეუძლებელია. ამიტომ, საქმეს გავიმარტივებთ, თუ მივიღებთ, რომ *სოფელი არის ნებისმიერი დასახლებული ადგილი, რომელსაც არ გააჩნია ქალაქის სტატუსი.*

კონკრეტულ ტერიტორიაზე დასახლებების ერთობლიობა ქმნის დასახლებათა ქსელს ე.ი. განსახლებას. ხშირ შემთხვევაში, ქვეყნის რაიონის, ქვეყანის, მსოფლიოს რეგიონის მასშტაბით იქმნება განსახლების, ანუ დასახლებათა ერთიანი სისტემა. აქვე, უნდა აღინიშნოს, რომ განსახლების სისტემა არ არის დასახლებათა მექანიკური ერთობლიობა. ზოგადად სისტემის, კერძოდ კი განსახლების სისტემის ჩამოყალიბებისა და ფუნქციონირებისათვის აუცილებელია შემდეგი:

- სისტემის ელემენტების (კომპონენტების) არსებობა; სისტემას უნდა გააჩნდეს ყველა ის ელემენტი, რომელიც მას ერთიან, დასრულებულ სახეს მისცემს;
- სისტემის ელემენტებს შორის ურთიერთკავშირი და ბალანსი, რაც შესაძლებელი ხდება სისტემის მართვის საფუძველზე;
- მდგრადობა. სისტემის რომელიმე ელემენტის მწყობრიდან გამოსვლა არ უნდა იწვევდეს სისტემის მოშლას;

¹¹⁶ალექსანდრე რონდელი. ქალაქის გეოგრაფია. თბილისი, 1990. გვ. 6

- ინოვაციურობა. სისტემას მთლიანობაში და მის ცალკეულ ელემენტებს უნდა გააჩნდეთ განსხვავებისა და განვითარების უნარი;
- სხვა სისტემებთან (განსახლების სისტემის შემთხვევაში, აგრეთვე გარემოსთან) ურთიერთკავშირი.

განსახლების სისტემის ფორმირებისთვის უმნიშვნელოვანესია დასახლებულ ადგილებს შორის ურთიერთკავშირის არსებობა. ეს კავშირები საკმაოდ ინტენსიურ ხასიათს იძენს დასახლებათა ქსელში ქალაქის (ქალაქების) არსებობის შემთხვევაში. **დასახლებათა ქსელი, რომლის ფარგლებშიც განვითარებულია სოციალურ-ეკონომიკური და/ან სხვა სახის კავშირები წარმოადგენს განსახლების ერთიან სისტემას.**

განსახლების ერთიანი სისტემა თავისი შემადგენლობით საკმაოდ ჭრელია. ის შეიძლება მოიცავდეს, როგორც პატარა სასოფლო დასახლებებს, ასევე მრავალფუნქციურ მილიონიან ქალაქებსაც. შესაბამისად განსახლების სისტემაში ადგილი აქვს დასახლებულ ადგილთა *იერარქიას*. შრომის დანაწილების პროცესში თითოეული დასახლება განურჩევლად მისი სიდიდისა და ეკონომიკური მნიშვნელობისა მნიშვნელოვან როლს ასრულებს განსახლების სისტემის ფუნქციონირებაში.

განსახლების სისტემები შეიძლება ორი სახის იყოს – ტერიტორიული და სპეციალიზირებული. თანამედროვე შრომის დანაწილების პროცესი დიდი ხანია გასცდა ქვეყნის მასშტაბებს და მან გლობალური ხასიათი მიიღო. ცალკეული პროდუქციის ან მომსახურების წარმოების პროცესში მონაწილეობენ ერთმანეთისგან დიდი მანძილით დაშორებული დასახლებული პუნქტები, უფრო კონკრეტულად კი მათში განლაგებული საწარმოები და ორგანიზაციები. შესაბამისად, მათ შორის ყალიბდება მჭიდრო კავშირები, რაც თავის მხრივ ხელს უწყობს დასახლებული პუნქტების განვითარება-გაფართოებას. კონკრეტული პროდუქციის ან მომსახურების წარმოებაზე ორიენტირებული დასახლებების ერთობლიობა წარმოადგენს განსახლების *სპეციალიზირებულ სისტემას*. განსახლების ამგვარი სისტემის შემადგენელი ელემენტი (ამ შემთხვევაში დასახლება) იმავდროულად განსახლების რომელიმე ტერიტორიული სისტემის ნაწილიც არის.

განსახლების ტერიტორიული სისტემისთვის დამახასიათებელია ერთი მხრივ, მოსახლეობის კომპაქტური განსახლება, ხოლო მეორე მხრივ, მასში შემავალ დასახლებულ პუნქტებს შორის მრავალფეროვანი ურთიერთკავშირების არსებობა. განსახლების ტერიტორიული სისტემა ყალიბდება რომელიმე ცენტრის ირგვლივ, რომელიც, როგორც წესი, მსხვილ ქალაქს წარმოადგენს. განსახლების ტერიტორიული სისტემის ფარგლებში დასახლებათა შორის არსებული კავშირები შეიძლება იყოს შემდეგი სახის:¹¹⁷

- ადმინისტრაციული;
- სატრანსპორტო-სამეურნეო;
- შრომითი;
- მომსახურებაზე ორიენტირებული (მათ შორის კადრების მომზადება).

განსახლების სისტემაში ადმინისტრირების ფუნქცია ხორციელდება რამდენიმე დონეზე, კერძოდ, ქვეყნის, ავტონომიური წარმონაქმნის (ასეთის არსებობის შემთხვევაში), ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულის (მაგ., მხარის, რაიონის, მუნიციპალიტეტის) და რამდენიმე მცირე ზომის დასახლებულ პუნქტთა გაერთიანების (მაგ., საკრებულოს) დონეებზე. ადმინისტრაციული ფუნქციის განხორციელება შედის ქვეყნის საკანონმდებლო და აღმასრულებელი, ხოლო ქვედა დონეებზე – მმართველობისა და თვითმმართველობის ორგანოების კომპეტენციაში.

¹¹⁷ მოცემული კლასიფიკაციის საფუძვლზე წარმოადგენს რუსი მეცნიერების სერგეი კოვალისოვის და ნატალია კოვალსკაიას მიერ შემუშავებული დასახლებათა შორის არსებული კავშირების კლასიფიკაცია. Ковалев С.А., Ковальская Н.Я. География населения СССР. М., 1980, с. 174

სატრანსპორტო-სამეურნეო კავშირები გადამწყვეტ როლს ასრულებს განსახლების ტერიტორიული სისტემის ფუნქციონირებაში. მსხვილი სამრეწველო-საკომუნიკაციო ქალაქები წარმოადგენენ განსახლების სისტემის სატრანსპორტო-სამეურნეო ფუნქციის მთავარ მატარებელს. ეკონომიკურად განვითარებული მსხვილი ქალაქი შეიძლება იყოს, არა მარტო განსახლების ტერიტორიული სისტემის, ასევე განსახლების სპეციალიზირებული სისტემის ცენტრიც.

განსახლების სისტემის ნორმალური ფუნქციონირება მნიშვნელოვანწილად არის დამოკიდებული იმაზე, თუ რამდენად სრულყოფილი და მრავალმხრივია მოსახლეობის მომსახურების კავშირები. ეს კავშირები უზრუნველყოფენ მოსახლეობის მრავალფეროვან მოთხოვნილებებს, მათ შორის კულტურულ, საგანმანათლებლო, რეკრეაციულ, კომუნალურ და ა.შ.

შრომითი კავშირები, რომელიც მოიცავს სისტემის ფარგლებში მიმდინარე ქანქარისებურ მიგრაციებს პირდაპირ ზეგავლენას ახდენს განსახლების ერთიანი სისტემის ჩამოყალიბებაზე. ამგვარი სისტემის ფორმირების უმნიშვნელოვანეს ფაქტორებს წარმოადგენს შრომითი და სატრანსპორტო-სამეურნეო კავშირები.

მსოფლიოს მოსახლეობის ნახევარი ჯერ კიდევ სასოფლო დასახლებებში ცხოვრობს. სასოფლო დასახლების სტატუსის განსაზღვრის არაერთგვარობის გამო მსოფლიოში სასოფლო დასახლებების ზუსტი რიცხვის დადგენა რთულია. სავარაუდოდ, ჩვენს პლანეტაზე დაახლოებით 20 მილიონი სასოფლო დასახლებაა. მსოფლიოს სხვადასხვა კონტინენტებსა და ქვეყნებში გვხვდება განსხვავებული სასოფლო განსახლების ფორმები და სასოფლო დასახლებათა ტიპები. *შეცდომა იქნება, თუ აღვნიშნავთ, რომ ნებისმიერი სასოფლო დასახლების არსებობა დაკავშირებულია სასოფლო-სამეურნეო წარმოებასთან.* ევროპაში სასოფლო მოსახლეობის ნახევარზე ნაკლებია დასაქმებული სოფლის მეურნეობაში. გარდა ამისა, განვითარებულ სამყაროში ძალიან ბევრმა სასოფლო დასახლებამ შეიძინა სატრანსპორტო, ტურისტული, საბანკო, თვით სამრეწველო ფუნქციაც კი, ხოლო მათი სასოფლო-სამეურნეო ფუნქცია ან მეორე პლანზე გადავიდა ან საერთოდ დაიკარგა. მიუხედავად ამისა, მსოფლიოში მრავალი სასოფლო განსახლებაა. თითოეული მათგანი წარმოადგენს გარკვეულ ტერიტორიაზე მდებარე სოფლების ერთობლიობას.

სასოფლო განსახლებების ხასიათის მიხედვით მსოფლიოს ქვეყნები შესაძლოა ოთხ შემდეგ ძირითად ჯგუფად დავეოთ:

- ევროპისა და აზიის განვითარებული ქვეყნები;
- “გადასახლებული კაპიტალიზმის” ქვეყნები;
- ყოფილი საბჭოთა კავშირის და ევროპის ყოფილი სოციალისტური ქვეყნები;
- განვითარებადი ქვეყნები.

ევროპისა და აზიის (იაპონია, სამხრეთ კორეა) განვითარებულ ქვეყნებს განსახლების დიდი ხნის ისტორია აქვთ. აქ ფართოდაა წარმოდგენილი ფეოდალური ეპოქისთვის დამახასიათებელი სასოფლო დასახლებები, კერძოდ კი დიდი სოფლები მეურნეობის ექსტენსიური ფორმებით. ამგვარი სასოფლო დასახლებები უპირატესად გაგრძელებულია სამხრეთ ევროპაში და აზიაში. მეორე მხრივ, ცენტრალურ და ჩრდილოეთ ევროპაში ჭარბობს კაპიტალისტური ტიპის სასოფლო დასახლებები – ფერმები და ხუტორები წარმოების ინტენსიური ფორმებით. ორივე ტიპის დასახლებებში გვხვდება დიდგვაროვანთა საკუთრებაში არსებული ციხე-დარბაზები და მამულები.

“გადასახლებული კაპიტალიზმის” ქვეყნებმა (კანადა, აშშ-მა, ავსტრალიამ და ახალმა ზელანდიამ) ევროპასთან შედარებით ისტორიული განვითარების განსხვავებული გზა გაიარეს. ამ ქვეყნებში წარმოდგენილია სასოფლო განსახლების დისპერსიული ფორმა ფართოდ გაგრძელებული ფერმების სახით. ფერმის მცხოვრებთა რიცხვი მერყეობს რამდენიმე ადამიანიდან რამდენიმე ასეულ ადამიანამდე. ფერმების მოსახლეობის რაოდენობა მკვეთრად იზრდება მოსავლის აღებისა და დაბინავების პერიოდში,

როდესაც აქ სამუშაოდ ჩამოდინ სეზონური მიგრანტები. აღსანიშნავია, რომ სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ინტენსიფიკაციის კვალდაკვალ მცირდება ფერმერული მეურნეობების რაოდენობაც.

ლათინურ ამერიკაში, აფრიკასა და აზიაში სასოფლო დასახლებები დიდი მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. ამ რეგიონების, (განსაკუთრებით კი აზიის) ბევრ სოფელში რამდენიმე ათეული ათასი ადამიანი ცხოვრობს. განვითარებადი სამყაროს სოფლების დიდ ნაწილში მიწები თემის ან სანათესაოს მფლობელობაშია. კოლონიურ პერიოდში ბევრი სათემო საკუთრება ფეოდალური საკუთრებით იცვლებოდა, აღმოცენდა ახალი ტიპის სასოფლო დასახლებები. ეს, უპირველეს ყოვლისა ეხება იმ სოფლებს, რომლებიც გაშენდა პლანტაციების მახლობლად. იქვე ფუნქციონირებდა ახალ მემამულეთა (ლატიფუნდისტთა) კარ-მიდამო. განვითარებადი ქვეყნების სასოფლო განსახლებისათვის დამახასიათებელია მწირი და დასახლებებს შორის სუსტი კავშირები.

ყოფილი სოციალისტური ბანაკის სასოფლო განსახლების სისტემის ჩამოყალიბებაზე განსაკუთრებული გავლენა იქონია კოლექტიური მეურნეობების (კოლმეურნეობების) და საბჭოთა მეურნეობების შექმნა-განვითარებამ. გლეხთა ოჯახებს კერძო საკუთრებაში მიწის უმნიშვნელო (“საკარმიდამო”) ნაკვეთები დაუტოვეს. სასოფლო-სამეურნეო სავარგულების უდიდესი ნაწილი სახელმწიფო მფლობელობაში გადავიდა. ამასთანავე, ყოველ მეურნეობაში სასოფლო-სამეურნეო წარმოების სპეციალიზაცია განისაზღვრებოდა არა მეურნეობის წევრების, არამედ რაიონის ან ოლქის მმართველობის ორგანოების მიერ. სოციალისტური განვითარების პერიოდში მოხდა სასოფლო-სამეურნეო წარმოების, უპირველეს ყოვლისა კი მეცხოველეობის დეგრადაცია, რაც უარყოფითად აისახა სასოფლო მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკურ მდგომარეობაზე. მეორე მხრივ, აღნიშნულ პერიოდში მეტ-ნაკლებად განვითარდა სასოფლო დასახლებების საცხოვრებელი, საკომუნიკაციო და კულტურულ-საგანმანათლებლო ინფრასტრუქტურა. საბჭოთა კავშირის დაშლისა და ამის შედეგად მის დიდ ნაწილში შექმნილი სოციალურ-ეკონომიკური კრიზისი, უპირველეს ყოვლისა სოფლის ცხოვრებაზე აისახა. მიუხედავად იმისა, რომ სოფლის მეცხოვერებთ საკუთრებაში გადაეცათ საბჭოთა მეურნეობების და კოლმეურნეობების მიწის ნაკვეთები, აღმოჩნდა, რომ ყოფილი ბევრ ყოფილ რესპუბლიკაში გლეხებს არ გააჩნდათ სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოების ჩატარებისთვის აუცილებელი მატერიალური და წარმოების საშუალებები. მატერიალურმა გაჭირვებამ სოფლის მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი აიძულა ქალაქებში ან სხვა ქვეყნებში გადასახლებულიყო. დაიწყო და დღემდე მიმდინარეობს სასოფლო დასახლებების მოსახლეობის რაოდენობის მკვეთრი შემცირება, რიგ შემთხვევებში სოფლების დაცლაც კი. დეპოპულაციის პროცესი იწვევს განსახლების არსებული სისტემის მოშლას, რაც უარყოფითად აისახება აგრარული ორიენტაციის ყოფილ სოციალისტურ ქვეყნებზე, მათ შორის საქართველოზეც.

4.6. ურბანიზაცია

ურბანიზაცია¹¹⁸ ერთ-ერთი უძველესი საზოგადოებრივ-გეოგრაფიული მოვლენაა. მისი წარმოშობა დაკავშირებულია ადამიანების კომპაქტური განსახლების ადგილებში ქალაქების შექმნასა და მათ შემდგომ განვითარებასთან. ურბანიზაციის პროცესი სათავეს იღებს მონათმფლობელური ეპოქიდან, როდესაც შეიქმნა პირველი ანტიკური ქალაქები. ჩვენ წელთაღრიცხვამდე III-I ათასწლეულებში პირველი ქალაქები გაჩნდა ეგვიპტესა და მესოპოტამიაში, მოგვიანებით ჩინეთში, ინდოჩინეთსა და ევროპის ხმელთაშუაზღვისპირეთში. ამერიკელმა მეცნიერმა თერთიუს ჩანდლერმა გამოიკვლია ქალაქების აღმოცენების და განვითარების 4 000 წლიანი ისტორია და მივიდა დასკვნამდე, რომ მსოფლიოში ყველაზე ადრე დაარსდა ქალაქი მემფისი (ეგვიპტე), რომელიც ჩვენ წელთაღრიცხვამდე 3100 წელს დაახლოებით 30 ათას მცხოვრებს ითვლიდა.¹¹⁹ შემდგომი ათასწლეულის განმავლობაში დიდი ქალაქები გამოჩნდა დღევანდელი ერაყის ტერიტორიაზე, კერძოდ ბაბილონი, აქადი, ლავაში და ური. ძველი წელთაღრიცხვის 612 წელს ქალაქ ბაბილონის მოსახლეობამ 200 ათასი ადამიანი შეადგინა. სავარაუდოა, რომ იგი იყო მსოფლიოში პირველი მსხვილი ქალაქი. პირველი “მილიონერი” ქალაქი უკვე ფეოდალურ ეპოქაში ჩამოყალიბდა. მე-8 საუკუნეში ბაღდადში მილიონზე მეტი მოსახლე იყო. ანტიკურ და ფეოდალურ ეპოქებში ქალაქების, განსაკუთრებით მსხვილი ქალაქების მოსახლეობის ზრდას არ ქონდა პერმანენტული ხასიათი. ხშირი ომების და ეპიდემიების გამო ქალაქების მოსახლეობა მნიშვნელოვნად მცირდებოდა. ქალაქების ზრდის ბუმი კაპიტალიზმის განვითარებასთან არის დაკავშირებული. მე-19 საუკუნიდან მოყოლებული მან შეუქცევადი ხასიათი მიიღო, რის შედეგადაც, ერთი მხრივ განუხრელად იზრდება მსხვილი ქალაქების მოსახლეობა და მეორე მხრივ იზრდება საქალაქო მოსახლეობის ხვედრითი წილი ქვეყნის მოსახლეობაში. ფეოდალურ ეპოქაში დიდი ქალაქების უმრავლესობა ძირითადად თავმოყრილი იყო აზიაში. 1000 წელს მსოფლიოს 10 უდიდესი ქალაქს შორის 9 აზიაში მდებარეობდა და მხოლოდ ერთი – ევროპაში; 1800 წელს – შესაბამისად 8 და 2. უკვე 1900 წელს მსოფლიოს უდიდეს 10 ქალაქს შორის 7 ევროპული იყო, ორი – ამერიკული და მხოლოდ ერთი (ტოკიო) – აზიური. აღსანიშნავია, რომ მოსახლეობის 5 მილიონიან ზღვარს პირველად მსოფლიოში ლონდონმა გადააბიჯა, რაც მე-19 საუკუნის ბოლოს მოხდა, ხოლო 10 მილიონიანი ბარიერი პირველმა ნიუ-იორკმა დაძლია 1940-იან წლებში, ხოლო 20 მილიონზე მეტი მოსახლე პირველად ტოკიოში დაფიქსირდა 1960-იან წლებში.¹²⁰

XX საუკუნეში, განსაკუთრებით მის მეორე ნახევარში ქალაქების სწრაფი ზრდით განვითარებადი სამყარო გამოირჩეოდა. ეს გარემოება ორმა ძირითადმა მიზეზმა განაპირობა. უპირველეს ყოვლისა განვითარებად ქვეყნებში მოსახლეობის ბუნებრივი მატება მაღალია, რაც, როგორც ცნობილია ხელს უწყობს სოფლად ჭარბმოსახლეობის გაჩენას, ხოლო განვითარებადი ქვეყნების სამრეწველო განვითარებას მოყვა სასოფლო დასახლებებიდან ქალაქებში მოსახლეობის დიდი რაოდენობის გადასახლება.

ქალაქების გეოგრაფიის შესწავლაში განსაკუთრებული ადგილი ეთმობა ქალაქის დეფინიციის საკითხს. მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში დასახლებისთვის ქალაქის სტატუსის მინიჭება სხვადასხვაგვარად ხდება. ქვეყნების უმრავლესობაში გამოიყენება რაოდენობრივი მიდგომა. ამ შემთხვევაში ქალაქად ითვლება ყველა ის დასახლება, სადაც ცხოვრობს ქალაქისთვის მოსახლეობის დადგენილ რაოდენობაზე მეტი (მაგ., 5 ათასი, ან 10 ათასი და მეტი ადამიანი). სხვა ქვეყნებში მოსახლეობის რაოდენობასთან ერთად მხედველობაში მიიღება დასახლებული პუნქტის ძირითადი ფუნქცია. იმ შემთხვევაში, თუ დასახლებას გააჩნია მნიშვნელოვანი სამრეწველო და/ან ადმინისტრაციული ფუნქცია, მას ქალაქის სტატუსს ანიჭებენ. ამგვარი მიდგომისას შესაძლოა აღმოჩნდეს, რომ ზოგიერთ ქალაქში უფრო ცოტა ადამიანი ცხოვრობდეს,

¹¹⁸ ტერმინი ურბანიზაცია წარმოდგება ლათინური სიტყვისგან urbs, რაც ნიშნავს ქალაქს.

¹¹⁹ Four Thousand Years of Urban Growth: An Historical Census by Tertius Chandler. 1987, St. David's University Press.

¹²⁰ იქვე

ვიდრე რიგ სოფლებში. საქართველოში ქალაქის სტატუსი გააჩნია ვანს, ლანჩხუთს, ბაღდათს, თუმცა თითოეული მათგანის მოსახლეობის რაოდენობა 6-8 ათასი ადამიანია, იმ დროს, როდესაც საქართველოს ზოგიერთ სოფელში, მაგ., ველისციხეში, მარყოფში, იორმულანლოში ანდა ყარაჯალაში 8 ათასზე მეტი ადამიანი ცხოვრობს. როგორც ვხედავთ ქალაქების შესწავლაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა მათი ფუნქციების დადგენას. ამ მხრივ აუცილებელია ქალაქის წამყვანი ფუნქციის (ფუნქციების) დადგენა. თუ, ქალაქს არ გააჩნია ისეთი ფუნქცია, რომელიც მნიშვნელოვანია ქვეყნის ან რეგიონის განსახლების სისტემისთვის, მაშინ იგი მომაკვდავ დასახლებულ პუნქტად უნდა ჩაითვალოს. ისტორიაში ბევრი მაგალითია იმისა, თუ, როგორ კარგავდნენ ქალაქები ფუნქციებს, რის შედეგადაც დეპოპულაციას განიცდიდნენ და არსებობას წყვეტდნენ. ამის კარგ მაგალითს წარმოადგენენ ის სამთო-მოპოვებითი ცენტრები, რომლებმაც მადნის ამოწურვამდე ვერ შეძლეს ახალი ფუნქციის შექმნა.

ფრანგმა მეცნიერებმა ჟაკლინ ბოჟე-გარნიემ და ჟორჟ შაბომ ჯერ კიდევ 1960-იან წლებში შემოგვთავაზეს ქალაქების კლასიფიკაცია ფუნქციების მიხედვით, რომელსაც დღესაც არ დაუკარგავს მეცნიერული ღირებულება. ამ კლასიფიკაციის მიხედვით ქალაქებს გააჩნიათ შემდეგი ძირითადი ფუნქციები და ქვეფუნქციები:¹²¹

- სამხედრო ფუნქცია
- სავაჭრო ფუნქცია
  - ვაჭრობის მარტივი ფორმების
  - მსხვილი კონტინენტაშორისი ვაჭრობის
  - საზღვაო პორტების
  - აეროპორტების
  - მსოფლიო ბაზრების
- სამრეწველო ფუნქცია
  - სამთო-მოპოვებითი ცენტრების
  - გადამამუშავებელი მრეწველობის
- კულტურული ფუნქცია
  - რელიგიური ცენტრების
  - საუნივერსიტეტო ქალაქების
  - სალიტერატურო და სამხატვრო ცენტრების
  - ქალაქი-მუზეუმების
  - კონგრესებისა და საფესტივალო ცენტრების
- გართობის ფუნქცია
  - გამაჯანსაღებელი ცენტრებისა და კურორტების
  - დასასვენებელი ქალაქების
  - ქალაქები ხანდაზმული ადამიანებისათვის
- ადმინისტრაციული და პოლიტიკური ფუნქცია
  - ადმინისტრაციული ცენტრების
  - დედაქალაქების
  - ზედდედაქალაქების

ფუნქციების განხორციელების რაოდენობის მიხედვით განარჩევენ მონოფუნქციურ და პოლიფუნქციურ ქალაქებს. მონოფუნქციურია, როგორც წესი საშუალო და პატარა ქალაქები.

მსხვილი ქალაქები ასრულებენ ბევრ ფუნქციას, ხოლო მილიონერი-ქალაქები – ხშირ შემთხვევაში ზემოთ ჩამოთვლილ თითქმის ყველა ფუნქციას. დედაქალაქს განსაკუთრებული მისია აკისრია. ის ქვეყნის მართვის (ადმინისტრირების) წამყვანი

¹²¹ Жаклин Боже-Гарнье, Жорж Шабо. Очерки по географии городов. М., 1967, сс. 115-116

ცენტრია. ამ ფუნქციის მნიშვნელოვანი ხასიათის გათვალისწინებით გამოყოფენ ქალაქის “დედაქალაქურ” ტიპსაც.

მსხვილი ქალაქების განვითარების პროცესი აისახება მათი ტერიტორიული სტრუქტურის ჩამოყალიბებაზე. თანამედროვე ქალაქებში გამოიკვეთა სხვადასხვა დანიშნულების და ფუნქციების მატარებელი ზონები (ტერიტორიები).¹²²

საქალაქო ტერიტორიის უმნიშვნელოვანეს არეალს წარმოადგენს *სამოსახლო ზონა*. ეს არის მოსახლეობის ცხოვრებისთვის განკუთვნილი ადგილები, რომლებსაც ქალაქის მთელი ტერიტორიის მნიშვნელოვანი ფართობი (ზოგ შემთხვევაში ნახევარიც კი) უკავია.

ქალაქის არსებობა წარმოუდგენელია წარმოების გარეშე. ტერიტორიას, სადაც ასეთი საქმიანობა არის კონცენტრირებული *სამრეწველო ზონას* უწოდებენ. მაღალგანვითარებული ქვეყნების თითქმის ყველა მსხვილ ქალაქში უკანასკნელი 2-3 ათეული წლის განმავლობაში საგრძნობლად შემცირდა სამრეწველო ტერიტორიები. ტრადიციული ტიპის მატერიალური წარმოება ადგილს უთმობს მაღალი ტექნოლოგიების პროდუქციის წარმოებას და სამომხმარებლო სექტორს.

ქალაქების მომსახურების და საწარმოო ფუნქციების განვითარება მოითხოვს დიდი მოცულობის პროდუქციის დროებით განთავსებას. ამ მიზნით ყველა ქალაქში გამოყოფილია ტერიტორიები, რომელთა ერთობლიობა ქმნის ქალაქის *სასაწყობო ზონას*.

ქალაქის მოსახლეობის ყოველდღიური ცხოვრება და ეკონომიკური საქმიანობა მნიშვნელოვანწილად არის დამოკიდებული სატრანსპორტო საშუალებების ოპერატიულ და ხარისხიან ფუნქციონირებაზე. ტრანსპორტის მუშაობა ხორციელდება *სატრანსპორტო ტერიტორიებზე*, რომელიც ქალაქის ინფრასტრუქტურის ხერხემალს წარმოადგენს.

ურბანული არეალების მოსახლეობის მომსახურების მოცულობის გაფართოების კვალდაკვალ იზრდება ამ სექტორის როლი ქალაქის ეკონომიკაში და შესაბამისად ფართოვდება ქალაქების *სამომხმარებლო ზონა*. თანამედროვე ქალაქებში, სამომხმარებლო ზონა ხშირ შემთხვევაში შეწყვილებულია სამრეწველო ზონასთან, რაც ხელს უწყობს მათში განლაგებული საწარმოების და ორგანიზაციების ეფექტიან მუშაობას.

ქალაქების ზრდა და განვითარება, როგორც აღინიშნა, დაკავშირებულია ურბანიზაციის პროცესთან. ურბანიზაცია მრავალმხრივი ეკონომიკური, სოციალურ-დემოგრაფიული და გეოგრაფიული პროცესია. მისი უნივერსალური განსაზღვრება არ არსებობს, თუმცა მეცნიერები თანხმდებიან იმაზე, რომ ურბანიზაციას გააჩნია ორი ძირითადი მახასიათებელი. პირველი რაოდენობრივი ხასიათისაა და წარმოაჩენს ქალაქებში მცხოვრები მოსახლეობის ხვედრით წილს ქვეყნის (რეგიონის) მთელ მოსახლეობაში, რასაც **ურბანიზაციის (ურბანიზებულიობის) დონეს** უწოდებენ. მეორე მახასიათებელი ხარისხობრივია და ის უკავშირდება მოცემულ ტერიტორიაზე ქალაქური ცხოვრების წესის გავრცელებას. ამ მახასიათებლის გაზომვა ან შეფასება უადრესად რთული საქმეა, რადგან ჯერ კიდევ არ არის დადგენილი, თუ რა იგულისხმება ქალაქური ცხოვრების წესში.

¹²² qalaqis funqciuri zonebis mocemul klasifikacias safuZvlad daedo a. rondelis mier SemuSavebuli klasifikacia. *ixileT*: aleqsandre rondeli. qalaqis geografia. Tbilisi, 1990. gv. 75-88.

ურბანიზაციის დონე მსოფლიოს მსხვილ რეგიონებში¹²³

რეგიონი	წლები			
	1950	1970	1990	2005
მსოფლიო	29,1	37,4	43,0	49,1
აფრიკა	14,9	22,9	32,0	39,7
აზია	16,6	24,5	31,0	39,9
ევროპა	51,2	62,9	71,5	72,2
ლათინური ამერიკა	41,9	57,3	72,0	77,7
ჩრდილოეთ ამერიკა	63,6	73,8	75,0	80,9
ავსტრალია და ოკეანეთი	60,6	70,9	71,0	72,7

ნახევარი საუკუნის წინათ ქალაქებში მსოფლიოს მთელი მოსახლეობის 30%-მდე ცხოვრობდა, ამჟამად კი ეს მაჩვენებელი თითქმის 50%-ის ტოლია. მსოფლიოს მსხვილი რეგიონები და ქვეყნები მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან ერთმანეთისგან ურბანიზაციის დონით. განვითარებულ სამყაროში და ლათინურ ამერიკაში მთელი მოსახლეობის 70%-ზე მეტი ქალაქებში ცხოვრობს, იმ დროს, როდესაც აზიასა და აფრიკაში ეს მაჩვენებელი 40%-ზე დაბალია (იხ. ცხრილი №27). მიუხედავად ამისა, განვითარებულ ქვეყნებში ურბანიზაციის ტემპები უკანასკნელი ათწლეულების განმავლობაში შენედა, რაც გამოწვეულია ამ რეგიონების მოსახლეობის დაბალი ბუნებრივი მატებით, ხოლო განვითარებად სამყაროში ქალაქების მოსახლეობის ზრდა სწრაფი ტემპებით მიმდინარეობს, უპირატესად სოფლებიდან ქალაქებში მოსახლეობის მასობრივი მიგრაციის გამო.

ქალაქისთვის დამახასიათებელია არა მარტო მოსახლეობის რაოდენობის, არამედ ტერიტორიული ზრდაც. სივრცობრივი განვითარების პროცესში ქალაქი იკავებს მოსაზღვრე აუთვისებელ ტერიტორიას, რომელიც დროთა განმავლობაში მისი გარეუბანი ხდება. ამ პროცესს **სუბურბანიზაცია**¹²⁴ ეწოდება. შემდგომ ეტაპზე ქალაქის საზღვრებში ექცევა მის მახლობლად მდებარე სასოფლო დასახლებები. ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს **რურურბანიზაციასთან**.¹²⁵

მსხვილი ქალაქის ტერიტორიული გაფართოებისას მისი გავლენის ფარგლებში, გარდა სასოფლო დასახლებებისა ექცევა პატარა და საშუალო ქალაქები. ასე ყალიბდება აგლომერაცია. **აგლომერაცია** არის ტერიტორიული წარმონაქმნი, რომლის შემადგენლობაში შედის სასოფლო დასახლებები, რამდენიმე საშუალო და პატარა ქალაქი და, რაც მთავარია, როგორც მინიმუმ ერთი მსხვილი ქალაქი. აგლომერაციაში შემაჯავალ ერთეულებს შორის მჭიდრო სატრანსპორტო-ეკონომიკური და სოციალურ-კულტურული კავშირები ყალიბდება. სამეცნიერო ლიტერატურაში გვხვდება ტერმინი “კონურბაცია”. **კონურბაცია** პოლიცენტრული აგლომერაციაა, შესაბამისად ის დასახლებათა ისეთი გაერთიანებაა, რომელშიც ერთდროულად რამდენიმე თანაბარი სიდიდისა და ეკონომიკური მნიშვნელობის საქალაქო ცენტრია წარმოადგენილი. აშშ-ის რამდენიმე რეგიონში უკანასკნელი ათწლეულების განმავლობაში მიმდინარეობდა აგლომერაციების და კონურბაციების ტერიტორიული დაახლოების პროცესი. ქვეყნის სამ რეგიონში ასეულობით კილომეტრზე ქალაქების უწყვეტი ზოლი წარმოიქმნა. საქალაქო დასახლებათა ამგვარ არეალს **მეგაპოლისს** უწოდებენ. აშშ-ში სამი მეგაპოლისია: ბოსვანში (ბოსტონი-ვაშინგტონი, რომელშიც სხვა მსხვილ ქალაქებთან

¹²³ World Population Prospects: The 2006 Revision. www.esa.un.org/unpp
¹²⁴ ტერმინ სუბურბანიზაციაში “სუბ” არის ინგლისური სიტყვის სუბურბ (გარეუბანი) შემოკლებული ვარიანტი
¹²⁵ ტერმინ რურურბანიზაციაში “რურ” არის ინგლისური სიტყვის რურალ (სასოფლო) შემოკლებული ვარიანტი

ერთად ნიუ-იორკიც შედის), ჩიპიტსი (ჩიკაგო-პიტსბურგი) და სანსანი (სან-ფრანცისკო-სან დიეგო).

ცხრილი №28

მსოფლიოს 20 უდიდესი მეტროპოლიტენური არეალი
(2005 წელი, შეფასება)¹²⁶

	მეტროპოლიტენური არეალი	ქვეყანა	სტატუსი/ტერიტორია	მოსახლეობის რაოდენობა
	ტოკიო	იაპონია	დიდი ტოკიოს მეტროპოლიტენ არეალი	35 237 000
	მეხიკო	მექსიკა	დიდი მეხიკოს მეტროპოლიტენ არეალი	19 013 000
	ნიუ-იორკი	აშშ	მეტროპოლიტენ არეალი (ნიუ-იორკი, ნიუარკი, ნიუ-ჯერსი)	18 498 000
	მუმბაი (ბომბეი)	ინდოეთი	ქალაქის ადმინისტრაციული საზღვრები	18 336 000
	სან პაულუ	ბრაზილი	დიდი სან პაულუს მეტროპოლიტენ არეალი	18 333 000
	დელი	ინდოეთი	ქალაქის ადმინისტრაციული საზღვრები	15 334 000
	კოლკატა (კალკუტა)	ინდოეთი	ქალაქის ადმინისტრაციული საზღვრები	14 299 000
	ბუენოს აირესი	არგენტინა	მეტროპოლიტენ არეალი	13 349 000
	ჯაკარტა	ინდონეზია	აგლომერაცია	13 194 000
0	შანხაი	ჩინეთი	მუნიციპალიტეტის საზღვრები	12 665 000
1	დაკა	ბანგლადეში	მეტროპოლიტენ არეალი	12 560000
2	ლოს-ანჯელესი	აშშ	მეტროპოლიტენ არეალი (ლოს-ანჯელესი, ლონგ-ბიჩი, სანტა-ანა)	12 146 000
3	ყარაჩი	პაკისტანი	ქალაქის ადმინისტრაციული საზღვრები	11 819 000
4	რიო-დე-ჟანეირო	ბრაზილი	მეტროპოლიტენ არეალი	11 469 000
5	ოსაკა-კობე	იაპონია	ოსაკა-კობეს კონურბაცია	11 286 000
6	კაირო-გიზა	ეგვიპტე	მეტროპოლიტენ არეალი	12 146 000
7	ლაგოსი	ნიგერია	ლაგოსის აგლომერაცია	11 819000
8	პეკინი	ჩინეთი	მუნიციპალიტეტის საზღვრები	11 469 000
9	მანილა	ფილიპინები	ქალაქის ადმინისტრაციული საზღვრები	11 286000
0	მოსკოვი	რუსეთი	ქალაქის ადმინისტრაციული საზღვრები	10 672 000

მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში, განსაკუთრებით განვითარებად ქვეყნებში მსხვილი ქალაქების უმრავლესობის ტერიტორიების სწრაფი ზრდის შედეგად პრაქტიკულად შეუძლებელი ხდება მათი საზღვრების და შესაბამისად მოსახლეობის რაოდენობის განსაზღვრა. ამგვარი სირთულეების თავიდან აცილების მიზნით დასავლეთში უკვე

¹²⁶ www.wikipedia.org

დამკვიდრდა ტერმინი **მეტროპოლიტენური არეალი**.¹²⁷ ამ ტერმინით მოიხსენიებენ ყველა მაღალურბანიზებულ ტერიტორიას, რაც ამარტივებს მოსახლეობის რაოდენობის მიხედვით ქალაქების რანჟირების საკითხს. აღსანიშნავია, რომ დღესდღეობით მსოფლიოში 100 მეტროპოლიტენური არეალია, რომლებშიც თითოეულის მოსახლეობის რაოდენობა 3 მილიონს აღემატება; მათგან 45 მეტროპოლიტენ არეალში 5 მილიონზე მეტი ადამიანი ცხოვრობს, ხოლო 20 მეტროპოლიტენურ არეალში 10 მილიონზე მეტი მცხოვრებია¹²⁸ (*იხილეთ ცხრილი №28*). აღსანიშნავია, რომ მსოფლიოს 20 უდიდესი მეტროპოლიტენურ არეალის უმრავლესობა მდებარეობს აზიაში და მხოლოდ ერთი (მოსკოვი) – ევროპაში.

¹²⁷ ინგლისური ტერმინი მეტროპოლიტენ არეალი (ეტროპოლიტან რეა) სიტყვასიტყვით ითარგმნება, როგორც საქალაქო არეალი

¹²⁸ U.S. Census Bureau and Times Atlas of the World, 10th edition

4.7 მსოფლიოს მოსახლეობის ტერიტორიული განლაგება

მოსახლეობა დედამიწის ზედაპირზე არათანაბრად არის განაწილებული. მსოფლიოს მოსახლეობის 80% აღმოსავლეთ ნახევარსფეროში, ხოლო დანარჩენი 20% დასავლეთ ნახევარსფეროში ცხოვრობს. მოსახლეობის გაადგილების მხრივ კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია უთანაბრობა ჩრდილოეთ და სამხრეთ ნახევარსფეროებს შორის - შესაბამისად 90% და 10%.¹²⁹

მოსახლეობის სივრცობრივ განლაგებაზე მოქმედებს მოცემული ტერიტორიის ბუნებრივი პირობები, დემოგრაფიული ვითარება, მიგრაციები, ისტორიულ-პოლიტიკური განვითარების თავისებურებები და ბოლოს, სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონე და სატრანსპორტო მდებარეობა.

მოსახლეობის ნორმალური ცხოვრებისთვის აუცილებელია წყლის და სითბოს არსებობა. ამის გამო, ისტორიულად ადამიანები ითვისებდნენ თბილ და ნოტიო ადგილებს, სადაც შესაძლებელი იყო მიწათმოქმედების განვითარება. დღესაც კი, როდესაც სამეცნიერო ტექნიკურმა პროგრესმა განვითარების მაღალ მწვერვალს მიაღწია, ბუნებრივ-კლიმატური პირობები მოსახლეობის განსახლებაში კვლავ გადამწყვეტ როლს თამაშობს. მსოფლიოს მთელი მოსახლეობა დაახლოებით 15-20 მილიონ დასახლებულ პუნქტში ცხოვრობს.¹³⁰ ეს დასახლებები განლაგებულია ჩრდილოეთ განედის 72 და სამხრეთ განედის 54 გრადუსებს შორის, ზღვის დონიდან 5 000 მეტრ სიმაღლემდე (გამონაკლისს წარმოადგენს რიგი დასახლებებისა ტიბეტსა და ანდებში, რომლებიც უფრო მაღლა მდებარეობენ). დედამიწის სწორედ ეს ნაწილი წარმოადგენს კაცობრიობის განსახლების თანამედროვე არეალს, რასაც სხვაგვარად *ოიკუმენა* ეწოდება. ამასთან, ადამიანები ცდილობენ იცხოვრონ დაბლობ ადგილებში, კერძოდ ზღვის დონიდან 500 მეტრ სიმაღლემდე. ამ ვერტიკალში თავმოყრილია მსოფლიოს მთელ დასახლებულ პუნქტთა 80%.¹³¹

ჩვენ პლანეტაზე განსახლების სისტემაში არსებული სხვადასხვაობის გამოსავლენად გამოიყენება მოსახლეობის სიმჭიდროვის მაჩვენებელი. მოსახლეობის სიმჭიდროვის მაჩვენებლის დასადგენად საჭიროა მოცემული ტერიტორიის (კონტინენტის, რეგიონის, ქვეყნის, რაიონის და ა.შ.) მოსახლეობის რაოდენობა გავყოთ ამავე ტერიტორიის ფართობზე. მიღებული სიმჭიდროვის მაჩვენებელი გვაჩვენებს, თუ რამდენი ადამიანი ცხოვრობს საშუალოდ 1 კვადრატულ კილომეტრზე.

ზოგადად აღსანიშნავია, რომ მოსახლეობის მაღალი სიმჭიდროვით გამოირჩევიან “ჯუჯა” ქვეყნები და ქალაქი-სახელმწიფოები. მაგ., მონაკოში ყოველ 1 კმ²-ზე საშუალოდ 23 ათას ადამიანზე მეტი ცხოვრობს. ასევე მაღალია სიმჭიდროვე მაკაოში, ჰონკონგში, სინგაპურში, გიბრალტარში. ამ ტიპის ქვეყნების (რომლებიც სინამდვილეში ქალაქებს წარმოადგენენ) შედარება “კლასიკურ” ქვეყნებთან არასწორი იქნებოდა. ამის გამო, გთავაზობთ ცხრილს (*იხ. ცხრილი №29*), სადაც წარმოდგენილია ქვეყნები, რომელთა ტერიტორია 5 ათას კმ²-ზე მეტია. მოსახლეობის სიმჭიდროვით ასეთი ტიპის ქვეყნებს შორის გამოირჩევიან აღმოსავლეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის, ასევე დასავლეთ ევროპის ქვეყნები. ბანგლადეში ერთადერთი დიდი სახელმწიფოა მსოფლიოში, სადაც მოსახლეობის სიმჭიდროვემ 1 კმ²-ზე 1000 ადამიანს აჭარბებს.

დაბალი სიმჭიდროვე დამახასიათებელია ადამიანის ცხოვრებისთვის არახელსაყრელი ბუნებრივ-კლიმატური პირობების მქონე ქვეყნებისათვის. 29-ე ცხრილის მარჯვენა სვეტში მოცემული 11 ქვეყნიდან ექვსი ტროპიკულ სარტყელში მდებარობს და მათი ტერიტორიის უდიდეს ნაწილს უდაბნო წარმოადგენს. კიდევ სამი ქვეყანა (გრენლანდია, კანადა, ისლანდია) მკაცრი კლიმატური პირობებით გამოირჩევა, ხოლო სურინამის და

¹²⁹ В.П. Максаковский – Географическая картина мира. Книга 1. М., 2004, с. 134

¹³⁰ *iqve*, gv. 132

¹³¹ Н.В. Алисов, Б.С. Хорев – Экономическая и социальная география (общий обзор). М., 2000, с. 95

საფრანგეთის გვიანას ფართობის დიდი ნაწილი ჭაობებს და მიწათმოქმედებისთვის გამოუსადეგარ ტერიტორიებს უკავია.

ცხრილი №29

მსოფლიოს ქვეყნები¹³² მოსახლეობის სიმჭიდროვის ყველაზე მაღალი და ყველაზე დაბალი მაჩვენებლებით (2005 წელი, შეფასება)¹³³

ქვეყნები მოსახლეობის სიმჭიდროვის ყველაზე მაღალი მაჩვენებლებით		ქვეყნები მოსახლეობის სიმჭიდროვის ყველაზე დაბალი მაჩვენებლებით	
ქვეყანა	სიმჭიდროვე (ადამიანი/1 კმ ² -ზე)	ქვეყანა	სიმჭიდროვე (ადამიანი/1 კმ ² -ზე)
ბანგლადეში	1 045	გრენლანდია	0,026
ტაივანი	636	მონღოლეთი	1,3
სამხრეთ კორეა	480	დასავლეთ საჰარა	1,7
პუერტო რიკო	446	საფრანგეთის გაიანა	2,1
ნიდერლანდები	392	ნამიბია	2,5
ლიბანი	344	ავსტრალია	2,6
რუანდა	343	სურინამი	2,7
ბელგია	341	ისლანდია	3,0
იაპონია	339	მავრიტანია	3,0
ინდოეთი	336	ბოტსვანა	3,0
მსოფლიო	44,5	კანადა	3,2

მსოფლიოს მოსახლეობა ჩვენს პლანეტაზე ძალზე არათანაბრად არის განაწილებული. მაღალი სიმჭიდროვით (1 კმ²-ზე 100-ზე მეტი ადამიანი) გამოირჩევიან მხოლოდ ევროპისა და აზიის რეგიონები. კერძოდ, მოსახლეობის ყველაზე მაღალი სიმჭიდროვე დამახასიათებელია განსახლების ტრადიციული რეგიონებისათვის, ისეთებისათვის როგორცაა სამხრეთ ევროპა, დასავლეთ ევროპა, აღმოსავლეთ აზია, სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზია და სამხრეთ აზია.

თუ მოსახლეობის სიმჭიდროვეს ქვეყნების მიხედვით განვიხილავთ (იხ. დანართი, ნახ. №21) აღმოვაჩინოთ, რომ ამჟამად მთელი მსოფლიოს მოსახლეობის 60,6% მხოლოდ 11 ქვეყანაში ცხოვრობს, ხოლო ჩინეთსა და ინდოეთში ერთად თავმოყრილია ჩვენი პლანეტის მოსახლეობის თითქმის 40%. მოცემულ ქვეყნებს შორის მოსახლეობის ზრდის ყველაზე დაბალი ტემპი (იხ. ცხრილი №30) დამახასიათებელი იყო ეკონომიკური თვალსაზრისით განვითარებული სახელმწიფოებისთვის (რუსეთი, იაპონია, აშშ). XX საუკუნის მეორე ნახევარში და XXI საუკუნის დასაწყისში აშშ-ს მოსახლეობის ზრდა ძირითადად მასშტაბური იმიგრაციის ხარჯზე ხდებოდა და ეს ტენდენცია შემდგომი ათწლეულების განმავლობაშიც გაგრძელდება. რაც შეეხება იაპონიასა და რუსეთს გაეროს ექსპერტების შეფასებით 2050 წლისთვის მსოფლიოს უდიდესი ქვეყნების ათეულში მათ ვეღარ ვნახავთ, რადგან მათ ადგილებს ამ სიაში სავარაუდოდ დაიკავენ მაღალი ბუნებრივი მატების მქონე განვითარებადი ქვეყნები - ეთიოპია, კონგოს დემოკრატიული რესპუბლიკა ან ფილიპინები. როგორც, წარმოდგენილი ცხრილიდან ჩანს უკანასკნელი 57 წლის განმავლობაში მოსახლეობის ყველაზე დაბალი ზრდა დამახასიათებელი იყო რუსეთისთვის. შემდგომი 40-50 წლის განმავლობაში მოსალოდნელია ამ ქვეყნის მოსახლეობის მნიშვნელოვანი კლება და მისი რაოდენობა აღნიშნულ პერიოდში 100 მილიონამდე დაეცემა.

¹³² cxrilSi mocemulia is qveynebi, romelTa farTobi aRemateba 5 000 km²-s

¹³³ World Population Prospects: The 2006 Revision. <http://esa.un.org/unpp>

თანამედროვე მსოფლიოს უდიდესი ქვეყნები მოსახლეობის რაოდენობის მიხედვით და მათი მოსახლეობის რაოდენობის დინამიკა 1950-2007 წლებში

№	ქვეყნები	მოსახლეობის რაოდენობა (1950 წ., მილიონებში) ¹³⁴	მოსახლეობის რაოდენობა (2007 წ., მილიონებში) ¹³⁵	მოსახლეობის რაოდენობის ზრდა 1950-2007 წ.წ. (%-ში; საწყისი წელი = 100%-ს)	ქვეყნის მოსახლეობის ხვედრითი წილი მსოფლიოს მოსახლეობაში (%-ში; 2007 წ.)
1	ჩინეთი	554,8	1 321,1	238	19,8%
2	ინდოეთი	371,9	1 169,0	314	17,5%
3	აშშ	157,8	303,2	192	4,5%
4	ინდონეზია	79,5	231,6	291	3,5%
5	ბრაზილია	54,0	187,2	346	2,8%
6	პაკისტანი	36,9	161,5	437	2,4%
7	ბანგლადეში	43,9	158,7	361	2,3%
8	ნიგერია	34,0	148,1	435	2,2%
9	რუსეთი	102,7	142,5	138	2,1%
10	იაპონია	83,6	127,8	153	1,9%
11	მექსიკა	27,7	106,5	384	1,6%
	მსოფლიო	2 535,0	6 671,2	263	100,0%

მომავალში განვითარებადი ქვეყნების ხვედრითი წილი მსოფლიოს მოსახლეობაში მნიშვნელოვნად გაიზრდება. გაეროს დემოგრაფიის პროგნოზით შემდგომი 45-50 წლის განმავლობაში განვითარებული ქვეყნების მოსახლეობა მხოლოდ 4,3%-ით (დაახლოებით 50 მილიონი ადამიანით) გაიზრდება, იმ დროს, როდესაც განვითარებადი სამყაროს მოსახლეობა 60%-ით მოიმატებს. მოსალოდნელია, რომ 2050 წელს მსოფლიოს მოსახლეობის 85-87% განვითარებად ქვეყნებში იცხოვრებს.¹³⁶ ცხადია, მოსალოდნელი ტენდენციები კიდევ უფრო დაამძიმებს სიტუაციას მოსახლეობის განსახლების ტრადიციულ არეალებში.

მოსახლეობის სიმჭიდროვე მაღალია მსხვილ ქალაქებში. ამასთან, ქალაქებისთვის დამახასიათებელია მოსახლეობის დიდი “ტევადობა”, რაც განპირობებულია მათი მაღალი სამომსახურებო და ეკონომიკური პოტენციალით. მოსახლეობის მაღალი კონცენტრაცია განსაკუთრებით მწვავედ ვლინდება სასოფლო არეალებში. მსოფლიოში შეიძლება გამოვყოთ რამდენიმე რეგიონი, რომელთა ფართობი რამდენიმე ასეულ ათასობით კვადრატულ კილომეტრს მოიცავს და სადაც მოსახლეობის სიმჭიდროვე ძალზე მაღალია (500 ადამიანზე მეტი 1 კვ. კმ-ზე). მათგან უდიდესია ინდ-განგის დაბლობი, რომელიც მოიცავს ინდოეთის ჩრდილოეთ ნაწილს ქდელიდან ქკოლკატამდე და ბანგლადეშის თითქმის მთელ ტერიტორიას. მოსახლეობის მჭიდრო განსახლების კიდევ ორი რეგიონი ჩინეთში მდებარეობს. მათ შორის უდიდესია ჩინეთის დიდი დაბლობი, რომელიც გადაჭიმულია ქპეკინიდან ქშანხაიმდე. ასევე, მაღალი სიმჭიდროვეა სინუანის ქვაბულში, რომელიც ჩინეთის ცენტრალურ ნაწილში მდებარეობს. მოსახლეობის ძალზე მაღალი კონცენტრაციით გამოირჩევა, აგრეთვე, კუნძული იავა, რომელიც ინდონეზიის ნაწილია. მოსახლეობის მაღალი სიმჭიდროვე დამახასიათებელია, ერთი მხრივ სასოფლო-სამეურნეო არეალებისთვის, როგორებიცაა მაგ. მდ. ნილოსის ქვედა წელის მიმდებარე ტერიტორია (ეგვიპტე), მექსიკის ნაწილი, რომელიც მდებარეობს აღმოსავლეთ სიერა-მადრესა და სამხრეთ სიერა-მადრეს მთებს შორის, მდ. ნიგერის ქვედა წელის მიმდებარე ტერიტორია (ნიგერია), ხოლო, მეორე მხრივ სამრეწველო არეალებისთვის – ლომბარდიის დაბლობი (იტალია), რურის რაიონი

¹³⁴ World Population Prospects: The 2006 Revision. <http://esa.un.org/unpp>

¹³⁵ List of Countries by Population. www.en.wikipedia.org

¹³⁶ World Population Prospects: The 2006 Revision. <http://esa.un.org/unpp>

(გერმანია), კალიფორნია (აშშ), აშშ-ში ატლანტის ოკეანის სანაპირო ზოლი ქბოსტონიდან ქვაშინგტონამდე, ინგლისის ცენტრალური ნაწილი ქლივერპულიდან აღმოსავლეთით ქშეფილდამდე. იმავე დროს, დედამიწის უზარმაზარი ტერიტორიები პრაქტიკულად დაუსახლებელია, კერძოდ ანტარქტიდა, გრენლანდია, ჩრდილოეთ ყინულოვანი ოკეანის სანაპირო ზოლი, რომელიც რუსეთის აზიური ნაწილის ჩრდილო-აღმოსავლეთში მდებარეობს, აზიისა და ჩრდილოეთ აფრიკის უდაბნოები, აგრეთვე, სამხრეთ ამერიკისა და აფრიკის ტროპიკული ტყეების მასივები.

გამოყენებული ლიტერატურა

ქართულენოვანი ლიტერატურა:

1. ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაცია. თბილისი, ტექნიკორმი, 1990.
2. გაჩეჩილაძე რევაზ. ახლო აღმოსავლეთი: სივრცე, ხალხი და პოლიტიკა. თბილისი, 2003.
3. დავითაშვილი ზურაბ. მსოფლიოს ისტორიული და პოლიტიკური გეოგრაფია. თბილისი, 2001.
4. მაქსაკოვსკი ვ.პ. მსოფლიოს გეოგრაფიული სურათი., თბილისი, 2002.
5. მელაძე გიორგი. საქართველოს დემოგრაფიული გამოწვევები. თბილისი, 2007
6. ნეიძე ვაჟა და სხვ. მსოფლიოს სოციალურ-ეკონომიკური გეოგრაფია, თბილისი, 2004.
7. რონდელი ალექსანდრე. ქალაქის გეოგრაფია. თბილისი, 1990.
8. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. თბილისი, 1975-1987.
9. ჯაოშვილი ვახტანგ. მოსახლეობის გეოგრაფია (სახელმძღვანელო). თბილისი, 1983.

inglisurenovani literatura:

1. Adams R.H Jr. 2003”International Migration, Remittances and the Brain Drain. A Study of 24 Labour Exporting Countries”, p.3. Policy Research Working Paper No 3069, Washington, DC. Poverty Reduction and Economic Management Network, Poverty Reduction Group, The World Bank
2. Four Thousand Years of Urban Growth: An Historical Census by Tertius Chandler. 1987, St. David's University Press.
3. Gary L. Peters, Robert P. Larkin. Population Geography (8th edition). Dubuque, Iowa, 2005.
4. ILO 2005. Report of the Director General: A Global Alliance against Forced Labour. Global Report under the Follow-up to ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights of Work, 2005 Report 1 (B). International Labour Conference, 93rd Session. Geneva, International Labour Office, ILO.
5. IOM 2006. 2005: Turkey, Trafficking and Trends. 2005. Ankara, Turkey, IOM
6. Miko F.T and G. Park 2000. “Trafficking in Women and Children: The US and International Response.” Congressional Research Service Report No 86-649 C. Washington DC. United States Department of State.
7. Omelaniuk I. 2006. “Trafficking in Human Beings: CEE and SE Europe.” 50th Session of Commission on Status of Women. New York, 2 March, 2006.
8. The World Bank, 2006. The Economic Prospects 2006: Economic Implications of Remittances and Migration. Washington DC. The International Bank for Reconstruction and Development and the World Bank.
9. UNHCR 2006. The State of World’s Refugees 2006: Human Development in the Millennium. Oxford United Kingdom and New York. Oxford University Press.
10. U.S. Census Bureau and Times Atlas of the World, 10th edition.
11. USCR, World Refugee Report, 2002.

რუსულენოვანი ლიტერატურა:

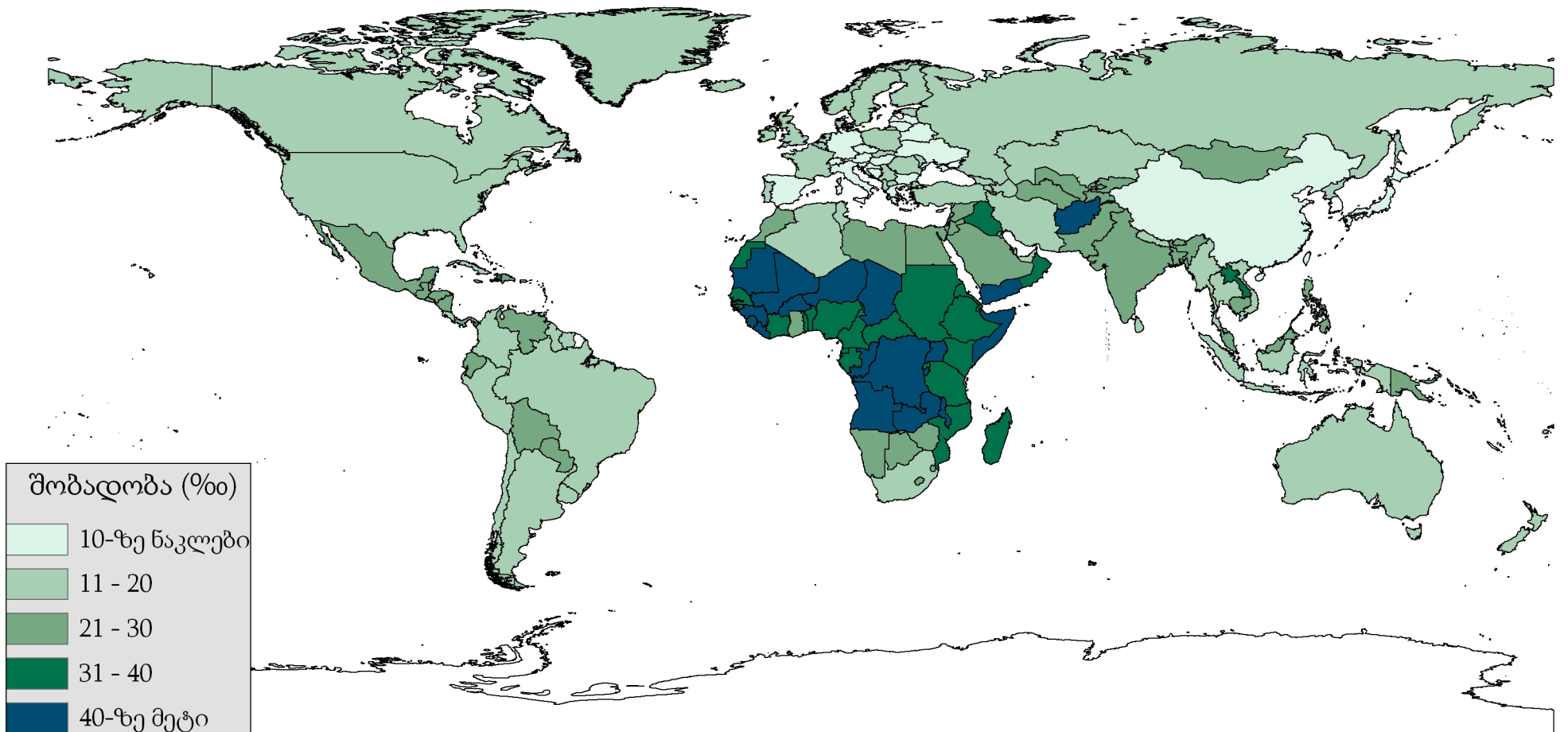
1. Алисов Н.В., Хорев Б.С. Экономическая и социальная география мира. М., 2000.
2. Архангельский В.Н. и другие. Практическая демография. М., 2005.
3. Боже-Гарнье Жаклин, Шабо Жорж. Очерки по географии городов. М., 1967

4. Брук С.И. Население мира (этнодемографический справочник). М. 1986.
5. Грошев И.И., Синельников А.Б., Архангельский В.А., Брук С.И., Борисов В.А. Этнодемографический справочник., «Мысль», М., 1989
6. Демографический энциклопедический словарь. М., 1985.
7. Ковалев С.А., Ковальская Н.Я. География населения СССР. М., 1980.
8. Ковалев С.А. Сельское расселение. М., 1963.
9. Максаковский В.П. Географическая картина мира (книга 1). М., 2004.
10. Маноло И. Абелла. Направление трудящихся в зарубежные страны. Тбилиси, 1997.
11. Народонаселение мира в 2004 г. UNFPA, 2004.
12. Народонаселение мира в 2006 году. UNFPA, 2006.
13. Покшишевский В.В. Население и география. М., 1978.
14. Саушкин Ю.Г. Экономическая география: история, теория, методы, практика. М., 1973.
15. Страны и народы. Австралия и Океания. Антарктида. М., 1981.
16. Татищев В.Н. Избранные труды по географии России. М., 1950.
17. Хорев Б.С. Проблемы городов. М., 1975.

გვებ-გვერდები:

1. საქართველოს სტატისტიკა. www.statistics.ge
2. CIA World Factbook. 2005. www.cia.gov
3. Global Employment Trends. Brief, January, 2007. International Labour Office. www.ilo.org
4. History of International Migration. www.let.leidenuniv.nl
5. International Labor Organization. www.laborsta.ilo.org
6. Models of Classification. www.anthro.palomar.edu
7. Organization for International Development and Cooperation. www.oecd.org
8. Richard McCulloch. Races of Humanity. www.racialcompact.com
9. The World Bank. www.worldbank.org
10. Trends in Total Migrant Stock: The 2005 Revision. www.un.org/esa/population/publications
11. UNESCO Institute for Statistics. www.uis.unesco.org
12. UN Population Division. The World Population Prospects: The 2004 Revision. www.esa.un.org
13. UN Population Division. The World Population Prospects: The 2006 Revision. www.esa.un.org
14. US Census Bureau, International Data Base. Population Pyramids. www.census.gov
15. Wikipedia, the free encyclopedia. www.en.wikipedia.org/wiki
16. Кибрик Андрей – Лингвистическая география. www.krugosvet.ru
17. Тишков В.А. "Единство и многообразие культур". www.cbook.ru/peoples

შობადობა მსოფლიოს ქვეყნების მიხედვით
(2008 წელი, შეფასება)

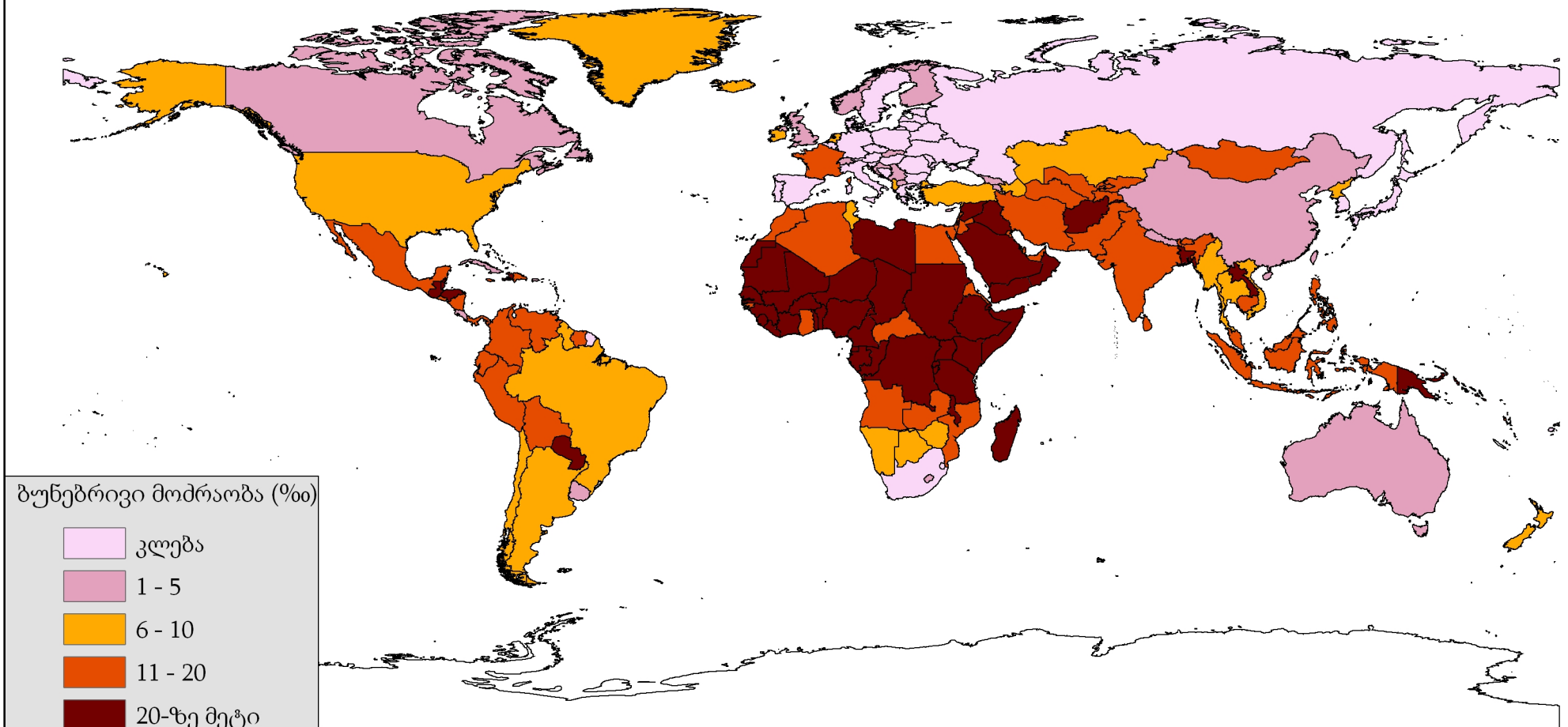

0 1,600 3,200 6,400 კმ.

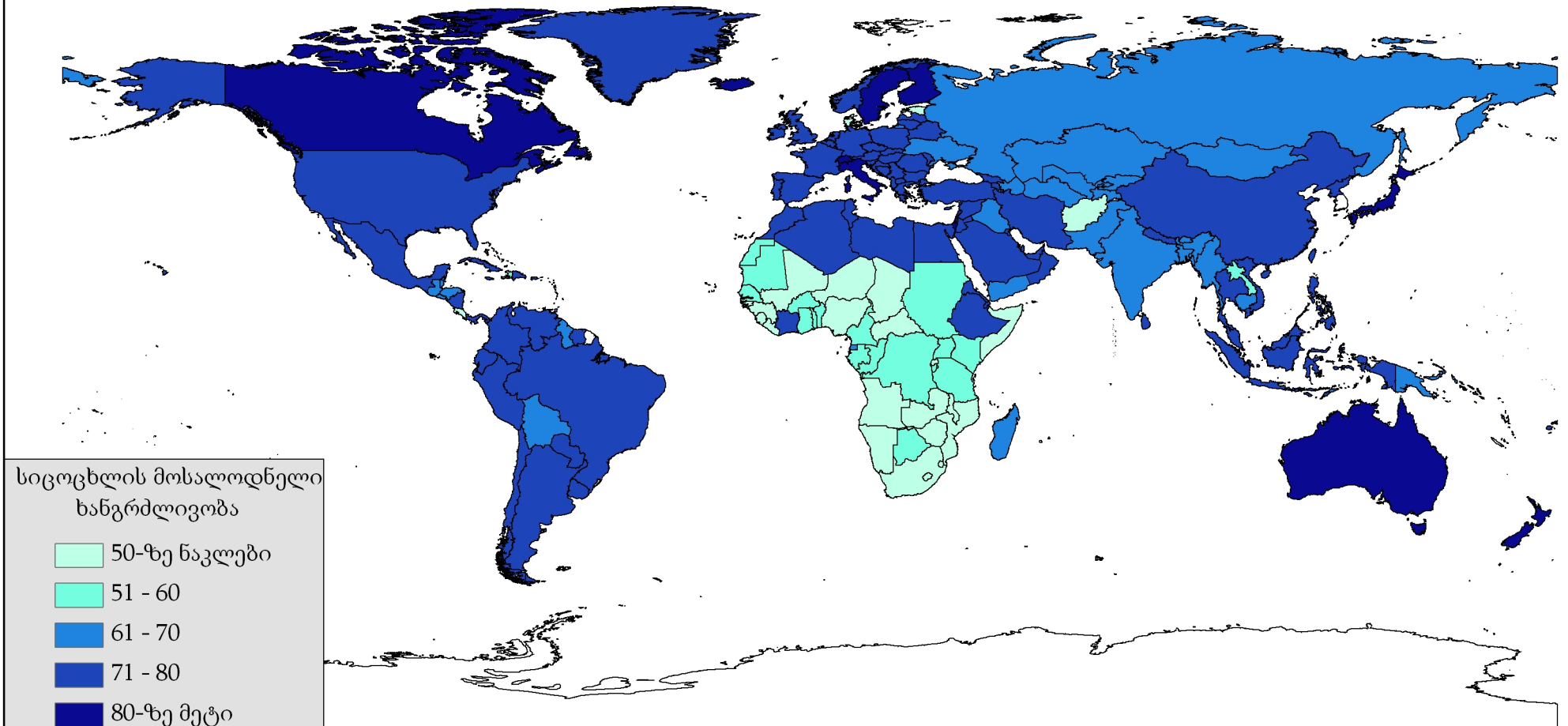
ბუნებრივი მოძრაობა მსოფლიოს ქვეყნების მიხედვით
(2008 წელი. შეფასება)

0 1,750 3,500 7,000 კმ.

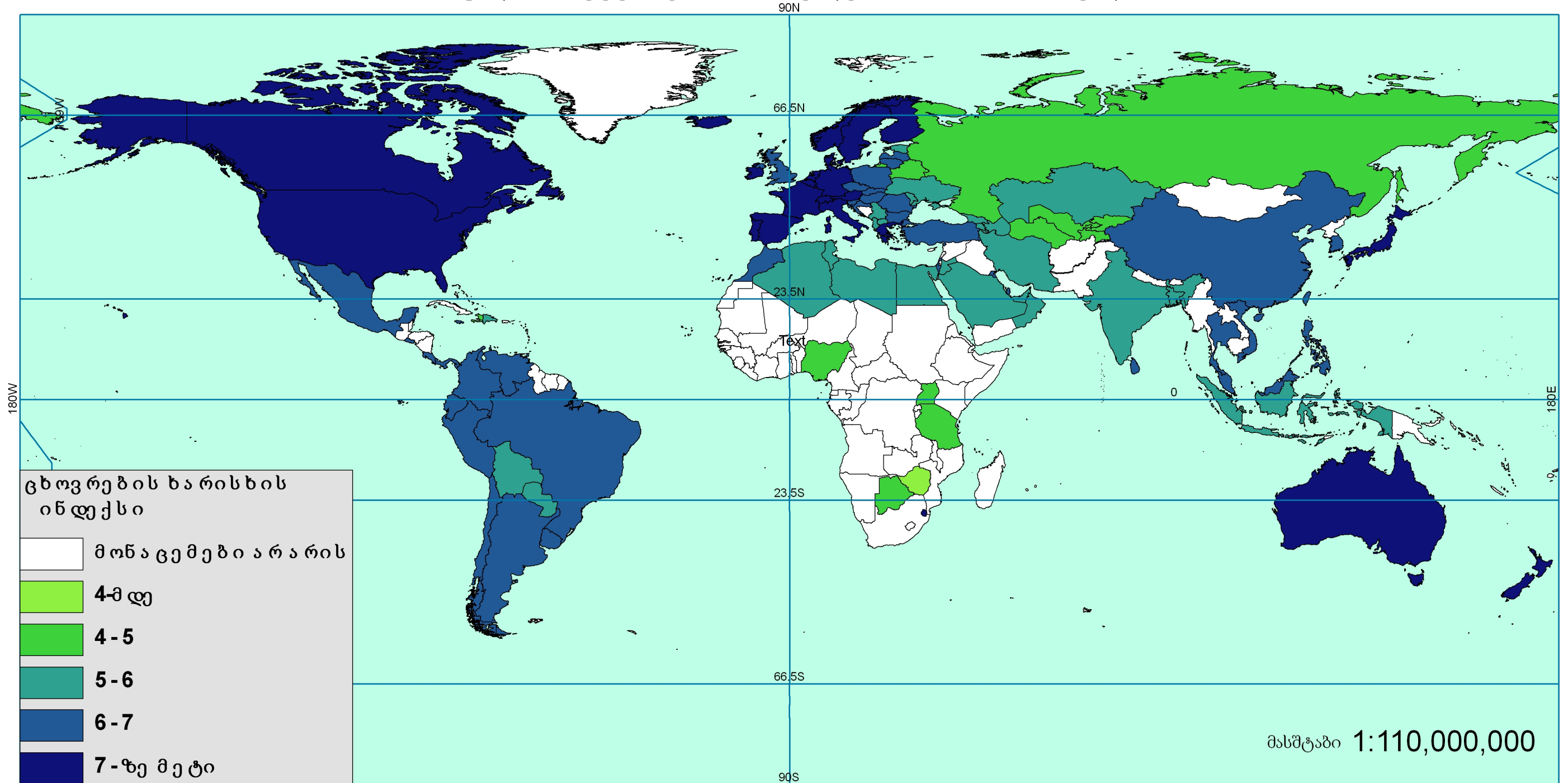

სიცოცხლის მოსალოდნელი ხანგრძლივობა
მსოფლიოს ქვეყნების მიხედვით
(2008 წელი. შეფასება)

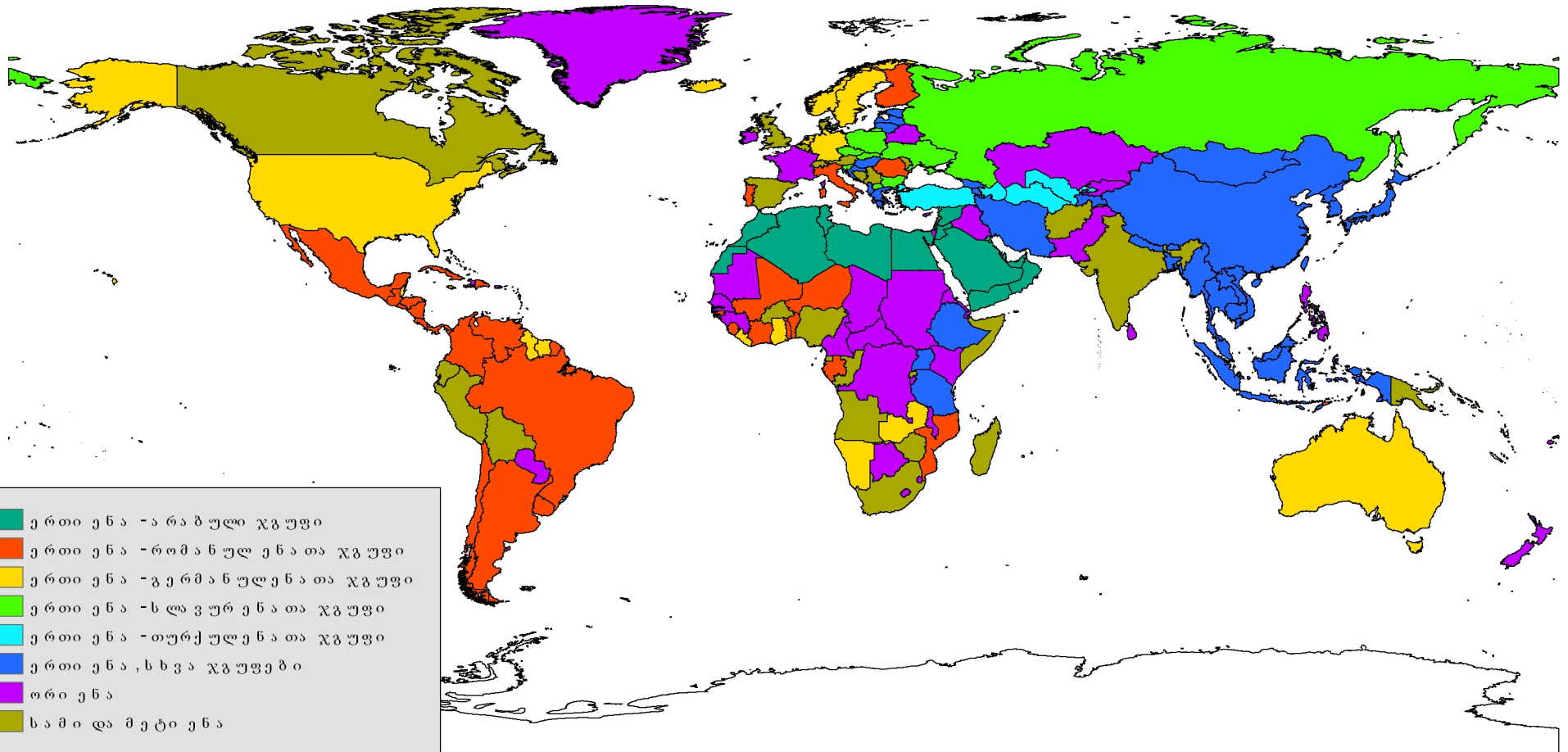

0 1,800 3,600 7,200 კმ.

მოსახლეობის ცხოვრების ხარისხის ინდექსი მსოფლიოს ქვეყნების მიხედვით (2005 წელი)

მსოფლიოს ქვეყნები სახელმწიფო და ეროვნული
ენების მიხედვით, (2008 წელი)

0 2,700 5,400 კმ.

შედგენილია შემდეგი წყაროს საფუძველზე:
List of the official languages by state: www.wikipedia.org

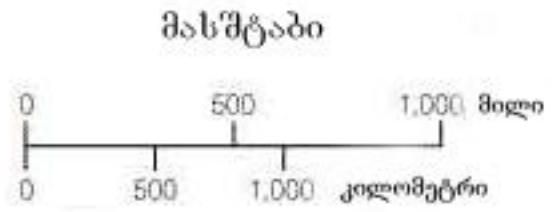
რუკის შემდგენელი: დავით სიკინავა

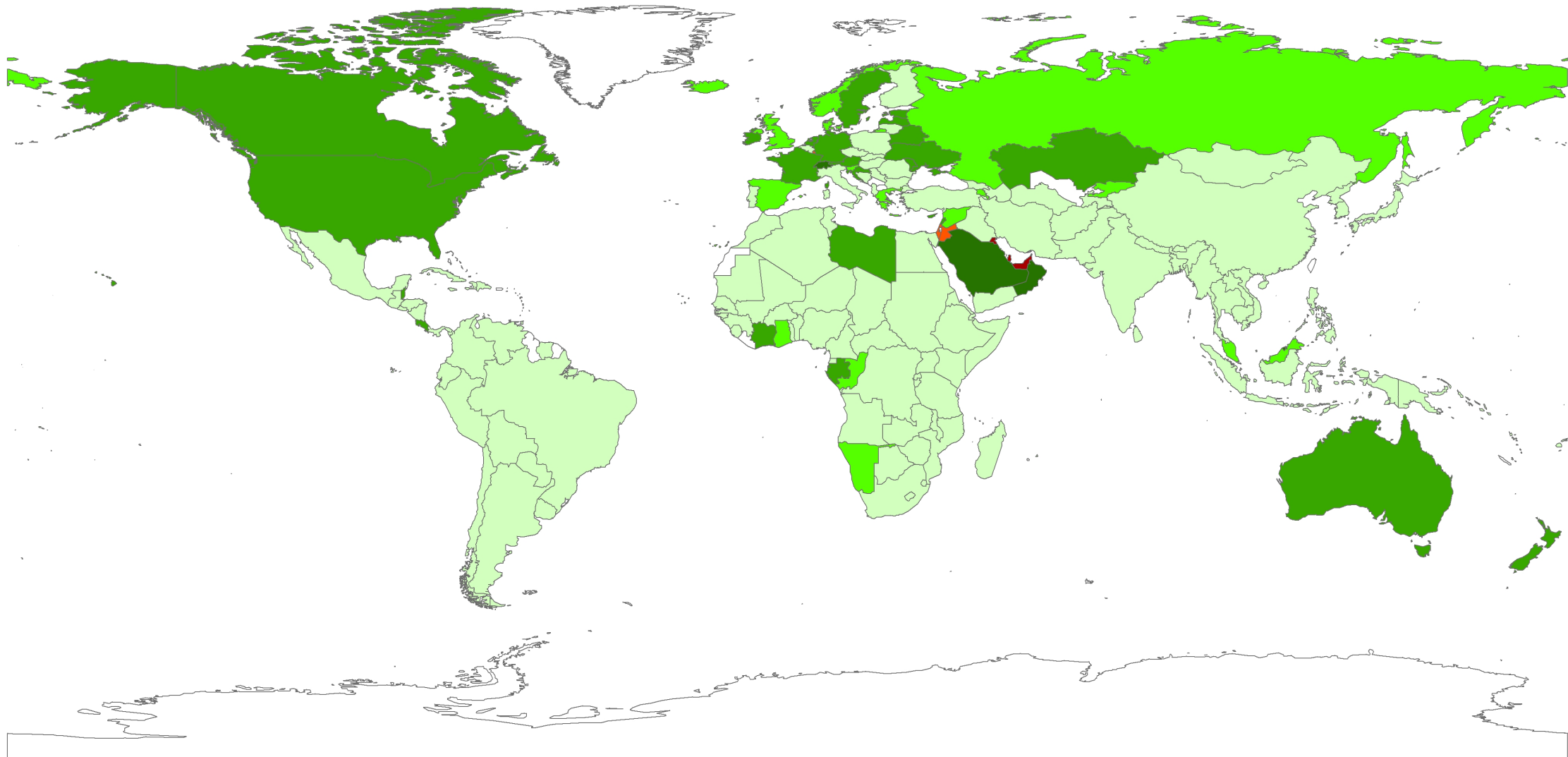
ევროპაში ძირითადი რელიგიების გავრცელების არეალები

- მართლმადიდებლობა
- კათოლიციზმი
- პროტესტანტიზმი
- ისლამი (სუნიზმი)
- ისლამი (შიიზმი)

იმბრანტების რაოდენობა მსოფლიოს ქვეყნების მიხედვით

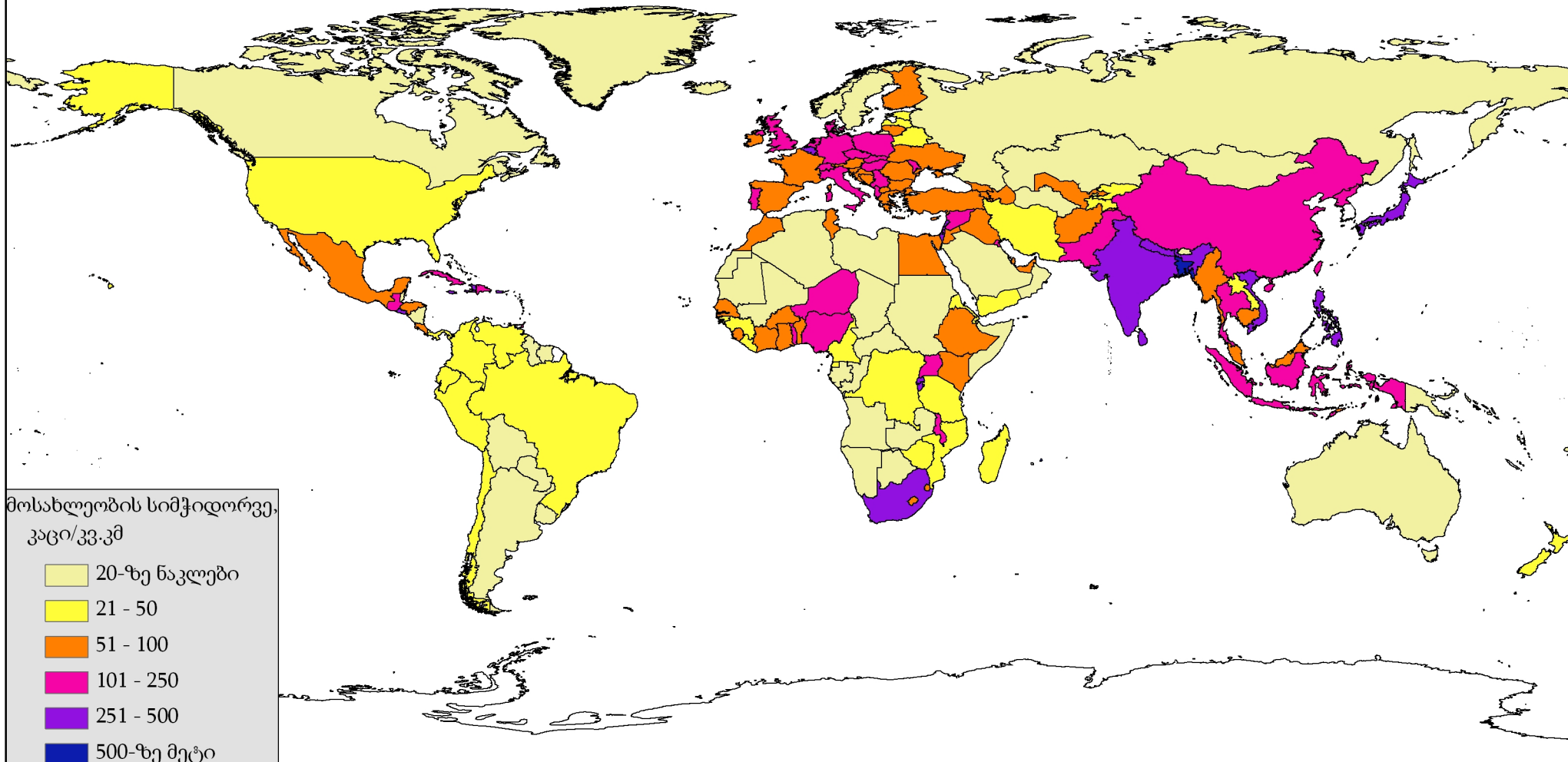
იმბრანტთა ხვედრითი
წილი ქვეყნის მოსახლეობაში

ნახ. № 20

მასშტაბი 1 : 140 000 000

მოსახლეობის სიმჭიდროვე მსოფლიოს ქვეყნების მიხედვით
(2008 წელი, შეფასება)

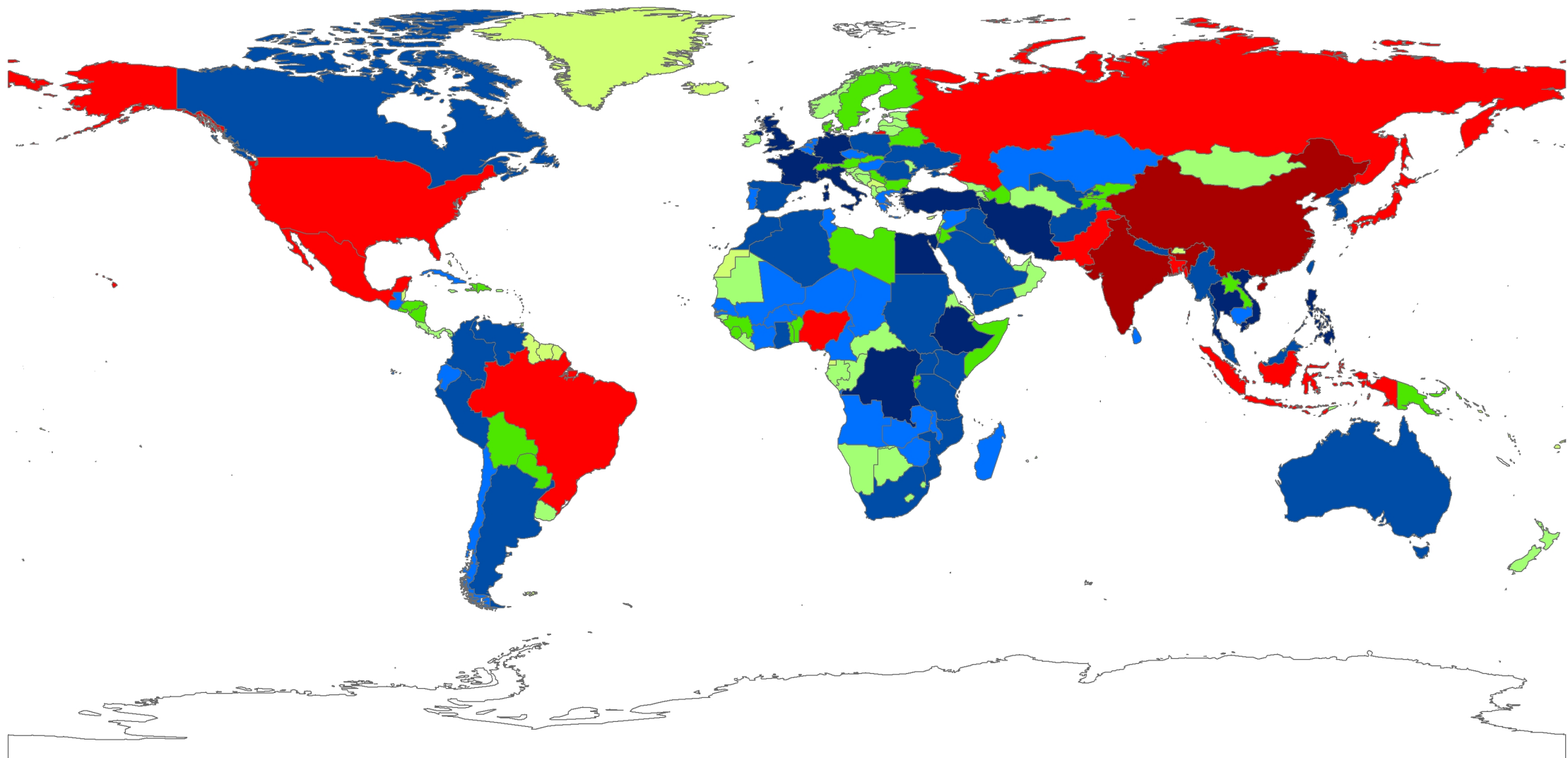
0 1,650 3,300 6,600 კმ.

წყარო: CIA World Factbook 2008: www.cia.gov

რუკის შემდგენელი: დავით სიჭინავა

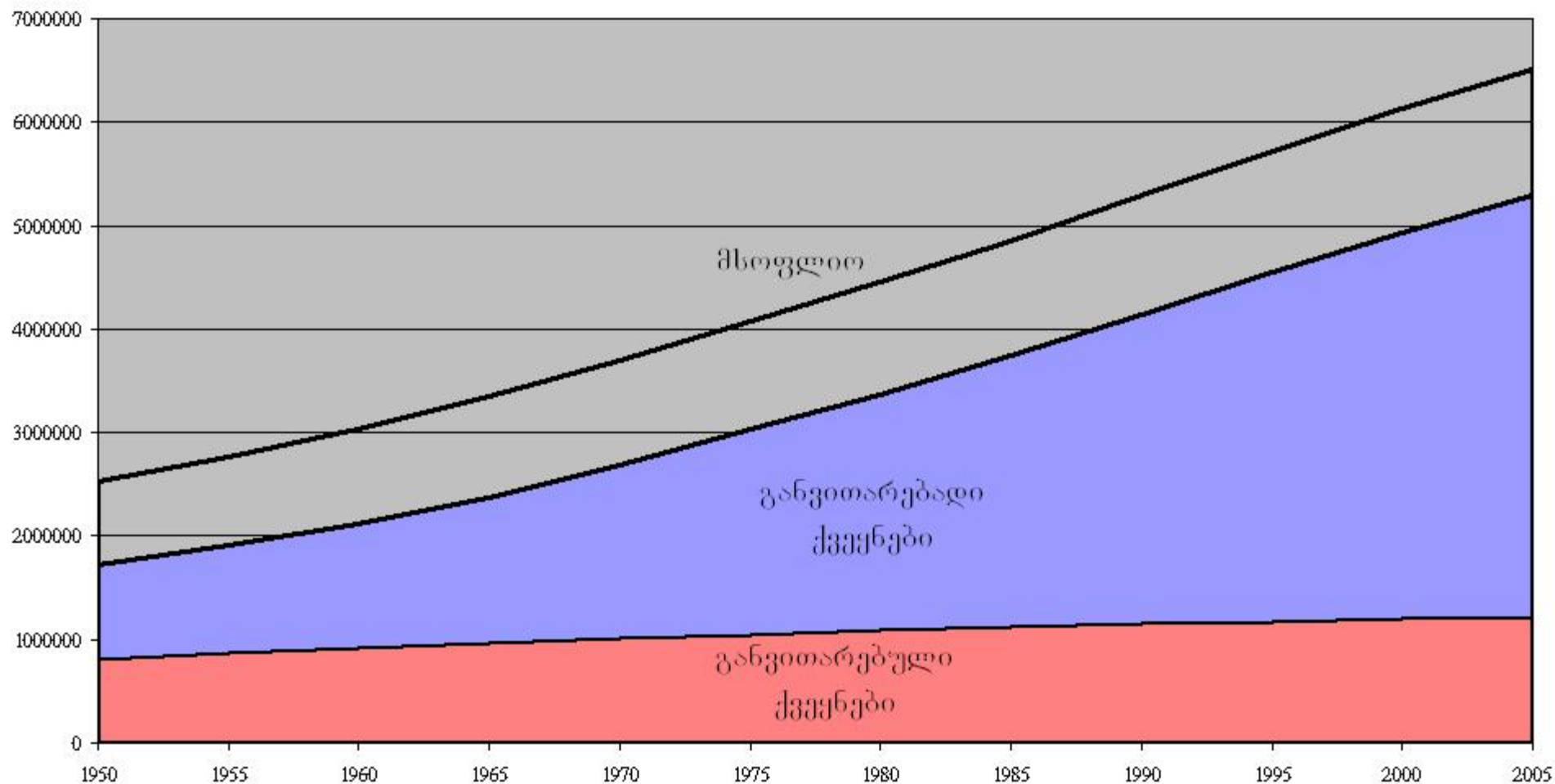
მსოფლიოს ქვეყნები მოსახლეობის რაოდენობის მიხედვით

მოსახლეობის რაოდენობა

 1 მლრდ.-ზე მეტი	 10-20 მლნ.
 100 მლნ.-1 მლრდ.	 5-10 მლნ.
 50-100 მლნ.	 1-5 მლნ.
 20-50 მლნ.	 1 მლნ.-ზე ნაკლ.

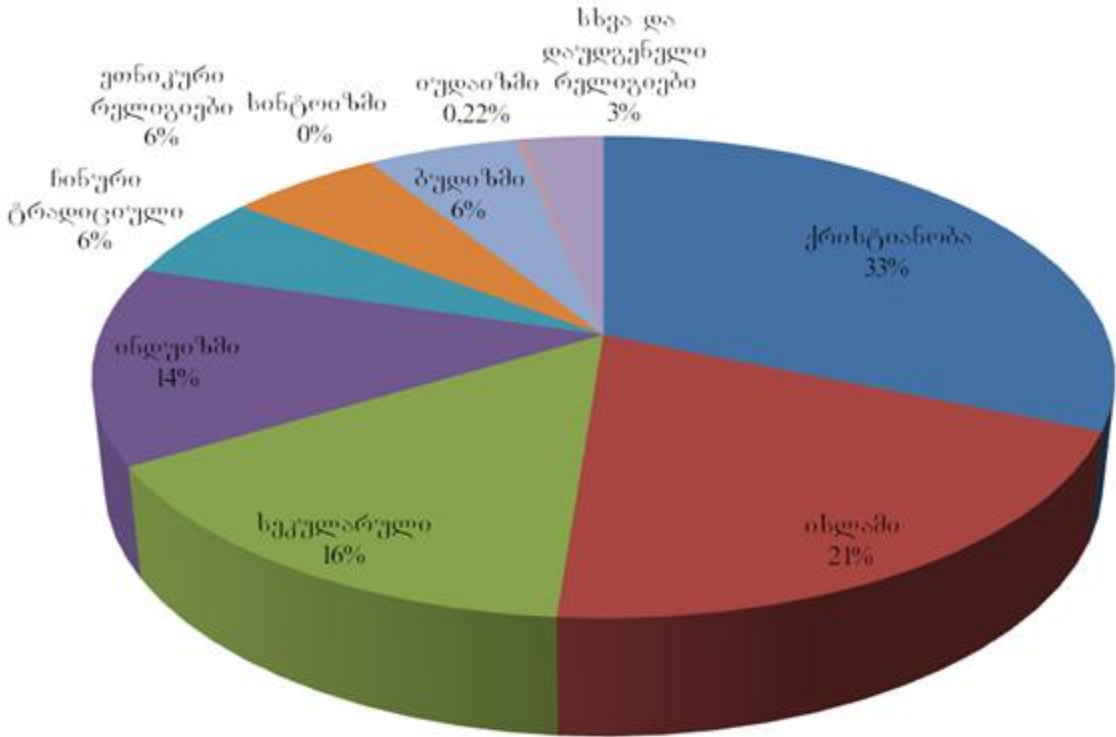
მსოფლიოს მონახლეობის ზრდა

წყარო: <http://esa.un.org/unpp/>

მსოფლიოს ძირითად რელიგიათა მიმდევრების ხვედრითი წილი (2005წ.)

წყარო: www.adherents.com

შემდგენელი: ნათია გავარდაშვილი